

ՌԱՍՏԱ
ԲԱՆՈՒՅ

ԵՎ ՅԵԼԵՐԻ
ՍԵՐՄԵԱՅԱՆԸ

891.99

Դ-22

2. [Signature]

պր

ԱԿՍԵԼ
ԲԱԿՈՒՆՅ

01 JAN 2009

00 DEC 2011

ԵՎ ԶԵԼԵՐԻ
ՍԵՐՄՆԱԶԱՆԸ
ՊԱՏՄԱԾՔՆԵՐ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՈԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ _____ ՄՇՄՃՃԻԻ

28.02.2013

25560

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տեխ. խմբագիր՝ Ցաճատ Խաչվանքյան
Գլխավոր նկարագրողն է նկարիչ Հակոբ Կոչոյանը
Սրբագրիչ՝ Կարամ Մանուկյան

Պետհրատի տպարան
Գլավլիտ № 8318(բ)
Հրատար. № 2755
Պաշտեր № 2113
Տիրաժ 5100

457455

ՕՐԴԱՆԻ ՓՈՂԸ

3

ԵՍ թերթում եմ ուղեգրությունների իմ տետրը և նրա եջերի արանքում գտնում եմ սուսամբարի յերկու տեղե՝ չոր ու գորշ, ինչպես հանգած մոխիր: Կռանում եմ թղթի վրա, ուռնգերս լայնանում են սուսամբարի հոտից ու դողալով թերթում եմ տետրը... Հետո պատից վերցնում եմ ծամի նման պիլկ մտրակը: Յես շոշափում եմ մտրակը, և Յուլիը խելոք աչքերով նայում է ինձ, նայում է և հանդիմանում: Ինչո՞ւ եյիր մտրակում: Մտրակը դառնում է սև ոձ, վոր դարկում եր ձիու վողորկ մարմին:

Յես նորից եմ թերթում իմ տետրը և սրտիս վրա իջնում ե անդորր: Յուլիը կայտառ վրնջում է, խաղացնում ականջները: Անընդհատ բարձրանում ենք, անցնում առապար ու քարափ: Քրանած ձին մոտթը կոխում է ջրերի սպիտակ փրփուրի մեջ և սանձերի յերկաթների միջով ծծում սառցահամ ջուրը: Ինչքան վեր ենք բարձրանում, այնքան մոտ է արևը, և արևը խանձում է դեմք, զգեստ, ձեռք,— այնքան սառն են ջրերը, ողբ ջինջ և լսելի յե ծաղիկների մեջ մոլորված մեղվի հանդարտ բզզոցը:

Յուլիը վրնջում է և արագացնում քայլերը: Ծանապարհը լայնանում է: Ահա մի արտ՝ քարե պատով: Նոսր հասկերը ավազվում են լեռան հովից: Գյուղը մոտ է, ձին փռագնում է ուռնգերը և խայտալով կրծում սանձը:

Ծանապարհից վերե, բլուրի լանջին մեկը ջրում է մուգ կանաչ առվույտը: Յես լսում եմ, թե ինչպես առվի ավազի մեջ զրնգում է նրա ծանր բահը: Իսկ յերբ բարձրացնում է բահը, արևը լուսավորում է բահը և թվում է թե ջրվորի ուսին բռնկված ջահ է:

— Սա՛ յե Ջյանբերդի ճանապարհը...

Ջրվորը բացականչում է վոչ «հա», վոչ «հո»: Հարցս կրկնում եմ: Մարդը բահը խրում է առվի ավազի մեջ և գալիս է դեպի ինձ: Ինչքան մոտենում է ջրվորը, այնքան ավելի բարձրահասակ է յերևում: Յես նայում եմ նրա բաց կրծքին. թվում է թե նրա ձայնը պիտի խրոխտ թնդա: Ջրվորը լայն ու ծանր ձեռքը մեկ-

նում ե ինձ, ասում ե «մեր աչքուն» ու ձեռքը տանում դեպի ձախատը:

Ամենևին ել խորխոր չի նրա ձայնը, այլ բարակ ու քաղցր: Ծերունի յե. սպիտակ են վոչ միայն բեխերը և ունքերը, այլև կրծքի մազերը, վոր հիշեցնում են խճճված մացառուտ:

Հարցս կրկնում եմ:

— Հայ,— ասում ե,— մըր գուղն ի... Իդա դար լե շրջվե... — ու գրպանից հանում ե ծխախոտի քիսեն: Առաջարկում եմ գլանակ: Նա ժպտում ե, կարծես ուզում ե ասել, վոր բարակ գլանակը նուրբ ե նրա համար, սակայն վերցնում ե և դնում ականջի հետևը: Ապա վորորում ե մատի չափ հաստ «ծգարան»:

— Յոնջան քո՞նն ե:

Նա կուշտ ծծում ե ծխախոտը, կուրծքն ուռչում ե, չոր կաշվի նման ճոռում են թոքերը: Ռուսներին և բերանին ծխի քուլաները բաց թողնելով, գլխով ե անում:

— Վարկայության նախակահ բերեց հերոս: Անուշ բուս ե: Ինչա կուս (ցորեն) լե մեր ե,— գլխով նշան ե անում քարոտ սարալանջի կողմը, վորտեղ կանաչին են տալիս ցորենի մանր արտերը: Յեա դժվարանում եմ վորոշել նրա արտը, բայց գիտեմ, վոր ջրվորը հեռվից ճանաչում ե նույնիսկ իր արտի կարմիր պուտերը:

— Մըր բախտ կապած ենք գդալ ջրի... Մըր հողեր լե ցըրվում: Եհ, հացի տեղ արուն շատ կերանք: Հիմա վոր սերմ թալինք, սերմ վերունք, ելի գոհություն:

Նրա ուսից կախված ե հարդի տոպրակը: Տարվա այս ժամանակ նրան ինչի՞ յե պետք հարդը և ինչու յե տոպրակը ուսից կախ:

Նա ինձ պատասխանում ե, վոր ինքը գյուղի ջրաժանն ե և գիշերները առուների ջրերն ինքն ե բաշխում մանր և ցրված հողակտորների վրա:

— Իսկ հարդը՞:

Հարդը ջրաչափն ե: Զրբաժանը վոսկեգույն հարդը շաղ ե տալիս առուների ջրերի վրա, և վորոշում հոսանքի արագությունը, ջրի ծավալը:

— Մուրճո... Մոճ...րճո,— վերեկից լսվում ե մի զիլ ձայն,— Զուր խլամվ:

— Տղա լա՞ո...

Ծերունին առավ բահը ու վազեց վերև, յերևի ջրի բանդը: Հետո յես և Յուրակը շրջեցինք «դարը», իջանք ձորակը, նո-

րից բարձրացանք և սարահարթի վրա յերևաց լեռնային գյուղը՝ առանց ծառերի, առանց այգիների, ողակված կանաչ մարգագետիններով և բաց առուներով, վորոնց ջրերը արևամուտին վարարում են, կես գիշերին աղմկում խոր ձորերում, իսկ յերբ արևը զարթնում ե, լուռ եմ լեռան սառուցներից իջնող այդ առուները:

* * *

Սպիտակ յեղան հետ մտանք բակը: Յեզը գնաց դեպի միակ դուռը, վորի ձախատին փակցրած եր աղբ, աղբի վրա՝ ձվերի ներկած կճեպներից խաչ: Յեզը միակ դռնից ներս մտավ, և մենք՝ նրա հետևից: Գնացինք մութ միջանցքով, ապա մի դուռ բացվեց դեպի ձախ, մթնի մեջ կորավ սպիտակ յեզը, նրա հետևից՝ իմ հոգնած ձին, վոր լեռների մաքուր ողից հետո անախորժությամբ եր շնչում գոմի կծու հոտը:

Հետո միջանցքի աջ կողմը նույն հանգով յերգեց մի այլ դուռ և բոցերի լույսով, մութի մեջ յերևաց վոսկե ծամիկներով մի աղջիկ, Ազնոն, դուստրը իմ վաղեմի ծանոթի, վորի տանը գիշերելու եյինք յես և իմ ձին:

Ազնո, Ազնիվ... Յերբ հիմա թերթում եմ իմ ուղեգրությունների տետրը, վորի եջերի արանքում գտնում եմ չորացած ծաղիկներ և սուսամբարի տերևներ, յես յերկան, յերկար նայում եմ դաշտային թիթեռնիկի թևին, վորի վոսկեփողին փայլում ե, ինչպես այն ուր, յերբ մարգագետնի վրա թիթեռը ծծում եր ջրախոտի ծաղիկները: Թիթեռնիկի թևի վրա յես կարդում եմ՝ «Ազնո»... Յեվ մտածում եմ, վոր Ազնոն հիմա դպրոց ե գնում և կտուրների վրա ջինջ ձայնով այլևս չի յերգում:

Քանց լուսին ամպի տակով,
Դու ջուր կերթաս ջուխտ դորակով:

Յեվ այլևս չի պատասխանի այնպես, ինչպես այն ուր, յերբ միասին նստել եյինք իրենց բարձր կտուրին, և լեռան միամիտ աղջիկը պատասխանում եր իմ հարցերին:

— Ազնո, կինո տեսել ես:

— Հաբա ուրի չըմ տեսե. շուր մը զարկեր ե պատ, կցուցե ձի, աղջիկ, որիորդ, կարտոֆել:

— Կարմիր բանակ լսել ես:

— Կարմիր բանակ շուր ե, քցեր են դրոշակի վրա:

— Ազնո, աստված կամ:

- Հարա: Աստված կանաչ ճնճողուկ ե:
- Հապա յերկինքը:
- Յերկինք գինջիլով կապուկ ե յեզան կոտոշին:
- Ագնո, վոր մեծանաս ի՞նչ ես դառնալու:
- Կեղնիմ որիորդ:
- Ագնո, Ագնիվ...

Բոց եր բարձրանում խոր թոնիրից, գլխում եր ողջ սնդուկ խողովակների մեջ ե թվում եր, թե գլխում եր գետինը բոցերի ուժից, մխի սև քուլաներից, վոր հրեղեն սյունի հետ գալարվելով՝ ձգվում եր մինչև լեռնային յերկնքի սպուն շաստղերը:

Իմ վաղեմի ծանոթը կրակի մոտ պատմում եր ջրի և ջրբաժանության, քարոտ հողերի և հանդերի մասին:

— Ինչ յեղեր ե չեղեր ե, գացեր ե: Յեղանք գոմշու կոտոշ կպանք գերար: Սեվ թոն եկավ, արուն առու ելավ: Մըր փողպատ աղատինք Մոտկանա յերկրեն, մըր Տալվորիկի հուղերեն: Ախ ու փախ, գիշեր ցերեկ չիլախ, սոված, ութ: Լեռնի լույս մեզ աղա՛տություն տվեց: Մենակ մըր սահման նեղ ե, շնորհիվ սահմանի նեղության, ժողովուրդ կենդիլ: Մըր հողերի սահման զըռ՝ քար ե: Ժողովուրդի նեղություն քարից ե: Մըր հողին լե կառավարության, մըր ջան լե...

Նա հույս ուներ, վոր Ձյանբերդի ժողովուրդի հողերի սահմանները կլայնանան, քար ու քարափ կանաչով կպատեն, լեռան գագաթին, սառուցների տակ կկառուցեն ջրամբարներ և լեռնային լճակներ, և այլևս գիշերները ձորերով անպտուղ չեն հոսի սառուցների ջրերը:

Նա պատմում եր, վոր գյուղի յերկու թաղֆաները՝ «բարակ» և «հաստ» թաղֆան հետգհետե հաշտվում են, առաջանում ե նոր սերունդ, վորն իրեն չի համարում վնջ Մոտկանա յերկրից և վնջ Տալվորիկից, այլ Ձյանբերդից: Յեվ վոր ինքը և իրեն հասակակից մարդիկ դեռ հիշում են իրենց ձորերը և դուրանը, վորտեղ խոտը բարձրանում եր մինչև կովի կուրծք, այնպես վոր կովերը հորթ եյին բերում խոտերի միջին, և կովի հետքով գտնում եյին հորթին՝ խոտերի մեջ նստած:

— Յերեկ ամպ եր, ետր՝ պարզ արև...

Իմ ծանոթը պատմեց այնպիսի բաներ լեռների մարդկանց մասին, վոր այժմ ել, յերբ թերթում եմ իմ տետրը, սիրտս լըցվում ե կսկիծով և դառնությամբ: Նրա սերունդը տեսել ե և՛ հուր, և՛ պատերազմ, և՛ ջարդ, և՛ գաղթ: Յերբ նրանց քչում եյին հա-

բավ, խփում եյին և՛ հարավից, և՛ հյուսիսից: Հրդեհվում եր մի անտառ, և նրանք յեղնիկների խմբերի նման, այրվող ծառերի միջից, յեղջուրներով բացում եյին իրենց ճանապարհը: Նրանց քշել են արևմուտք, ապա ձիերի գլուխը դարձրել են հյուսիս և բնակություն հաստատել այս բարձր լեռան վրա:

Իմ ծանոթը պատմում եր, վոր վոմանք հին սերնդից հրաժարվում եյին հերկել Ձյանբերդի հողերը, վորովհետև նրա սահմաններում թաղված են և թուրքեր: Վոր դեռ յերկար տարիներ նրանք իրենց մեռելները ուսերի վրա, լեռներից իջել են դաշտի գյուղերը, վորպեսզի նրանց թաղեն հին վանքերի պատերի տակ: Նա ասում եր, վոր Ձյանբերդում յես կտեսնեմ շատ խաչեր՝ դռան ճակատին, յեղջուրներից կախ, կավե կարասների վրա, թոնիրի շրթունքներին, նույնիսկ այն խրտվիլակների կրճքին, վորոնց ցցում են արտերում՝ ճնճողուկների դեմ: Վոր Ձյանբերդում ապրում ե մուշ Սեվդոն, վորը հագնում ե մագեղեն կոշիկ՝ «խարուկ», ինչպես Մոտկանա յերկրում, վորն «իր բերնին նալ ե գարկել» և չի խոսում նրանց հետ, վորոնք Մոտկանից չեն:

Ձյանբերդում միայն մի մարդ կա, վորի առաջ խոնարհվում ե համառ Սեվդոն: Այդ մարդը Հազրոն ե, ինչպես անվանեց իմ ծանոթը՝ լեռան գյուղերի ամենալավ մարդը:

Բայց մեր գրույցը խանգարվեց, վորովհետև լավեց վոչխարների մայունի աղմուկը, Ագնոն տեղից թռավ, դուրս յեկան և մյուսները, նրանց հետ՝ յես:

Լեռներից գյուղի վրա իջնում եյին այծերի ու վոչխարների հոտերը: Ինչ աշխուժ աղմուկ եր, ինչպիսի գվարթություն, կանչեր, շան կաղկանձ, պղնձե կովկիթների զրնգոց, բառաչ, մայուն, և հովիվների սուրուցներ: Կարծես ավար եյին բերում գյուղը, և կին, աղջիկ, յերեխա ու աղամարդ փողոցներից դեպի բակերն եյին քշում այծ, վոչխար, հորթ:

Իմ ծանոթի բարձր կուրծքից յես նայում եյի Ձյանբերդին, Արարատյան դաշտին, վորտեղ կանաչներով շրջապատված գյուղերը հետգհետե սուզվում եյին յերեկոյան մութի մեջ, և ավելի պայծառանում եյին քաղաքների կրակները:

Յերբ հիշում եմ այդ յերեկոն, քաղաքների կրակները և դաշտի վրա իջնող գիշերը, Ձյանբերդի ներքևի կուրծքի վրա տեսնում եմ մի մարդու, թիկունքը դեպի ինձ, դեպի լեռան գագաթը, յերեսը դաշտի կողմը, և լսում եմ լեռան գյուղերի ամենալավ մարդու նվազը:

*
*
*

Նրա հայրենիքը յեղել է քարոտ Սասունը, այդ խուլ յերկրի ամենախուլ անկյունը, վորտեղ ձորերը դառնում են կիրճեր և լեռների գագաթները՝ ապառաժներ։ Ճաք կիրճերում, լեռնային վտակների ափերին, կանաչում եր վայրի խաղողը, և նրա վորթը մագլցում եր պղնձագույն ժայռերի վրա։ Աճում եր և վայրի հոնը, յերբեմն թուզը։ Իսկ բարձրերում, վորտեղ քարափների վրա ցրված եյին նրանց աղքատ հյուղակիները, ցանում եյին կորեկ և վաղահաս ցորեն։ Յերբ հասնում եր կորեկը, ձորերից բարձրանում եյին գազանները։ Մարդիկ արտերի յեզրին խաբուշկ եյին վառում, վորպեսզի արջերը չտրորեն կորեկը։

Նրա մանկությունը խաղացել է այդ քարափների վրա։ Ինչպես ֆաֆն, այդ պատանին փող է նվագել քարանձավների ստվերում, և նրա պարզ յերգերին արձագանքել են ձորերը։ Յերբեմն կարկուտն է ջարդել նրան, յերբեմն քարերն են քերծել դեմքը, ցուրտը և արևը խանձել են նրա կուրծքը, ինչպես լեռան լանջը։ Նա կռվել է գազանների հետ և նրանց հետ, վորոնք հրացանների կրակոցների աղմուկով քշում եյին նախիրը, վոչխարը, առևանգում կին ու յերեխա։

Թվում եր, թե մինչև մահ կապրի այդ ժայռերի վրա, ինչպես իր պապերը, կցանի կորեկ, աշնանը կիջնի ձորերը, կհավաքի միրգ և ցախ, ձմեռը կլսի հին զրույցներ՝ Ջենով Ոհանի, Մարա Մելիքի և Թլոր Մանուկի մասին։

Բայց պայթեց պատերազմը, յեղավ զորաժողով, բռնություններ, հրդեհեցին դաշտի գյուղերը, հրդեհաձիգները ձորերով բարձրացան մինչև լեռների գագաթները, մինչև նրանց խեղճ խըրճիթները, հրացաններ վորոտացին և շողացին սրեր, ամպերի փոխարեն քարափների վրա նստեց այրվող գյուղերի մուխը։ Բոցը հասավ դեղնած արտերին, կրակը լափեց և՛ սերմ, և՛ սերմնացան։

Հազրոն առավ իր կնոջն ու աղջկան և ծերպերով, քարայծի արահետներով անցավ լեռից-լեռ, քարանձավից-քարանձավ, կերավ ընդեղեն, և՛ ալուճ, և՛ մասուր,— ապա հոգնած, ահը աչքերի մեջ գնաց հաբավի կողմը, գնաց մերթ իբրև քուրդ հովիվ, մերթ իբրև քաղցած գայլ և հասավ անձառնոթ մի աշխարհ, վորտեղ վոչ լեռներ կային, վոչ լեռնային լույս աղբյուրներ։ Շոգ հարթավայր եր, պղտոր դեղին գետերով, վորոնց ջրերի մեջ չե-

յին յերևում այն կապույտ առվակները, վոր իջնում էյին իրենց լեռների սառուցներից:

Նա հանեց ծիրանի փողը, այն կարմրավուն սրինգը, վորի վրա նվագել եր կապույտ լեռների յերգերը, և նրա մատները խաղացին ծիրանի փողի վրա: Հազրոն շոգից խանձված շրթունքներով գրկեց փողի բերանը, ինչպես լեռնային գյուղերում ջուր են խմում կավե դորակներից: Ջրի նման գլգլում եր նրա նվագը, լեռների յերգը՝ շոգ հարթավայրում:

Հաց լացեց կինը, փոքրիկ աղջիկը քնեց մոր ծնկների վրա, լացեց և Հազրոն, հետո թեթևություն իջավ սրտի վրա, ինչպես կապույտ ամպը նստում եր Մարութա բարձր սարին: Ապա սըրբեց արցունքը, ուն առավ աղջկան, առավ կնոջը և հետ նայեց: Փռչի յեր նստել հեռվի լեռների վրա և չեյին յերևում իրենց բարձր լեռները:

Հազրոն ասավ կնոջը.

— Եսոր դուման ե մեր լեռան վրա վաղը նորից արև կծագի: Բռնեցին մի ճանապարհ, մոլորվեցին հազար ճանապարհներում, հետո, յերբ արդեն սպիտակ մազեր կային նրա գլխին, Հազրոյի քոչը յեկավ այս բարձր լեռը:

* * *

Հանդարտվում եր գյուղի յերեկոյան աղմուկը:

Լեռան սպիտակ սառուցները լույս եյին տալիս: Մարգագետինները ծխում էյին դաղձի բույր: Բարակ լուսինը դողդողում եր, և նրա լույսի տակ յեղների շողիքը որորվում եր արծաթյա ողակների նման: Դադրած յեղները ննջում էյին և լուսնի տակ նրանք նման էյին մարմարե արձանների:

Ներքևի կտուրի վրա հավաքվել են գյուղի հոգնած մշակները: Յերեկոյան մութի մեջ նրանք ավելի հաղթամարմին են, ինչպես գեր յեղները:

Յես բարձրանում եմ կտուրը:

Այնտեղ չորս փոքրիկ աղջիկներ կան և մի տղա: Մի բարձրահասակ մարդ զբաղվում ե նրանց հետ: Աղջիկները հարձակվում են փոքրիկ աղայի վրա, իսկ տղան հրում ե նրանց, ապա իրար են խառնվում ու գլորվում կտուրի վրա: Բարձրահասակ մարդը քրքջում ե, մյուսների խոսակցությունը դադարում ե, և լեռնցու բոց աչքերով նրանք նայում են յերեխաների կովին: Յավից

ճշում ե մի աղջիկ և վազում կտուրի վրա նստածներին մեկի, ըստ յերևույթին հոր, գիրկը: Հայրը ծիծաղում ե.

— Հարա աղջիկ, գոիվ տփոնք ե:

Բարձրահասակ մարդը բաժանում ե մյուսներին, գրկում ե աղային, վոր կորյունի նման կռվում եր հասակակից յերեք աղջիկների հետ:

— Բարեն դուրբան, հերիք,— ասում ե մարդը: Իսկ աղան նրա գրկի մեջ թաղտում ե, կարծես հիմա պիտի թռնի շիվար աղջիկների վրա:

Մեկը աղջիկներին պատվիրում ե տուն գնալ, և նրանք փայտե սանդուղքով իջնում են ցած:

Տիրում ե լուսթյուն: Միայն բարձրահասակ մարդը զվարթ քրքիջով հանգստացնում ե աղային:

— Բարեն դուրբան, չե՞ աղջիկ լե մեղք ե...

— Մինչև ենի չգարկեր, յես լե չգարկի,— բողբում ե աղան:

— Հազրո,— կանչում ե նստած ստվերներից մեկը,— Չալես: Ուրեմն այս բարձրահասակ մարդն ե Հազրոն, վորի մասին պատմել եր ինձ իմ վաղեմի ծանոթը:

— Խանամին, Խանամին...

— Յար խուշտա...

Տղան արագ իջնում ե նրա գրկից և վազում ներքև: Հազրոն մոտենում ե ինձ և մեկնում ձեռքը:

— Բարի տեսանք:

Նա ունի լայն ճակատ, վոր լուսնի տակ պղնձագույն ե յերեվում, ձերմակ մազեր և կեռ արծվաքիթ: Նրա աչքերը փայլում են յերիտասարդական ավյունով:

— Կխաղա՞ք,— նայում ե մյուսներին:

Յես յերեք, յերեք չեմ մոռանա այդ լուսնյակ գիշերը բարձր լեռան մի գյուղում, Հազրոյի տան կտուրը, նրա նվազը և հըսկաների հին պարը:

Տղան տնից բերեց սրինգը, այն ծիրանի փողը, վոր քիչ ավելի յերկար եր մեր հովիվների սովորական սրնգից: Նա կանգնեց կտուրի ծայրին, փողի բերանը դարձրեց դեպի գյուղի կողմը, և հետզհետե, ինչպես լուսաբացը լեռներում, զարթնեց «Յար խուշտա»։ Նա սկսեց դանդաղ և մեղմ, հետո ձայները զորացան, արագացավ չափը: Հետո վայրենի կանչով վեր թռավ ջրբաժանը, կանգնեց կտուրի մեջտեղ, նրան հետևեց յերկրորդը, յերրորդը և շուտով նրանց յերկու շարքը, ինչպես յերկու վիթխարի ապուռած,

զարնվեցին իրար՝ ձեռքերով, ծնկներով և կրծքով: Նվագն ավելի թնդեց. դողում եյին կտուրի գերանները, կարծես իրար վրա արշավում եյին բանակներ: Նրանց ձեռքերի հարվածը պողպատի ձայն եր հանում և կայծեր եյին թռչում նրանց բորբոքված աչքերից:

Հարևան կտուրների վրայից, տների բակերից կանայք և աղջիկները դիտում եյին լեռնականների պարը: Յերբ մի շարքը մյուսին հետ եր մղում՝ ձեռքերի հարվածով, կարծր կրծքերի զարկով, նահանջողները արշավում եյին նոր թափով, վորպեսզի վրիժառու լինեն ամոթի և պարտության համար:

Հազրոն նվազում եր իր ծիրանի փողը, նվագում եր նոր զվարթությամբ այն յերգը, վոր իբրև յերիտասարդ Ֆալս նվագել եր իր հայրենի քարանձավներում, այնտեղ, ուր ամպերը հյուղակներից ցածր են լողում և յերբ զարկում ե կայծակի լախտը, մի վայրկյան բռնկվում են ձորերը:

* * *

Նրանք գնացին:

Կտուրի վրա մնացինք Հազրոն և յես: Տուն գնաց և այն փոքրիկ աղան, նրա թոռը: Լուսնի տակ յես դիտում եյի նրա կարմրավուն փողը: Նա ծանր եր և կարծես ձուլված եր ծանր մետաղից: Յես բռնում եյի այդ փողը գիշերային զովի՞չ դեմաց, և փողը մեղմ քամուց մետաղի ձայն եր հանում:

Իսկ Հազրոն պատմում եր, վոր իր կյանքում ամենածանր հարվածը յեղել ե կնոջ մահը: Աղջիկն ամուսնացել ե դաշտի գյուղում: Պապի մոտ հաճախ ե լինում այն փոքրիկ աղան, նրա առաջին թոռը:

Աստղերի և լուսնի տակ փռվել եր Արարատյան դաշտը: Մասինների ձյունոտ գագաթների սալիտակ ցուրքը լույս եր գցում մինչև յերկնքի խորքը: Հեռվում, ուղտերի քարավանի նման ձրղվել եյին Հայկական պարի լեռները:

— Կտեսնե՞ս են գուղ, կրակների ձախ կողմ:

Հովվական կրակների ձախ կողմը, դաշտի վրա յերևում եր մի սև կետ:

— Հոնի գիմ նշանածն ա թաղուկ:

Յերբեմն նա իջնում ե լեռան գյուղից, վերցնում ե չոր ցախ և կնոջ գերեզմանի գլխավերևը կրակ վառում: Նա նստում ե այն-

Սեվ ցեղերի սերմնացանը—2

4 574-55

քան, մինչև հանգչում ե կրակը, հետո տխուր, տխուր նվագում ե ծիրանի փողը և այն յերգերը, վոր նվագում եր իրենց հեռու յերկրում, վորանեղ ինքը հովիվ եր, կինը՝ գյուղական աղջիկ: Հետո թեթև հոգով գնում ե աղջկա տունը, լսում ե նրա տան աղմուկը, խաղում ե թոռներին հետ և մենակ ճանապարհ ընկնում դեպի լեռը, դեպի լեռան գյուղի իր պարզ խրճիթը:

— Հազրո, դու լսով եյիր ապրում քո գյուղում:

— Մեր քարափների վրա: — Յեվ լուում ե:

— Հեյ վախ ջահելություն, թուար...

Յեվ նորից վերցնում ե փողը:

Նվագում ե, այս անգամ վոչ թե լեռնականների կորովի յերգը, վորից բորբոքվում ե արյունը, — այլ հովվական պարզ մի յերգ: Կա և՛ թախիծ այդ յերգի մեջ, կարծես մեկը մոլորվել ե խոր ձորերում և տխուր հեկեկում ե, կա և՛ ջինջ ուրախություն, յերբ լեռների վրա ծագում ե արևը, յեկնում ե ծուխը, մշակը գնում ե աշխատանքի, վերջապես կան և կարոտի հնչյուններ՝ վերադարձի և վերջին հույսի:

— Հաղ մի երթամ տեսության մըր քարերին, մըր ձորերին, մըր Մարութա բանձր սարին: Առնիմ գիմ ծիրանի փող, Ժողվիմ մարդերու, նստիմ անուշ խոտերու վրեն, հանց գառներ մարդիկ նստեն գիմ չորս բոլոր, յերգեմ ենոնց խաղաղության գիմ յերգեր, մարդիկ հալալ դուլալ ախպրոտոց պես գրկեն դերար, չեղնի վոչ տեր, վոչ մշակ, վոչ թուր, վոչ բռնություն: Փչեմ գիմ ծիրանի փող, ելման ծուխ բանցրանա յերգիկներեն, խմեմ մըր լուս աղբըրներեն, գիմ քրտինք կաթա մըր քարերու վրեն, մըր Մարութա բանձր սարի ամպ թող լիզա գիմ սիվտակ ոսկորներ...

— Հազրո, իսկ ում կտաս քո ծիրանի փողը:

— Զիմ փող կիտամ իմ քաջարծիվ թոռնիկին:

* * *

Փողոցում խաղաղություն ե:

Քնել են հոգնած մարդիկ, և փողոցի լապտերների լույսի տակ որորվում են քաղաքի տները, նրանց սև պատուհանները: Լեռներից գով ե իջնում քաղաքի վրա, և գիշերային գովը բերում ե սուսամբարի բույրը, լեռների հստակ ողը և մաքուր ջրերի ձայնը:

Յես գոցում եմ ուղևորության իմ տետրը, նրա մեջ սուսամբարի յերկու տերև՝ գորշ ու չոր, ինչպես հանգած մոխիր: Լեռ-

ների վրա վրնջում ե իմ ձին՝ ինչպես սանձարձակ ուրախությունը, ինչպես սպիտակ ջրվեժը, վոր իջնում ե բարձրերից, թափով կտրում դաշտը, խառնվում մի պղտոր գետի և ուրիշ ջրերի հետ գնում դեպի անկզր ծովը:

Ձյանբերդ, Ձյանբերդ...

Դու դառնում ես անպարտելի ամրոց, քո բարձր լեռները զարթնել են և քո լանջերին հնչում են հաղթության յերգերը:

Մի վիթխարի ծիրանի փող, առանց հին ահի և նոր խնդրությամբ հնչեցնում ե մեր արդար յերգերը:

Խ
 ՈՐԻՆ
 ԼՆԻԿԵ

ՀԿ

ԱՐՆԱՆԱՅԻՆ առավուրդ խոստանում եր պայծառ և արևոտ որ: Կուշտ կերած մեր ձիերը արագ քայլերով բարձրանում էին քարոտ արահետը և ամեն քայլափոխի փնչում: Դրախնդից խոնավացել եր ձիերի մուգ կապույտ վիզը:

Արահետն ոճապտույտ վոլորվում եր: Ինչքան հեռանում էինք գյուղից, այնքան ավելի խոստանում եր անտառը, հանդիպում էինք հաստաբուն ծառերի, վորոնց ճյուղերն իրար էին խառնըվել և կախվել արահետի վրա: Հաճախ էինք կռնում թամբից, գրկում ձիու վիզը, վորպեսզի կախ ընկած ճյուղերը չքերծեյին մեր դեմքը և փշերը չծակծկեյին:

Լուռ էինք: Յես մտրակի ծայրով զարկում էյի ծառերի տերևներին, պոկում տերևները կամ թափահարում ծառի կախ ընկած ճյուղերը, և գիշերվա ցողը անձրևի նման թափվում եր ձիու վրա, ինձ վրա:

Ընկերս կամաց սուլում եր մի յերգ և ձիու քայլերի համեմատ թամբի վրա որորվում:

— Այս կածանով տասներկու տարի առաջ գնացի Ջորագյուղ, — ասաց ընկերս: Թվում եր, թե ինքն իրեն եր խոսում:

Նայեցի նրան: Ժպտում եր, կարծես միան եր ընկել մի յերջանիկ դեպք, վորին ականատես են յեղել արահետը և հին անտառը:

Յես հարցրի, թե վո՞ր քամին եր նրան շարտել հեռու ձորերում ընկած այն գյուղը:

— Հենց այդ որը բանտից նոր էյի դուրս յեկել: Տասնյոթ տասնութ տարեկան յերիտասարդ էյի: Այնքան յեռանդ ունեյի աշխատելու և այնպիսի կորով... Յեթե մնացած լինե՞ր այդ յերիտասարդությունը:

Արահետը վերջացավ և անտառի խորքում խառնվեց ավելի լայն ու փափուկ ճանապարհի, վոր զալիս եր գետերի հովիտներից: Ջիերը կանդ առան, խորը շնչեցին և ապա շարունակեցին քայլել:

— Գիտես, յերբեմն մարդու հիշողութեան մեջ մի գեմք այնպէս եւ մեխւում, վոր տասնյակ տարիներ հետո ել հիշում ես նույնքան պայծառ, ասես յերեկ ես տեսել: Մարդ մոռանում եւ անունը, տեղն ու տարին, թե՛ յերբ եւ տեսել այդ գլուխը, աչքերը, մոռանում եւ մանրամասնութեանները, սակայն մնում են միայն գլուխը, աչքերը, կարծես մինչև մահ գերեզման անջնջելի պիտի մնա այդ առաջին տպավորութեանը:

Նա ինձ չթողեց, վոր հարցնեյի այդ գեմքի եւ նրա անջնջելի տպավորութեան մասին, վոր այդ բոլորին լույս եր տալիս նրա հիշողութեան մեջ, ինչպէս արևի վոսկե շողը՝ ծառերի մթնում:

— Շատ պարզ հիշում եմ այն օրերը, յերբ վորոշեցի Ձորագլու գնալ: Հարկավոր եր քաղաքից հեռանալ, միաժամանակ չերեւալ այնտեղ: Յեւ սիրով ընդունեցի բարեկամիս առաջարկը՝ ուսուցիչ լինել այդ հեռու գյուղում: Յերկու միտք ինձ վողեւորում եր: Նախ, վոր վոչ մի աչք ինձ չի հետեի, հետքերս չի փնտրի, եւ յերկրորդ՝ գյուղում պիտի աշխատեյի:

Յերբ վոր գալոցների տեսուչն ինձ պատմեց Ձորագլու գի մասին, թե տեղն անառիկ եւ, ողբ լավ, կողքին մթին անտառներ կան, վորտեղ առատ եւ վորսը, յես իսկույն համաձայնեցի: Կարծեմ նույն օրն ել ճանապարհ ընկա:

... Ձմրան սկիզբն եր, ձյունը նոր եր յեկել: Գիշերը հասանք հենց այս արահետին եւ բաժանվեցինք անտառի գլխավոր ճանապարհից: Լուսնյակի տակ ձյունը շափաղ եր տալիս, ասես սպիտակ մարմար եր, վորի մեջ արագցորում եյին ծառերի սև բները: Ձորագլուցի ձիապանը արահետի գլխից մատը մեկնեց ներքեի ձորը:

— Հրեն է, մեր գյուղը:

Ձյունի սպիտակութեան վրա վերեւից յես նշմարեցի փոքրիկ սև կետեր: Գյուղի տներն եյին, խրտերի եւ աթարի դեղերը: Մի տան պատուհանից ճրագի սպիտակ լույս եր յերեւում, կարծես այդ մթին ստվերների մեջ մոլորվել եր մի մանրիկ աստղ: Մի քիչ իջանք լանջով եւ լսելի յեղավ շան զրնգան հաչոցը, վոր անտառում արձագանք եր տալիս, ինչպէս կացնի զարկերը:

— Են մեր Բողարի ձայնն եւ, — ասաց ձիապանը: Ձին ել կարծես հասկացավ, վոր գյուղը մոտ եւ, վոր Բողարն ե հաչում, եւ քայլերն արագացրեց:

Իսկ ինձ թվում եր, թե գնում եմ շատ հեռու յերկիր, վորի մասին հեքյաթի պէս պատմում եր աշխարհագրութեան դասա-

տուն: Մանուկները հաճախ ցնորում են հեռավոր յերկրների մասին, ուր կարմրամորթ մարդիկ են ապրում, ծառերի վրա՝ գուշնրդգուշն փետուրներով թռչուններ: Յեւ յերբ նրանք տնից հեռանում են, նրանց թվում եւ, թե շատ մոտ ե ցնորքի այդ աշխարհը:

Յես ել այդպէս եյի մտածում, թե եւ արդեն պատանի եյի: Յերեւ անտառն եր այդպէս տրամադրում, ձմեռային գիշերվա վեհութեանը, քարածայրերի անձե կերպարանքը եւ այն անորոշ ձայները, վոր գալիս եյին ձորերից ու անտառից: Գուցի եւ հոգնածութեան եր մշուշել իմ գիտակցութեանը: Չեմ հիշում. միայն գիտեմ, վոր առաջին անգամ Ձորագլու գլու դարձավ իմ կյանքի լավ գիշերներից մեկը:

Ձիապանն ինձ տարավ իրենց տունը: Ի՞նչպէս անուշ մրափեցի թոնիրի մոտ, քուրսու վրա: Բավական ուշ աչքս կիսաբաց արի եւ նայեցի յերգիկին: Ձմռան գիշերից միքիչ դեռ կար: Յես նորից փաթաթվեցի վերմակի մեջ, վոտքերս կախեցի տաք մոխրի վրա ե քնի ու յերագի սահմանում որորվեց գիշերվա անիրական աշխարհը:

Ամաչեցի, յերբ աչքերս բաց արի: Վաղուց զարթնել եյին մյուսները եւ սպասում եյին ինձ, վորպէսզի թոնիրը վառեն:

Գուրս յեկա, բակից տեսա գյուղը, գիշերվա մեր ճանապարհը: Հավաքնի մոտ Բողարը հաչաց ինձ վրա: Նրա հաչոցն այլևս ահավոր արձագանք չուներ եւ վոչ ել կախված ժայռերն եյին տձե: Ձյունի վրոս, կտուրների կարասների վրա շողում եր ձմեռվա նարնջագույն արևը. յերգիկներից ծուխ եր բարձրանում:

Ինձ նույն օրն ել տեղավորեցին մի տան մեջ, վորտեղ եւ պիտի ապրեյի: Տան տերը՝ Ոհան ապերը նահապետական բարքով մարդ եր: Հիմա մեր գյուղերում նրա նման մարդիկ այլևս չկան: Ձմեռը նստում եր բուխարու մոտ, չոր փայտը դարսում կողքին: Փայտերը մեկ մեկ զցում եր կրակի մեջ եւ պատմութեաններ անում շահի ժամանակից, անցած գնացած օրերից, վորսից եւ անտառից: Իսկ յեթե վոչ վոք չեր լսում նրան, մենապետութեանից թե ձանձրութից, բուխարու առաջ բաց եր անում շարականի գիրքը:

Տանը չորս հոգի եյինք: Յես, Ոհան ապերը, նրա պառավ կինը եւ տաս տարեկան Աշոտը, վոր հավատարեմ ընկերս եր, յերբ գնում եյինք դպրոց, վորովհետեւ շները դեռ ինձ վարժ չեյին, հաչում եյին կտուրներից եւ հետեի վոտքերով ձյուն մաղում ինձ վրա:

Դպրոցը գյուղի ծայրին եր, բլրակի վրա: Հին գերեզմանատունը դպրոցի բակին եր: Մի ընդարձակ սենյակ եր, փայտե հասարակ նստարաններ յերկու շարք, դիմացի պատից՝ գրատախտակը: Անավաղ պատերին ուրիշ վոչ մի զարդ չկար: Պատուհաններին ապակու տեղ խմորով փակցրել էին յուզած թուղթ:

Միակ ժամացույցն ինձ մոտ եր: Մի որ ել բլրակը բարձրանալիս, վոտքս սայթաքեց, ընկա սառուցի վրա, գրպանիս մեջ ժամացույցը փշրվեց և մինչև տարվա վերջը մնացի առանց ժամացույցի: Արև որերին սովերով էինք ժամ վորոշում, թխված ժամանակ՝ յերբ հոգնեցինք:

Յերկու շաբաթ հետո քառասունի չափ իմ աշակերտներին անունով էյի կանչում, շատերի տունը գիտեյի, վոմանց ծնողներին ճանաչում էյի: Ժիր յերեխաներ էյին, բոց աչքերով, և այնքան արագ ընտելացանք իրար:

Որապահի զանգին յես իջնում էյի տան սանդուղքով, բլրակի գլխին չհասած տեսնում էյի դպրոցի առաջ խմբված յերեխաներին: Խմբով ել ներս էյինք մտնում:

Դասերից հետո յես համարյա միշտ տանն էյի: Ոհան ապերը գնում եր գոմը, տավարին ապուռ տալու: Աշտոր մարագից քթոցով դարման եր կրում, պառավը վառում եր ոջախը կամ լվանում ընթրիքի ձավարը: Ոհան ապոր չոր ցախերը դարսում էյի բուխարիկում, պառկում կրակի առաջ և նայում, թե ինչպես են մոխրանում փայտի կտորները, ինչպես կրակի լեզվակները կայծերը թոցնում էյին յերգիկով:

Մութն ընկնելուց գալիս էյին Աշտան ու Ոհան ապերը, տրեխները հանում և նստում կրակի մոտ: Յեվ մինչև պառավը ձավարի ճաշը յեփեր, Ոհան ապերը սկսում եր մի հին պատմություն, վորի վերջը լսելու համար յես և Աշտը յերբեմն խանդարում էյինք նրա քունը:

— Հա, վոթրեղ մնացի, — արթնանում եր և, մինչև մենք հիշեցնեյինք, գանգատվում եր.

— Պառավել եմ, քունս շուտ ե տանում: — Յեվ շարունակում եր կիսատ պատմությունը:

* * *

Յես ուշագիւր լսում էյի ընկերոջս, և թեպետ ծառերը դարձյալ ճյուղերը կախել էյին ճանապարհի վրա, բայց այլևս մըտ-

րակով չէյի պոկում նրանց տերեւները: Արեւ բավական բարձրացել եր, ցողի կաթիլները գոլորշիացել էյին:

— Ձորագյուղում մի վորսորդ կա, վիզը ծուռ Անտոն ես ասում: Հիմա ել մնում ե, թեպետ բավական ծեր ե: Նրա աչքերը լավ չեն տեսնում, դրա համար ել վորսի չի գնում:

Նրա մասին Ոհան ապերը շատ եր պատմում: Անտոնը մի անգամ անտառում արջի հետ ե կոխ կացել, արջը ջարդել ե նրա հրացանը, կոացել ե, վոր գերանը վերցնի Անտոնին խփելու, բայց նա սպանել ե արջին: Ոհան ամին պատմում եր, թե ինչպես ե նա բնում աղվեսին բռնել:

— Իրեն վոր տեսնես կզարմանաս: Լզար, բոյը կարճ, վիզն ել ծուռ: Կասես վոր բամբիս գլխին, տափին կփակչի, — ասում եր Ոհան ապերը նրա մասին:

Յես մտքումս գրել էյի նրա հետ վորսի գնալ, թեև մինչև այդ վորս քիչ էյի արել: Պառավը խոստացավ խնդրել հարեանի կայծաքարով հրացանը:

Հենց հաջորդ կիրակի, առավոտ կանուխ, յերբ յերգիկներից դեռ նոր եր բարձրանում ծուխը, յես և Անտոնը բռնեցինք անտառի ճանապարհը: Այդ որը յես չորս անգամ կրակեցի: Կրակոցից ծառի ճղներից ձյուն թափվեց, բայց իմ վառողը չխանձեց վոչ մի աղվեսի մորթի:

Անտոնը սիրտ եր տալիս, թե առաջին անգամ այդ ել շատ ե: Բայց յես տեսնում էյի նրա ծաղկատար դեմքի խորամանկ ժպիտը: Ինքը մի ծեր աղվես սպանեց և յերկու մոշահավ: Ծեր աղվեսն այնքան չարչարեց մեզ:

Անտոնը կրակեց, մուխի մեջ յես տեսա, թե ինչպես աղվեսը գլորվեց: Վրա վազեցինք, աղվեսն ատամները կրճտացրեց, պոչը կոխեց յետևի վոտքերի արանքը և փախավ: Ձյունի վրա մնացին նրա հետքերը և արյան շիթեր: Մի քանի տեղ ուժասպառ ընկել եր, արյունն ավելի շատ եր հոսել և ձյունի վրա թափվել էյին մորթու մազերը:

Աղվեսին փնտրելու ժամանակ Անտոնը մի մոշահավ ել սպանեց: Միասին վազեցինք դեպի այն կողմը և փոսի մեջ տեսանք ծեր աղվեսին, վոր կծկվել, կուչ եր յեկել ու դուռնը մոտեցրել եր վերքին: Նրա կախ ընկած լեզուն արնոտ եր: Յերևում եր, վոր լիզել եր վերքի արյունը: Անտոնն աղվեսին ուսովը գցեց, յես մոշահավերը վերցրի և մենք վերադարձանք:

Գյուղին չհասած, անտառի բացուտում, չոր ճյուղերի կոտ-

ռատելու ձայն լսեցի: Ինձ թվաց, թե պախրան յեղջուրներով ծառի ճյուղերը դեն ե հրում, վորպեսզի չոր տերևներ հանի ձյունի տակից: Հետ նայեցի:

Ութ տաս տարեկան մի տղա ցախ եր դարսում ձյունի վրա մեկնած պարանին: Մի քիչ հեռու կանգնել եր մի աղջիկ՝ պարանի չափ բարակ ճյուղը ձեռքին: Նրանք մեզ ավելի վաղ եյին տեսել և կանգնած նայում եյին:

Ահա այդ դեմքն ե, վոր մեխվել ե հիշողությանս մեջ, թե ե այն որից անցել ե տասներկու տարի և այն ել ինչ տարիներ:

Ընկերս լռեց. յես նրա դեմքին տեսա յերանության նուշն ժպտը, ինչպես առաջին անգամ, յերբ մենք դեռ բարձրանում եյինք արահետով: Ասես աչքի առաջ, ձյունոտ անտառում տեսնում եր աղջկան, ձեռքին չոր ցախը:

— Տեսա ու կանգնեցի, — դանդաղ շարունակեց նա — և թեպետ Անտոնն ասաց, թե ինձ աղջիկն ե, ասաց վոր ցախի յեն յեկել, բայց յես նրան չեյի լսում: Հիշում եմ, վոր մի անգամ ել յերբ բացուտն անցանք և իջնում եյինք դյուղի կալերի վրա, հետ նայեցի: Չգիտեմ աղջիկը ժպտաց թե չե, բայց ինձ այդպես թվաց: Գլուխը խոնարհեց ու փշրեց ձեռքի բարակ ճյուղը:

Մեր տան պատշգամբից յես տեսա աղջկանը՝ ցախը շալակին: Մեր հետքերով նրանք իջան կալերի վրա: Մոխրագուշն շորեր ունեք, գլխին՝ տանը գործած բրդե շալ: Յես պատշգամբից նայում եյի այն կողմը, իսկ Ոհան ապերը ինձ հարցնում եր մուշահավի մասին, Աշոտը նրանց փետուրներն եր պոկում, յես կըցկըտուր պատասխան եյի տալիս և աչքի տակով հետևում, թե վոր տունը պիտի մանի ցախով աղջիկը:

Վերջան մեծ յեղավ իմ ուրախությունը, յերբ մյուս որն իմացա, վոր նրա փոքր քույրը սովորում ե դպրոցում:

Հենց այդ որից ել գլխին կարմիր շոր կապած աղջիկը, վոր մինչ այդ իմ քառասուն աշակերտներից մեկն եր, բոլորից ջուկվեց և իմ աչքում դարձավ այն կետը, վորի շուրջը պտտվում եր իմ ներքին աշխարհը:

Ուզում եյի իմանալ աղջկա անունը: Յես հորինեցի մի դաս, յերբ աշակերտները պատմում եյին իրենց ընտանիքի անդամների մասին: Յեվ վորովհետե նրանք յերկու քույր եյին, դժվար չեք իմանալ, վոր անտառում տեսած աղջկա անունը Խոնարհ եր: Մյուս աշակերտներն ել մատ բարձրացրին իրենց տան մասին

պատմելու և զարմացան, յերբ յես գրատախտակի վրա գրեցի գումարման նոր վարժություն:

Խոնարհ, Խոնարհ... Նայում եյի գրատախտակի թվերին, աչքերիս առաջ բրդե շալով աղջկա գլուխը, վոտքերը ձյունի մեջ և ձյունի ճերմակության վրա ոձի պես սև պարանը:

Այդ դեմքը մերթ սուզվում եր անդունդը, որը սովորական եր դառնում, հիշում եյի վոր անտառում մի ծեր աղվես ենք սպանել, յերկու մոշահավ: Մեկ ել դեմքը մոտենում եր, կանգնում եր աչքիս առաջ և յես ճգնում եյի իմանալու՝ ժպտաց աղջիկը, յերբ յետ նայեցի, թե միայն ինձ թվաց:

Անտոնի հետ մի անգամ ել վորսի գնացի: Բացուտին յերբ հասանք, յես մոտեցա այն գերանին, վորի մոտ կանգնել եր աղջիկը: Վորսորդն իմ հետևից կանչեց, թե ճանապարհն աջ ե ծրուվում: Գերանի մոտ ձյունը ծածկել եր աղջկա հետքերը: Վռչինչ չեր յերևում: Միայն ծառի տակ ընկած եր մի չոր շյուղ: Կռացա վերցրի:

Վերադարձին յեկանք գյուղի ծուռ ու մուռ փողոցներով, վորպեսզի անցնենք նրանց տան առաջով: Այդ թաղի շները հաշոցով ինձ վրա վազեցին: Բայց և այնպես կխաբաց դռնից նրան տեսա բակում՝ գրկին մի խուրձ խոտ: Ինձ տեսավ, դեմքն իսկույն մյուս կողմը դարձրեց, տուն մտավ: Յես նկատեցի, թե ինչպես կարմրեց նրա դեմքը:

Այդ որն այնքան ուրախ եյի: Ոհան ապերն ել նկատեց իմ ուրախությունը և ծիծաղելով ասաց, թե վրդը ծուռ Անտոնի հետ անտառում յերևի մի ոյին ենք սարքեր: Ընթրիքից հետո բուխարու մոտ յերբ նա ննջեց, յես արագ թերթեցի նրա շարականի գիրքը, բրդե թելը ուրիշ թերթի արանքում դրի, վորպեսզի առավոտյան Ոհան ապերը զարմանա, թե յերբ կիսեց շարականի հաստ գիրքը, կարդա ու կասկածով նայի մեկ ինձ, մեկ՝ Աշոտին:

Ձմեռվա ընթացքում Խոնարհին յերկու անգամ տեսա: Մի ամիս հիվանդ եր և առողջացավ բարիկենդանի տոներից առաջ: Յես շատ անգամ եյի նրա մասին հարցնում նրա քրոջից: Յեվ ամեն անգամ տարբեր պատրվակով, հեռվից հեռու, շատ անգամ իբրև թե պատահաբար, մեջ բերելով ուրիշ խոսք:

Դժվար եր միշտ պատրվակ գտնելը: Հիշում եմ, յերեք որ տեղեկութուն չունեյի, քաշվում եյի հարցնել: Հանկարծ փոքրիկ աղջիկը գնար և տանն ասեր... Չորրորդ որը սովորականից շատ յեկա դպրոց: Բույրը դեռ չեր յեկել: Կանգնել եյի մուտքի դռան

մոտ: Աշակերտները վառարանի կողքին տաքանում էին: Աչքաբլրակին եր: Հանկարծ յերևաց քույրը, ինձ տեսավ և կարծեց, թե հանդիմանելու յեմ ուշանալու համար: Աղջիկը քայլերն արագացրեց և ինձ յերբ հասավ, շնչակտուր ասաց.

— Խոնարհն արդեն վեր ե կացել...:

Հետո յես իմացա, վոր նա դեռ չորս ու պառկել ե: Աղջիկը սուտ եր ասել:

Բարիկենդանի մի ուր Խոնարհին տեսա: Մեր դիմացի կտրան աղջիկները խաղում էին, իրար ձյունով տալիս և յերգեր ասում: Շատերի ձեռքին խնձոր կար: Նրանք նոր շորերով էին՝ կարմիր, կապույտ, կանաչ: Նրանց մեջ եր Խոնարհը. նրա հագին յերկար զոլերով կարմիր չիթ եր: Ձեռքերը պահել եր գոգնոցի տակ, կանգնել կտուրի ծայրին և նայում եր ավելի փոքրահասակ աղջիկներին, վորոնք զվարթ ծիծաղով իրար հրմշտկում էին և վազվզում կտուրների վրա:

Պատշգամբից յես նրան գունատ տեսա և միքիչ նիհար: Նոր շորերի մեջ նա յերևաց ավելի բարձրահասակ, մեջքը բարակ: Կապույտ գոգնոցի թելերը մեջքին հանգույց եր արել: Պատահմամբ նայեց պատշգամբի կողմը, տեսավ ինձ, հեռացավ կտուրից և խառնվեց աղջիկների խմբին:

Նորից տեսա Խոնարհի սպիտակ դեմքը, նրա մանրիկ աչքերը: Կարմիր շորերով այդ աղջիկը ինձ թվաց վորպես մի բարձրահասակ յերեխա՝ գլխին նույն բրդե շալը, ինչ վոր առաջ: Տուն մտա, նրան չխանգարելու համար, վարովհետև մյուս աղջիկները քչիչացին, փոքրահասակներից մի քանիսը, վորոնք դպրոցում սովորում էին, գոգնոցով իրենց դեմքը ծածկեցին և պահվեցին ինձնից:

* * *

Անտառն արդեն վերջացել և սկսվել եր լեռնային փարթամ մարգագետինը, վորի հատուկտոր թփերը ապացույց էին, թե ժամանակին մարգագետնի սեահողում աճել ե կաղնին:

Կանաչների միջով հոսում եր գետակը, վորի ափերն արդեն անտառի միջին ձորերի աղբյուրներն էին: Դրա համար ել գետակի յերեսին, կանաչ խոտերի հետ լողում էին և չոր տերևներ:

Ձիերը հոգնել էին: Լեռնային կանաչը գրավիչ եր և՛ մեզ, և՛ հոգնած ձիերի համար:

— Իջնենք, ձիերը թող հանգստանան, — ասաց ընկերս: Ձիերը լեզվով դուրս հրեցին սանձի յերկաթները և ագահությամբ պոկեցին խոտը: Մենք պառկեցինք գետակի ափին, խոտի վրա:

— Ոհան ապերը գրքեր շատ ունեւ, հին գրքեր: Մի կիրակի պատշգամբում նստած կարդում էյի նրա հին գրքերից մեկը, կարծեմ Հուստինյանոս թագավորի մասին: Ձյունը դեռ չեր հալվել, բայց արևի ջերմությունն արդեն զգացնում եր, վոր դարունը հեռու չե: Այգալիսի ուրերին կատուն ել հեռանում եր թոնիրի տաք քարից և աչքերը փակած, փռվում արևի տակ:

Մեկը բարձրանում եր սանդուղքով: Գլուխս վեր հանեցի: Գիրքը ձեռքիս դողաց: Կողքիս կանգնել եր Խոնարհը և մատնելով խաղում եր գոգնոցի յեղրի հետ: Յերբեք նա ինձ այդքան մոտ չեր կանգնել: Դրանից եր, վոր գրքի տառերը շաղկեցին և գիրքը դողաց:

— Հայրս խնդրում ե ճաշին գաս մեր տունը:

Ինքս ել չիմացա թե ինչու պատճառ բռնեցի գիրքը, ասեցի վոր չեմ կարող գալ: Խոնարհը ձեռքի արագ շարժումով գիրքս ծախեց և յես դեռ ուշքի չեկած բակից կրկնեց հոր խնդրը:

Չգնացի, բայց գիրքն ել բաց չարի: Անելիքս չգիտեի:

Փորձեցի տեսարկներն ուղղել, չկարողացա: Ոհան ապերը յեկավ և մինչև իրիկուն միասին էինք: Այդ ուր յես նրա հետ գոմը գնացի կովերին խոտ ու դարման տալու:

Չգիտեմ ամեն տարի Չորագյուղում դարունն այնքան սիրուն ե, ինչպես այն տարին: Քարերն ել էյին շնչում գարնան բույրը: Անտառի հաղարավոր լորենիների հոտը գիշեր-ցերեկ գյուղի վրան եր: Յերբ դասերից հետո պառկում էյի անտառում, լորենիների տակ, գլուխս պտտվում եր:

Չորակներում հիմա ել կան այգիներ: Գարնանը ուռել և հասել էյին խնձորենու բողբոջները: Հարկավոր եր մի շաբաթ տաք յեղանակ, վորպեսզի բացվեյին խնձորենու ծաղիկների կարմիր թերթերը և ձորակները բուրբյին: Հեռվից ծաղկած ծառերի սպիտակ ճյուղերը յերևում էյին ձյունով ծածկված, ասես գարունը ձյուն եր թափել ծառերի վրա, գունավոր և հոտավետ փաթիլներով ձյուն:

Գյուղի փողոցներից արևը գոլորշիացնում եր աղբաջուրը, կովերը ջրի գնալիս շլանում էյին արևի լույսից, մնչում էյին արջառները, հոտոտում, դես ու դեն վազում և վոտքերով փորում թաց գետինը: Յեվ ինչ դժկամությամբ էյին նրանք ներս մտնում գոմի ցածր դռնակներից:

Սեվ ցեղերի սերմացանը—Յ

Գարնան արև որերը հիշեցնում էյին ինձ, վոր շուտով մայիս է: Դպրոցն արձակելուց հետո նույն ճանապարհով պիտի վերադառնամ և ել յերբեք, յերբեք չպիտի տեսնեմ Ձորագլուղը:

Նրանց տունը չգնալու համար փոշմանել էյի: Մի որ ել փողոցում մայրը հանդիմանեց, վոր հրավերը չեմ ընդունել: Յես ուզում էյի, վոր մեկ ել կանչեր, թեկուզ մի թեթև ակնարկ անել:

Այն ժամանակ սովորություն կար տարեվերջին դպրոցում կազմակերպելու հանդես: Յես ել էյի պատրաստվում, և աշակերտները սովորում էյին յերգ ու վոտանափող: Հետո մեծահասակ աշակերտները տախտակներ բերին, տներից հավաքեցին դորդ ու կարպետ և սարքեցին բեմ: Աշակերտներին պատվիրել էյի, վոր շատ մարդու կանչեն: Յեվ ամեն անգամ աչքս նրա քրոջ կողմն եր:

Կիրակին յեկավ: Գուցե և վոչ մի տարի այդ որն այնքան բազմություն չեր հավաքվել գլուղի դպրոցում: Բաց պատուհաններով դարունը այգիներից բերում եր ծառերի բույրը, դպրոցի կտուրի տակ սարյակները բունից բուն էյին թռնում աշխուժ ճովողյունով: Նրանք ել էյին դուգվել և այնպես փայլում էյին սարյակների սև փետուրները:

Բազմության մեջ յես միայն մի գլուխ էյի տեսնում, այս անգամ առանց շալի, մազերը կիսած և խնամքով սանրած: Յեվ ինչ բարակ էյին նրա շրթունքները:

Ընդմիջումից հետո հանդեսի յերկրորդ մասը պիտի սկսվեր մի բանաստեղծությամբ, վոր արտասանելու յեր նրա քույրը: Կարպետը շարժվեց, բեմի յետևում յերևաց Խոնարհը, իր գլխի սանրով կոկեց քրոջ մազերը:

Մանկան գլխի ձայնով և համարձակ փոքրիկ աղջիկը ինչ վոր բան եր ասում: Բազմությունը լուռ լսում եր: Ձեյի լսում յես: Կողքին Խոնարհն եր: Նրա աչքերում ուրախության ժպիտ կար: Աչքերը փայլում էյին սարյակի փետուրների նման սև Ձեռքը բռնեցի:

— Խոնարհ... — Ձայնս դողաց:

— Թող — ասաց ու ձեռքը մեկնեց քրոջը, վոր ավարտել եր արտասանությունը և վորի դեմքը անսովոր հաճույքից կարմիր եր: Դահլիճում ծափահարում էյին. վոմանք գանազան ձայներով, նույնիսկ ձեռնափայտի շարժումով իրենց գոհունակությունն էյին հայտնում:

Քիչ հետո հանդեսը վերջացավ: Ինձ թվաց, թե հանդեսը տխուր անցավ և պատրվեց գարնան որը: Ականջիս տակ նրա

խոսքն եր՝ թող: Ձեռքիս էյի նայում և ուզում էյի ստուգել՝ բռնեմ եմ արդյոք նրա ձեռքը: Ինչու այդքան ջերմ էյին նրա մատները:

Հանդեսից հետո Խոնարհին մի քանի անգամ տեսա: Պատահմամբ իմացա նրանց այգու ճանապարհը: Դասերից հետո գնում էյի ձորակը, պառկում Ոհան ապոր այգու կապույտ քարին, վորից վերև ցանկապտի կողքով նա պիտի վերադառնար իրենց այգուց: Վոչ մի խոսք չէյի կարող նրան տեսնել, թեկուզ մի քանի անգամ տեսա ցանկապտի յետև: Հայրը գնում եր առաջից՝ չոր ցախի կապը մեջքին, աղջիկը նրա հետևից, ջրամանն ու հացի շորը թևի տակ: Հետո գիրք էյի առնում, բայց չէյի թերթում վոչ մի եջ, վորովհետև ամեն մի վոտնաձայնի նայում էյի ճանապարհին:

Մի անգամ միայն ցանկապտի յետևից ինձ նայեց և ժպտաց: Թվաց թե հացի շորը դիմամբ վեր գցեց, վոր կռահա և մի քիչ ավելի կանգնի: Գուցե այդպես չեր, գուցե իրոք շորը սահեց, ընկավ: Հիմա ել պարզ տեսնում եմ նրա դեմքը ցանկապտի փշերի արանքից: Նույն աչքերն էյին, ինչպես բարեկենդանի որը կտուրի վրա: Նրա աչքերի մեջ մանկական արտահայտություն կար, թեև տասնհինգ տարեկան եր և ամուր կոճկած զգեստի տակ յերևում եր հասուն կուրծքը:

Ընկերս լուց: Ձեռքով տրորեց ձակասն ու աչքերը, ասես ուզում եր հեռացնի այն դեմքը, վոր հին տարիներից ժպտում եր այդքան պայծառ:

Գարնան ջինջ յերկնքի վրայով սահում եր մի սպիտակ ամպ, ասես արար աշխարհին հպարտությամբ ցույց եր տալիս, վոր անհաս բարձրունքում լողանում և արևի շողերի մեջ:

— Յեկավ և վերջին որը: Դպրոցն արդեն արձակել էյի. աշակերտներին բաժանել էյի հին տետրակները, վերադառնալու պատրաստություն էյի տեսնում: Ոհան ապերը առավոտը շարական չեր կարդում: Վաղ լուսաբացին նա գնում եր այգի, կամ վար ու ցանքի հողի հետևից եր:

Հրաժեշտը դժվար եր: Տանն ընտելացել էյին ինձ, յես դառել էյի մտերիմ մարդ և՛ Ոհան ապոր, և՛ Աշտի, և՛ պառավ նանի համար: Բակում ձիապանը բարձում եր իրերս, նանին պայուսակի մեջ դարսում եր գաթա և ճանապարհի պաշարը:

Խոնարհին մի քանի որ չէյի տեսնել: Ինձ թվում եր, թե յես նրան ել չեմ տեսնելու: Յեվ մի անգամ ել տեսնելու պահանջը

ինձ ստիպեց արագ-արագ անցնել գյուղի փողոցներով, մի վայր-կյան կանգ առնել նրանց տան առաջ և բաց դռնով նայել բակին:

Սոնարհին բակում չտեսա: Փողոցում մարդ չկար, բոլորն աշխատանքի էլին, արտերում սկսվել էր քաղհանը, այս ու այն սարալանջից լսվում էր հոռովելի ձայնը: Մի տեղ աշունքվա մուգ-կանաչ արտերն էլին, մի տեղ դարնան սև ցեղը:

Ոհան ապերը մի քանի խրատներ կարգաց: Յերը նա կռացավ ու ճակատս համբուրեց, յես նրա բարի աչքերում արցունքներ տեսա: Նանին ձիապանին պատվիրում էր ինձ լավ տանել և զգուշ մնալ, վոր պալուսակը չընկնի, միևնույն ժամանակ գոգնոցով սրբում էր թափվող արցունքը:

Անցանք փոքրիկ ձորակը, աղբյուրը և ուռնու հաստ նովը, ուր ձմեռը կովերը ջուր էլին խմում: Ահա և Ոհան ապոր այգու դռնակը: Արագ բարձրացա ձորակով, դռնակը բաց արի, մոտեցա այգու կապույտ քարին. ցանկապատի յետևը մարդ չկար: Այգում խաղաղություն էր, ծաղկաթափ էլին ծառերը և բողբոջները փոխարեն նշմարվում էլին կանաչ ու մանրիկ պտուղները:

Դպրոցի մոտ յերեսաները խմբվել էլին: Նրանք ինձ տեսան և իջան բլրակով: Վորպիսի միամիտ պարզությամբ նրանք ինձ բարի ճանապարհ ասեցին: Մի քանիսը ծաղիկներ էլին բերել: Հենց վոր մեկը ինձ մեկնեց ծաղիկը, մյուսներն էլ նրա որինակին հետևեցին:

Աղջիկներից վոմանք լաց յեղան: Նրանք և՛ ժպտում էլին, և՛ ժպտի հետ սրբում էլին արցունքը, վոր ծորում էր աղբյուրի պես: Լաց էր լինում և Սոնարհի քույրը:

Մեկը թե՛ «Ուտուցիչ, մեղ չմոռանա»։ Լավ հիշում եմ ձուտիկին, վորը միշտ դպրոց էր գալիս, հոր մեծ փափախը գլխին և յերկար, հնամաշ տրեխներով: Վորը էր ձուտիկը, լուկ-մնջիկ մի յերեսա, վորին բոլոր սիրում էլին: Խմբի մեջ ձուտիկն էլ էր: Մյուսների պես նա մոտեցավ ձեռք տալու, տրեխի ծայրերն իրար զիպան, քիչ մնաց ընկներ: ձուտիկը փաթաթվեց ծնկներին: Մեծ փափախի տակից տեսա նրա խելոք աչքերը: Յեվ այնքան խեղճություն կար ձուտիկի աչքերում:

Ձիապանի կանչը ինձ հիշեցրեց, վոր ժամանակն և հրաժեշտ տալու: Մանուկները մի անգամ էլ ձեռք տվին: Կռացա և համբուրեցի ձուտիկի ճակատը, ինչպես Ոհան ապերը՝ իմ ճակատը: Իմ աչքերում արցունք յերևաց, արցունքի միջից մի անգամ էլ

տեսա այգու դռնակը, դպրոցի ներկած թիթեղները: Հետո ծառերը ամեն ինչ ծածկեցին:

Քայլում էլի ձիապանի հետևից: Մինչև դառիվայրի սկիզբը ճանապարհն անցնում էր փոքրիկ տափարակով: Կանաչ արտերում քաղհան էլին անում: Մի քիչ վերև, սարալանջին, յեղները դանդաղ քաշում էլին արորը և հանգստացած հողը շրջում ակոսի մեջ: Արտերում կանաչի մեջ յերևում էլին կարմիր-կապույտ ծաղիկներ: Բացվում էր պուտը:

Սպիտակ քարի մոտ, գոգաձև ընկած յերկարադարձ արտերում քաղհան անող կանանց մեջ տեսա Սոնարհին: Մեր հայացքներն իրար հանդիպեցին, և յես նրա աչքերում ժպիտ չտեսա: Ի՞նչ էր ասում. նրա համար դժվար էր, վոր յես հեռանում. եմ Ջորա-դյուղից, չե՞ վոր ինձ վոչինչ, վոչինչ չէր ասել այդ խոնարհ աղջիկը: Հագին նույն գուրջ զգեստն էր, ինչպես առաջին անգամ անտառում: Արտի մեջ կանգնել էր, ձեռքին քաղհանի բիրը, կարմիր պուտ և մոլախոտի մի կապ:

Վոչինչ չասացի, հեռացա: Արահետով բարձրանալիս միշտ հետ էլի նայում: Կռացած կանայք կանաչին-ընկած թռչուններին էլին նման: Յեվ այդ յերամից մեկը, գորշ շորերով մի աղջիկ ավելի հաճախ էր բարձրանում, ձեռքը դնում ճակատին, վոր արևի շողերը չխանդարեն տեսնելու անտառի մեջ հալվող արահետը և միայնակ անցվորին: Ջորի գլխին կանգնեցի և յերբ աղջիկը մի անգամ էլ բարձրացավ, նայեց իմ կողմը, ձեռքով արի: Սոնարհն իսկույն կռացավ արտի վրա: Յես արագացրի քայլերս ձիապանին հասնելու:

Յերբ ընկերս լուեց, ինձ թվաց թե դետակը նույն հանգով է պատմում, խոսում և նույն կերպ, ինչպես նա, վոր մեջքին ընկած, փակ աչքերը յերկնքին, անգիր ասում էր մի ծանոթ պատմություն, գրված Ոհան ապոր հին գրքերում:

Վեր կացա, թուլացրի ձիու թամբի կապերը: Ջիերը հագեցել էլին կանաչից և մեղ նման մեկնվել էլին դարնան արևի տակ:

— Հետո տասներկու տարի... Յեվ ի՞նչ տարիներ: Կոխվ, քաղց, յերկրներ ու քաղաքներ, հաղարավոր դեմքեր, տարբեր ցեղից, անցքեր՝ մեկը քաղցր, մյուսը դառը հիշողության հետ կապված... Յեվ նրանց մեջ Սոնարհի դեմքը, ցանկապատի փշերի արանքից յերկու մանրիկ աչքեր, վորպես սև ձիթապտուղ, և բարձի, կարմիր շրթունքներ:

Հանկարծ ընկերս կողքին դարձավ, վրդը ձգեց իմ կողմը։ Նրա աչքերն ավելի մեծացան։

— Գիտես, յես թոնարհին տեսա։

— Յե՛րբ։

— Յերեկ։ Վերին գյուղում։ Դու քնել եյիր, դպրոցի բակում հավաքվել եյին գյուղացիները։ Խոսում էյին հողի մասին, դան-գառվում եյին, վոր հողը առաջվա բերքը չի տալիս։ Այս տար-վա ժանտախտից եյին խոսում։ Շատ կովեր են սատկել, վոմանք ցել անելու յեզ չունեն։ Հետո ինձ մոտեցավ մի կին, ցնցոտիների մեջ, վոտքերը բորեկ, վոտքերի կաշին ճաքճաքած։ Կոշ վեշերից կախվել եյին յերեք կիսամերկ յերեխա։ Նրանք մերթ ինձ եյին նայում, մերթ մորը։

Կինն արցունքն աչքերին չորս փութ ցորեն եր խնդրում, մինչև հունձը։

— Հետո մի ճար կլինի, — ասաց։

Ամուսինն անցյալ տարի յեր մեռել։ Ժանտախտից սատկել եր նրանց միակ կովը։ Իսկ տանն ուրիշ աշխատող չկար։

Յես ճանաչեցի թոնարհին... Աչքերն ելի առաջվանն եյին, բայց առանց փայլի։ Յես ճանաչեցի թոնարհին։ Բայց չգիտեմ նա ինձ ճանաչե՞ց, թե՛ վոչ։

... Անխոս նստեցինք ձիերը և անցանք դետակը։ Արևն ար-դեն դեպի մայրամուտ եր կախվել։

ԻՐԿՆԱՊԱՀԻՆ՝ Արթին պապիս նստելու տեղը կամա-
րակապ դարպասի նիշն էր, վորի ներքևի մասը,
գետնից մի մետրաչափ բարձր, կոկիկ տաշած էր, քարե օթոռի
պես սարքած:

Կնստեր իր տեղը, կկոթներ հոնի կարմիր մահակին, գլուխը
մի կողմի վրա կթեքեր, և յեթե զրուցընկեր չունենար, ինքնիրեն
կխոսեր ու քթի տակ կժպտար: Յերբ նա ժպտում էր, նրա կա-
պույտ աչքերը փոքրանում էին, և աչքերի տակ շարվում էին
բարակ կնճիռներ:

Դարպասի մոտ իրիկնապահին նստելը պապիս հին սովորու-
թյունն էր: Կովերը արոտից էին տուն գալիս, վարից՝ հոգնած
ու դանդաղ քայլերով յեզները, պառավ ատամների տակ ծամելով
ճամբի յեղրից պոկած խոտը: Ու նստած տեղից պապս մեզնից
մեկին մի բան էր պատվիրում:

— Եզուց Ալա յեզը վարի չտանեք, — կամ թե՛ — Մի տեսեք
էն քուռակն ինչի՞ յե կաղում:

Հետո պիտի վեր կենար, խոտը հոնի փայտով հավաքեր և
մոտեցներ Ալա յեզին, կամ շոյեր քուռակի հիվանդ վոտքը:

Մութն ընկնելուց ժամի գանդերը ծնվում էին: Առաջին
ծննդոցին պապս փափախը կհաներ, կխաշակնքեր, թեկուզ այդ
պահին կանգնած լիներ Ալա յեզան մոտ: Յեվ խաշակնքելիս հոնի
փայտը ձեռքից բաց չէր թողնում:

Մենք բոլորս, ել գիտեյինք, վոր խաշակնքելուց հետո ձայն
է տալու:

— Նազու աղջիկ, դոները բաց արա...

Նազու աղջիկը տատա էր, ծերությունից մի քիչ կուցած,
ականջի մեկը խուր: Յեվ Նազու աղջիկը դոնակը բաց էր անում,
դոնակը ճոռուճ էր, ինչպես սայլի անիվը սառույցի վրա:

Դուան շեմքին նստելն ուներ և մի ուրիշ նպատակ: Գյուղի
մեծ փողոցը մեր տան առաջնիվ էր անցնում: Ուրիշ գյուղից
յեկողը մեր տան կողքով պիտի գնար: Հանդից տուն դարձողները՝

վորը մի խուրձ խոտ շալակին, վորը՝ լուծի կապերն ուսին ու բեզարած յեղներն առաջն արած, վորը եղի վրա, վոսները գետնին քսելով, — մի խոսքով, իրիկնապահին ով անցներ փողոցով, պապիս պիտի ասեր «բարի իրիկուն»։ Պապս ել նրանց պիտի հարցներ, թե վարը պրծան, կամ թե այսինչ սարի խոտն ինչպես է։

Մի անծանոթ մարդ յեթե անցներ փողոցով, պապս մեղանից մեկն ու մեկին շտապ կասեր.

— Հենց եր դարիբ լինեի... Շուտ հասի կանչի, թող մեր տունը գա...

Վազում էյինք և մինչև չիմանայինք, թե ում հյուրն է, նրան բաց չեյինք թողնում։

— Պապի, են դարիբը Իսաջանենց ղոնաղն եր, նրանց տունը գնաց։

Յեվ պապս պիտի միտք աներ, թե նորեկը Իսաջանենց վորի հյուրն է, յերբ ե յեղել նրանց տանը, ի՞նչ ծանոթություն կար նրանց միջև։ Յեթե կասկածեր, կնոջը պիտի հարցնեի.

— Նազու աղջիկ, հերո՞ւ յեր, թե մեկել տարին, են վոր Իսաջանենց Աղամի տղան սարուշենցի բրուտին կանչեց։ Են դարիբը նմանեցնում եր բրուտին։

Տառս, յեթե խուր ախանջն եր դարձրել նրա կողմը, պիտի գլուխը թեքեր, մի անգամ «հը» ասեր և ապա հայտներ իր կարծիքը սարուշենցի բրուտի մասին։

Անասունները տեղավորելուց հետո, յեթե ամառվա գիշեր եր, պապս տնքալով բարձրանում եր թախտը, արխալուղի կոճակներն արձակում, և հնձվորի նման գլխին կապում սպիտակ շորը։ Հողի գավաթի մեջ սառած սպասից մի քանի գդալ ուտելուց հետո, թիկնում եր բարձին և ննջում։

Առավոտ ծեղին ամենից կանուխ նա յեր վեր կենում։ Քաղցր քնի մեջ, մանավանդ յերբ լուսաբացի գովը պաղեցնում եր ողը և քունն ալելի անուշ դարձնում, պապս ձայն եր տալիս մեզ.

— Դե, վերեք, հրեն արևը դուրս եկավ համ...

Մենք ալելի էյինք ներս խցկվում վերմակի տակ ու սկսում սուտ խոմփացել։ Ու մեկ ել մի ձեռք վերմակի տակ խոտացնում եր մեր կրունկները։ Ծլոնգ էյինք անում, նստում անկողնում և տրորում մեր քնատ աչքերը։

— Դեհա վերեք... Տղամարդն ել եղբան քնի։ Հրես ձմեռը ենք արջաքուն տաք... — ասում եր և հոնի փայտի ծայրով դիպչում մեր մարմնի բաց մասերին և ինքն ել մեզ հետ ծիծաղում։

— Վերեք, յես ձեր ժամանակ կարգին տղամարդ էյի։ Հրես ձեր պսակվելու վախտը մոտենում ա համ, վերեք...

Մենք այն ժամանակ ութ-տաս տարեկան յերեխաներ էյինք։ Ու պիտի վեր կենայինք, քնաթաթախ աչքերով չնկեյինք, թե ով ում տրեխն և հագնում, պիտի կռվեյինք իրար հետ, թե ով ե յեղները տանելու և ով ե գնալու վարի։ Բայց ալելուրդ եր մեր խոսքն ու կռիվը, վորովհետև պապս արգեն վորոշել եր աշխատանքը, իսկ Նազու աղջիկը մեր պաշարի կապոցները կախել եր բակի ցից փայտերից։

Յեվ արեւածագին սկսվում եր գյուղի ծանր աշխատանքի առարկան։

Ձմեռն եր լավ։ Աշխատանք քիչ կար, տավարը գոմումն եր, խոտն ու դարմանը՝ մարագում։ Պապս վոչ նստում եր դարպասի քարին և վոչ ել պառկում բակի թախտի վրա։ Արև որերին նրա փոխարեն հավերը, սառած գետնը կոխ տալով, մոտենում էյին, վիզները յերկարում, թոչում ու շարվում թախտի վրա, գլուխները ծածկում թևերի տակ։

Պապս քուրսու մոտից չեր հեռանում։ Նա սովորությունն չունեի գյուղի հրապարակը գնալու։ Քուրսու մոտ կնստեր, բրդի շալը դախն կգցեր ու կմամտար, յերբեմն ինքն իրեն կժպտար, բարի և անչար մարդու ժպիտով։

Մանավանդ ձմեռը հյուրն անպակաս եր։ Ով ել լիներ, ինչ գործով ել գար, մի որվա փոխարեն պապս նրան պահում եր յերկու, յերեք որ։ Յեթե հեռու գյուղերից իր վաղեմի ծանոթը, կամ թուրք «քերվան» նրան տեսության եր գալիս, մեր տունը դառնում եր հարսանքատուն։ Նստում էյին մինչև աքլորականչը, պատմում անցած որերից, վերհիշում մեռած մարդկանց, վաղուց յեղած զեպքեր ու վաղեմի պատմություններ։

Մենք ել էյինք նստում այնքան, մինչև քունը հաղթեր, գլուխներս հենեյինք քուրսու թախտին, մինչև տատը բոթեր մեզ, դարթեցներ ու վեր կենայինք, վորպեսզի վերմակի տակ մի քիչ ել լսեյինք նրանց զրույցը։

Պապս այնքան եր պատմել իր գլխով անցածը մեզ և հյուրերին, վոր հենց խոսքի կծիկը հետ տար թե չե, մենք պիտի իմանայինք, թե վորն և պատմում՝ այն, ինչ յեղավ գյուղի ալեւրակ մատուռում, յերբ ջահել ժամանակ պապս ընկերներին հետ գրաղ եր բռնել, գիշերով գնացել փափախը դնելու մատուռի ներսը, ու մի աղվես դուրս եր թռել, վախից պապս գյուղի ճա-

նապարհը կորցրել և մինչև լույս բոստաններում պտույտ եր տվել — թե ինչպես սարում գայլերը հարձակվել եյին ձիու յերամակի վրա, ինքը պահվել եր ձիերի արանքում և մի կերպ աղատովել:

Պատմությունն անելիս պապս միշտ կամ ջահել որերին եր յերանի տալիս, կամ ել առանձին շեշտով խոսքը վերջացնում:

— Աշխարհքս միշտ կմնա, ասա մարդը սեւերես չմնա...

Աշխարհի չար ու բարուց անտեղյակ, միամիտ յերեխաներ եյինք: Մեզ համար ամենից հզորն ու սարսափելին գյուղի գզիրն եր: Տանուտերը, վորը նստում եր հարեան գյուղում, մեր գյուղի գործերը տեսնում եր գզիր Իբրիշ ձեռքով: Մեկ ել գզիրը աղնկվում եր կտուրի վրա, կամ կռանում եր և յերգիկից կանչում:

— Գյոխվից հրաման կա... Տերության խարջը յերեք որում ուզում են: Չուղղին՝ Սիրելի:

Յեթե հրամանը հասարակ ել լիներ, Իբրիշ խոսքը վերջացնում եր սպառնալիքով: Վոչ մի խնդիր և վոչ մի աղերս չեր կարող փափկացնել նրա սիրտը:

— Ուզում ես թագավորի հողից ինձ քոչացնեն... Չե, չե, բեր: Յես ինչ պատասխան պիտի տամ քյոխվին: Ուզում ես խալխի մեջ ինձ խայտառակ անի: Բեր, թե չե Սիրելի հա...

Գզիր Իբրիշ մեզ սարսափելի և հզոր եր թվում, վորովհետեւ պապս, վոր մեր աչքում անվախ մարդ եր, գայլ ու գազան տեսած, — նա ել եր խեղճանում, յերբ գզիրը կանչում եր յերգիկից, կամ թե յերբ դարպասի քարին նստած ժամանակ, գզիրը մոտենում եր և չոր ու կոշտ հայտնում տանուտերի հրամանը:

— Մեր տան կերած աղ ու հացը քոռացնի աչքերդ, Իբրիշ...

Պապս եր ասում այդ խոսքերը, յերբ գզիրը հեռանում եր այնքան, վոր չլսի ասածը:

Յեվ ամեն անգամ, յերբ դար ու գնար Իբրիշ, պապիս ժպտը կորչում եր, մոռանում եր մեզ եր, տունն եր, յեղն ու կոմն եր: Ամեն մի այցից հետո նա խոր թառանջով ասում եր.

— Ախ, Յեզոր, մի ետեղից դուրս գայիր... Յարար, աչք ա լինելու քեզ տեսնեմ...

Այդ վոր ասեր, մենք ել եյինք ախրում, չնայած մեզնից վոչ վոր չեր տեսել մեր քեռի Յեզորին, վորին տարիներ առաջ աքսորել եյին:

Նրա աքսորման մասին հակասական պատմություններ կային, վորոնցից վոչ մեկը ճշմարիտ չեր: Գիտեյինք միայն, վոր

քեռիս, դինվոր յեղած ժամանակ ընդդիմացել ե և իբրեւ թե հրացան ե քաշել հրամանատարի վրա: Մեզ համար մութն եր այդ պատմությունը. չեյինք տեսել վոչ նրան, վոչ ել գիտեյինք այն յերկիրը, վորտեղ, ինչպես պապս եր ասում, «ամառ-ձմեռ ձյուն ե»: Իր վորդու մասին պապս մեզ հետ չեր խոսում, և յեթե ձրմուռն գիշերներին քուրսու մոտ նստած հյուրերից մեկն ու մեկը պատահամար, կամ անզգուշ հարցով հիշեցնում եր նրան այդ մասին, պապս «հհ» եր անում, ուսերը թոթովում և միքիչ լուռ մնալուց հետո, շարունակում զրույցը:

Այդ դեպքը մի սովեր եր մեր լույս որերի վրա: Մեծերը տխրում եյին, տատս արտասովում եր, յերբ նայում եր անդուկում պահած վորդու գուլպաներին: Յեթե մենք նրան հարցնեյինք, թե հեռու յե քեռին, նա պատասխանի փոխարեն պիտի կռանար, համբուրեր մեզ, մի-մի բան ել ձեռքներէս դներ:

Ամիսներով մոռացվում եր այդ պատմությունը: Վար ու ցանքի հետեից եյինք ընկնում, աշխատում եյինք լուսաբացից մինչև իրիկուն և մեզ թվում եր, թե մեր ընտանիքում վոչինչ չի պատահել և մեր տան գլխին չի ծանրացել վոչ մի հոգս:

Սակայն անհայտ աղբյուրներից յերբեմն լսվում եյին լուրեր, մանավանդ հարեան գյուղերում և այնտեղից ել այդ լուրերը, վորպես շշուկ, հասնում եյին պապիս ախանջին: Մերթ ասում եյին, վոր նրան տեսնող ե յեղել և ուրիշի անունով ապրում ե այսինչ քաղաքում. պապս ձի յեր նստում, գնում լուրը ստուգելու և հուսահատ վերադառնում: Մերթ պատմում եյին, թե սահման, անցել և գնացել ե Իբանի հողը, և իբրեւ թե նամակ ե ուղարկում մեզ, բայց նամակը ճանապարհին բռնում են:

Սոսկալին այդ անհայտությունն եր, վորովհետեւ յեթե ստույգ իմացվեր, վոր նա այլևս չկա, լաց կլինեյին և տարիների հետ կհալվեր մորմոքը: Սակայն մերոնց վիշտն անթեղած կրակ եր, վոր մերթ բոցավառվում եր վորպես պայծառ հույս, մերթ դառնում մարմին տվող տկար կայծ:

Պատահում եր, վոր ձմռան գիշերին մեզնից մեկն ու մեկը հանկարծ զարթնում ու գլուխը հանում եր վերմակի տակից: Այդ գիշերներին շատ անգամ տեսնում եյինք տատիս ու պապիս քուրսու մոտ նստած: Յերբեմն նրանք լուռ ննջում եյին: Տատս հանկարծ սթափվում եր, աչքերը տրորում, մոտեցնում բրնձով լի ամանը և մատով մեկ մեկ ընարում բրինձը: Նրանք իրար հետ խոսում եյին, ամեն գիշեր համարյա նույն ձևով նույն հանգով:

- Բա ի՞նչ ասաց:
 - Կտեսնեմ... Ասում եր շատ ա դժվար...
 - Հը՞:
 - Դժվար ա, դժվար...
 - Տվածնիս աչքերն առնի, բա հիմա ինչ ե ուզում...
 - Ճարներս ինչ, պիտի տանք... Տեսնենք մի խաբար կրերի՞:
- Ու մենք հասկանում եյինք, թե կա մի մարդ, վոր յեթե մտքում դնի, ստույգ լուր կրերի մեր Յեզոր քեռուց: Ո՞վ եր այդ մարդը, մենք չգիտեյինք: Հայտնի չեր, վոր յերբեմն գլիր Իրիշը մեր տնից յուղ ու պանիր եր տանում նրա համար: Մի անգամ ել յերկու վոչխար տարավ ու հենց գոմի շեմքին յերգլեց, վոր անպատճառ նրան կասի: Դղիրը վոչխարը քշեց հարեան գյուղը, վորտեղ ապրում եր տանուտերը, և վորի տանը շատ անգամ լինում եր պրիստավը:

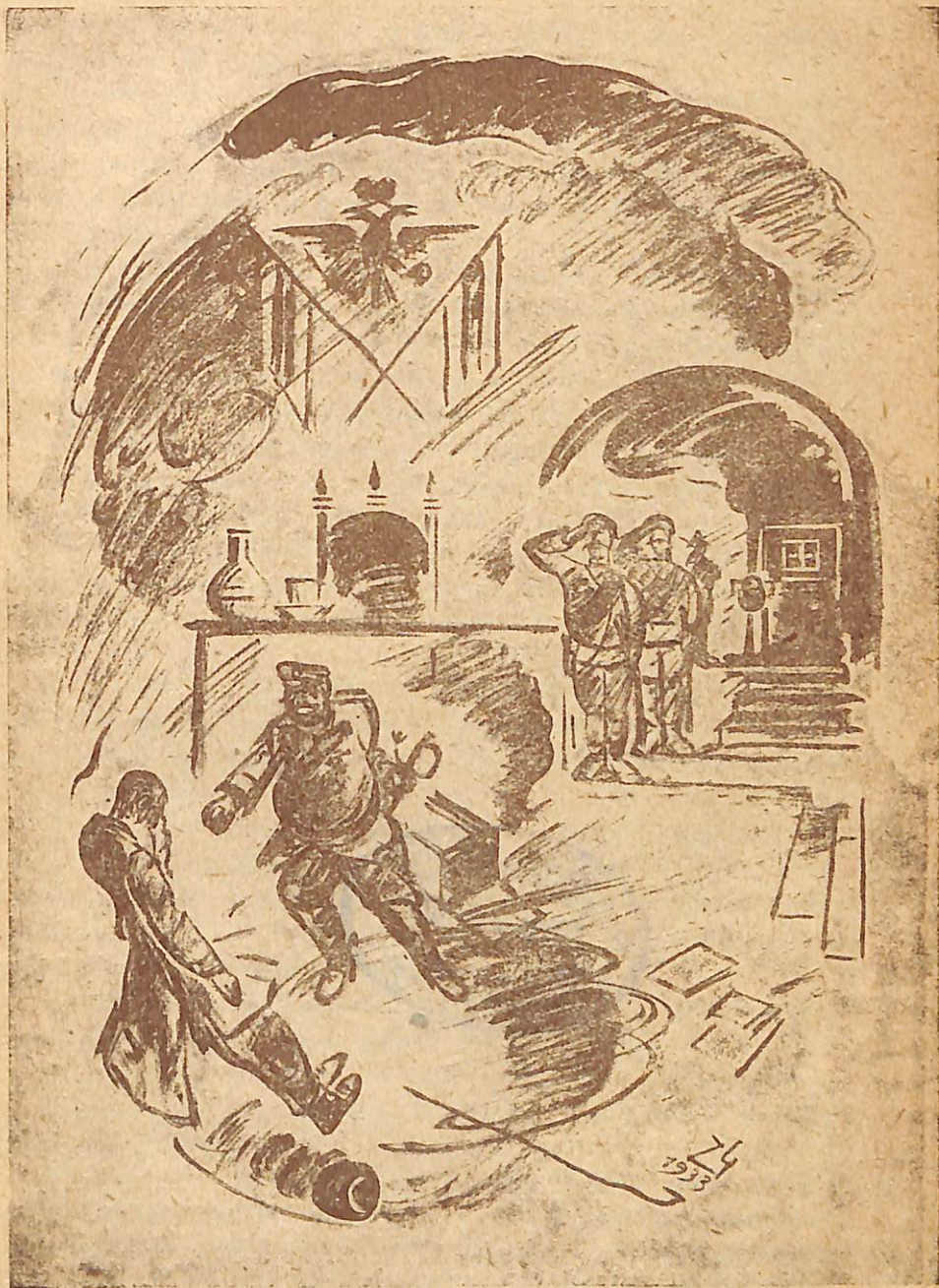
* * *

Աշնան մի որ պապս, վոր առավոտ կանուխ ձի յեր նստել ու գնացել հարեան գյուղը, ուրախ-ուրախ ձիուց իջավ, տանձը հանեց ձիու գլխից ու մինչև ձին ներս կմտներ գոմի դռնով, շտապեց մեզ հայտնելու, վոր տանուտերից տեղեկացել ե, թե քեռիս վողջ ե և գանվում ե այսինչ քաղաքում:

— Անունն ինչ եր են անտերի... Տես ե, հուշ եմ ասել: Լեզվիս պակին եր, ամբողջ ճանապարհին ասում եյի, վոր մոահան չանեմ:

Հարկավոր եր խնդիր ուղարկել ամենաբարձր տեղը՝ հենց իրեն՝ ուսաց թագավորին, ինչպես ասել եր տանուտերը: Պապիս պատմածը մեզ թվում եր հեքյաթ: Յեվ մինչդեռ տատս ուրախությունից շփոթվել ու անվերջ աղ եր լցնում աղուրի մեջ ու խառնում, մենք զարմացած նայում եյինք մեր կարճլիկ, մաղը սպիտակ պապին, վորի կապույտ աչքերը պայծառացել և վառվում եյին հույսի հրճվանքով:

- Պապի, թագավորը նամակդ վոր ստանա, ի՞նչ պիտի անի:
- Կկարդա, հրաման կտա պրիստավին, վոր Աղամով Յեզորին, վորտեղ վոր ե, սաղ-սալամաթ հասցրեք իրեն հորը:
- Բա վի՞նց ե գնալու նամակը:
- Եհ, դուք հլա աշխարքի վորտեղն եք... Փոշա կա, յասաուլ կա, պրիստավ կա: Տանելու չեն թագավորի ձեռքին դնեն: Քյոխ-

վան ասում եր, վոր պիտի լավ թղթի վրա գրել տաս, դալամն էլ վոսկի պիտի լինի, թե չե ընդունիլ չեն:

Ու մանկական վառ յերեակայությամբ պատկերացնում էյինք վոսկե գրիչը, վորով փայլուն թղթի վրա գրում են պապիս խընդիրքը, բառերը պապին են տալիս, նամակը սարերի վրայով և թռչունի թևով հասնում ե վոսկե մի տուն և թռչունը նամակը դնում ե թագավորի թախտին:

Այդ իրիկուն տատս ջոկեց պանրի յուղոտ կտորները, լցրեց մի մորթու մեջ և բերանը կապեց: Յերբ պապս պատվիրեց պոչը ծաղիկ յերինջին գիշերը կուշտ խոտ տալ, մենք հասկացանք, վոր նա յուղ ու պանրի հետ քաղաք ե տանելու և պոչը ծաղիկ յերինջին, վորը մեր բոլորի սիրելին եր, մեր աչքի լույսը:

Սակայն վոչ վոք չառարկեց: Առավոտ կանուխ բոլորս վոտքի էյինք և մեղնից ամեն մեկն աշխատում եր ավելի շոյել յերինջի մեջքը, խոտի մեջ յեղած չոր ծաղիկները ջոկել ու տալ նրան:

Պապս ձիու թամբին կապեց յուղն ու պանիրը և յերինջին առաջ արավ: Դարպասից դուրս գալուց, յերինջը հետ նայեց դեպի կիսաբաց դուռը ու բառաչեց: Դոմից նրան ձայն տվեց նրա պառավ մայրը:

Յերբ ձին ու յերինջը ծածկվեցին բոստանների պատերի յետևը, ու միայն յերևում եր պապիս փափախը, վոր սե կատվի պես վազում եր պատի վրայով,— մենք մի քիչ ել կանգնեցինք ու ներս մտանք:

Յերկու որ հետո պապս վերադարձավ: Իր խնդիրքը գրել եր ավել Միրզա Դավիթին և տանուտերի ոգնությամբ հանձնել փոստը: Պոչը ծաղիկ յերինջն ել եր գնացել, յուղն ու պանիրն ել: Փոխարենը պապս բերել եր թղթի մի փոքրիկ կտոր, վոր նրան տվել էյին նամակն ընդունելուց հետո:

— Նազու աղջիկ, լավ տեղ դիր, աչքի լույսի պես պահիր: Պատասխանն եդ թղթովն ա գալու: Թե վոր կորավ...

Յեվ փոքրիկ թուղթը, վոր շորի մեջ ամուր փաթաթելուց հետո տատս դրեց սնդուկի մեջ, մեղ համար դարձավ՝ և՛ ամենից թանգը և՛ ահավորը:

Ի՞նչ կար այդ փոքրիկ թղթի մեջ, ո՞ւր ե մեր պոչը ծաղիկ յերինջը, մորթեցի՞ն, թե՞ բառաչում ե ուրիշի գոմում: Մտածում էյինք այնքան, վոր հոգնում էյինք, քնում ու յերազի մեջ տեսնում յերինջին, վոր խոտի տեղ ախոռում ուտում եր թուղթ...

Մի ձմեռ անցավ, բայց նամակի պատասխանը չէկավ: Ամբողջ գյուղը գիտեր այդ մասին և պապս միամիտ պարծանքով պատմում էր, վոր ինքը ոռոսաց թագավորին նամակ է ուղարկել: Մեր տունը հյուր յեկողներին նա նկարագրում էր, թե ինչպես է Միրզա Դավիթը խնդիրքը գրել:

— Ե՛, մենք ել ասենք ապրում ենք: Ենպես դալամ ունի, վոր քարին դնի, քարը կճաքի... Ինձ վոր տեսա՛յ, յերեսիս նա՛յեց, թե Արություն ապեր, ուղում ես ասեմ, ինչի յես յեկել ինձ մոտ: Ասաց թե դու ուղում ես, վոր թագավորին նամակ գրեմ աղիդ համար: Մնացի դարմացած: Որենքի գրքերը բաց արեց, կարդաց, կարդաց, մինը գրեց, մյուսը վերկալավ, վերջը գտավ: Վոսկե դալամը գրեց թղթի վրա... Մի դարմացք էր վոր: Եղպեն ել գիր, եղպես ել դորություն...

Ունկնդիրն իր հիացմունքն էր հայտնում Միրզա Դավիթից և նրա գրչից, ինքն իր հերթին անում մի պատմություն նրա իմաստությունից և հնարագիտությունից:

— Ասենք թե անունը միրզա յե, բայց աղվակատից ել գիր տուն ե:

— Պապի, բա պատասխանը ինչո՞ւ չի գալիս...

— Ա՛յ վորդեք, հենց իմանում եք թե թագավորը ունի-չու-նի եղ հոգան ունի: Կոխի կա, ժողովուրդին կերակրել կա: Որը յես հաղար ասեմ, դու յերկու հաղար իմացի,— եղքան նամակ ու խնդիրք ա ստանում: Հալբաթ մի որ ել մերը ձեռքը կհասնի... Բա ես թուղթն ինչի՞ համար են տվել: Եղպես ել վրան գրած է. Արություն Աղամովից նամակ ոռոսաց թագավորի վրա:

* * *

Յեկավ գարունը: Մի որ ել գիր Իբիշը ձայն տվեց, վոր հարևան գյուղում ժողով կա:

— Թագա պրիստավ են դրել, ա՛յ ժողովուրդ, թագա քոխվա յեն ընտրելու: Տունը մի մարդ...

Տանուտերի ընտրությանը պապս չգնաց: Ալա յեղն այդ որը տնքում էր, նրա պնչերից ծորում էր ժահրոտ լորձունք: Պապս տաք մոխիր էր կապել յեղան ճակատին, շոյում էր նրա մեջքը և փաղաքշական խոսքեր ասում:

Մի քանի որ անց, յերը հիվանդ յեզը վոտքի կանգնեց, ու վոտքերը զգուշությամբ փոխելով սկսեց լիզել բակի քարերը, —

պապս դարձյալ նստել էր իր սովորական տեղը, աչքը հանդից տուն դարձողներին: Ու մեկ ել յերևաց գզիրը:

— Թագա պրիստավը քեզ եգուց առավոտ կանչել ա: Վախ-տով ենտեղ լինես, թե չես ասում են հերսոտն ա...

— Խեր լինի, Իբիշ...— հարցրեց պապս, տեղից վեր կենալով:

— Հաստատ տեղեկություն չունիմ: Ինձ եղպես ա հրամայել:

— Ո՞վ:

— Թագա քոխվան, Մուքեյանց Առստամը:

Պապս ել վոչինչ չհարցրեց: Իբիշը հեռացավ: Կավ նշան չեր Առստամի մասնակցությունը: Նա հին հաշիվ ուներ պապիս հետ:

— Ի՞նչ էր ասում բայդուշը,— հարցրեց տատա:

— Առստամը կանչել ա, թագա քոխվան:

— Հը՞, — պապս նորից կրկնեց:

— Պատասխանը յեկած չլինի,— ասաց տատա:

— Կարող ա: Վախտն ա. յեկած ել չլինի, հրես վորտեղ վոր ա կհասնի: Համա ասեց պրիստավն ա կանչում: Հը՞, — դարձավ նա մեզ:

Մենք հաստատեցինք, վոր Իբիշն այդպես ասաց. և վորպեսզի ավելի ստույգ իմանայինք, պապս մեզ ուղարկեց նրա մոտ մի անգամ ևս հարցնելու: Գզիրը նախ մեզ վրա բարկացավ, թե չենք թողնում վոր հանգիստ հաց ուտի, ապա մեզ հայտնեց, վոր պապիս կանչողը պրիստավն է, բայց ինքը հրամանը ստացել է Մուքեյանց Առստամից:

— Հենց քու ասածն ա լինելու, նաղու աղջիկ,— ասաց պապս մեզ լսելուց հետո: — Յերեի պատասխանը յեկել է, կամ թե ո՞վ գիտի, թագավորի կողմից մի հարցմունք պիտի անի:

Քնելուց առաջ պապս ինձ պատվիրեց առավոտը կանուխ վեր կենալ: Յես նրան պիտի ուղեկցեյի և այնտեղ նրա ձին պիտի պահեյի, մինչև պապս ներկայանար պրիստավին:

Ուրախությունս անչափ էր: Յես պիտի տեսնեյի հարևան գյուղը, պապիս թարքին նստած պիտի բարձրանայի սարի գագաթը, վոր մեր բակից անչափ հեռու յեր յերևում: Վերջապես յես պիտի տեսնեյի պրիստավին: Այս մտքի վրա ուրախությունս տեղի յեր տալիս ահավոր յերկյուզի:

Լուսաբացին մի անգամ ձայն տալուց իսկույն վեր թռա և արագ հագնվեցի: Բակում պապս հագցնում էր ձիու սանձը: Քիչ հետո յերկուսով նստեցինք ձին, ու ճանապարհ ընկանք:

Յերը հեռացանք գյուղից, ամեն ինչ ինձ համար նոր էր և

անծանոթ: Իմ հարցերին վերջ չկար: Ու դեռ մեկի պատասխանը չստացած, մյուսն էլ տալիս, իսկ պապս դողդոջ ձայնով պատասխանում եր, յերբեմն կանչում ձիու վրա և սանձը ձգում, յերբ ձին վռաքը դիպցնում եր քարին:

— Հրեն ե, են սպիտակ տունը, կտուրն ել կարմիր, — ցույց տվավ պապս սարի գագաթից, — պրիստաֆն ենտեղ և նստում:

— Պապի, վոր թագավորը գրած լինի, թե իրավունք եմ տալիս, քեռին քանի՞ որում կգա:

— Մի աչքը ձգելու: Թագավորի համար ինչ: Ուղենա մի որում հազար վոչխար մորթել կտա:

— Հազար վոչխար...

Քիչ հետո մենք սպիտակ շենքի մոտ ելինք: Ինչքան նորություն կար ինձ համար: Այստեղ փողոցներն ավելի լայն էին, տներն ավելի գեղեցիկ: Փողոցում շատ ժողովուրդ կար: Խանութներն առաջ մարդիկ խոնավ էին իրար՝ լուղ էին ծախում, կով, բուրդ, մեկը գովում եր իր ապրանքը, մյուսը բարձրաձայն ստկարկում գնորդի հետ: Մի քանի հոգի բարեկցին պապիս: Այդ ինձ ուրախություն պատճառեց:

— Ես հեռու տեղը վճրտեղից են իմ պապիս ճանաչում, — մտածեցի յես:

Սպիտակ տան առաջ իջանք, ձին քաշեցինք բակի ստվերը: Սանդուղքի վրա նստել էին գյուղացիներ՝ հայ, թուրք, վոմանք զրուցում էին իրար հետ, վոմանք պատի ստվերում պառկել էին, գլխատակին աղլուխի մեջ փաթաթած պաշարը: Պապս մոտեցավ և խառնվեց նրանց: Մի ըստ էության նրան իմ աչքից կորցրի. սիրտս ահ լնկավ և յերբ տեսա նրա սև փափախը, կանչեցի.

— Պապի...

Ժպիտան յերեսին մոտեցավ, պատվիրեց, վոր ձիուն լավ նայեմ և չթողնեմ, վոր մոտենա մյուս ձիերին:

— Քեզ քացի կտան, աչքդ վրան պահիր, — և հուսադրելու համար ասաց. — Թե վոր պատասխանը յեկած լինի, քեզ համար խուրմա յեմ առնելու...

Նրա խոսքը կիսատ մնաց. սանդուղքի գլխից մեկը կանչեց:

— Աղամով Արություն:

Յես տեսա, թե ինչպես պապս շտապեց արագ հասնելու սանդուղքին: Աստիճանների վրա նստած գյուղացիները նրան տեղ տվին անցնի: Հետո պապիս սև փափախը ծածկվեց դռների յետևը:

Ձիու սանձից պինդ բռնած, յես աչքս չեյի հեռացնում փակ

դռներից: Յերբեմն դռները բացվում էին, ներս ու դուրս էին անում պապիս կոճակավոր մարդիկ, աստիճաններին նստած մարդկանցից վոմանք վռաք էին կանգնում և նրանց խոնարհ գլուխ տալիս: Իմ աչքին բոլորն ել պրիստավ էին, ու յես չեյի կարողանում ջոկել, թե նրանցից վորն է ավելի մեծավորը:

— Պրիստաֆն են ե, — հարցրի յես կողքիս նստած մի գյուղացու, վորի գլխին փաթաթած կեղտոտ ջրի վրա և յերեսին կային արյան չորացած կաթիլներ:

— Ես ուրյադնիկ վասոն ա. պրիստաֆն ոթախումն ա, — ասաց նա: Յես չհարցրի թե ուրյադնիկը պրիստավի լինչն ե: Սակայն հետաքրքրությունս ավելի սաստկացավ: Յեթե ուրյադնիկն այդքան շատ վոսկի կոճակներ ուներ, ապա ինչեր կլինի պրիստավի հագին: Իսկ թագավորը...

Ինձ թվաց, թե սպիտակ տան ներսը մեկը գործողում եր և վռաքը խփում գետնին: Սանդուղքի քարին նստած, մարդկանցից վոմանք իջան և կանգնեցին բակում:

Հանկարծ դռները բացվեցին, յերեսցին մի քանի ձեռքեր, իրար խառնված մարմիններ, անթիվ փայլուն կոճակներ և այդ ամենի մեջ պապիս ալեհեր գլուխը:

Ձեռքերն իջնում էին նրա գլխին:

Ու մինչև յես բարձր կանչեցի, և ձիու սանձից բռնած վաղեցի սանդուղքի կողմը, — պապս արդեն թափ եր տալիս փեշերը: Վերևից մեկը վռաքով շարտեց նրա սև փափախը: Դռները նորից փակվեցին:

Մի քանի հոգի սիրտ արին և մոտեցան մեզ: Սակայն վոչ վոք ծալուտ չհանեց: Իսկ յերբ սանդուղքի վրա յերեսաց ուրյադնիկը, նրանք խսկույն հեռացան: Պապս փոշոտ գլխարկը թափ տվեց ու դարձավ ինձ.

— Ձին պահի, բալաս... Պատասխանը չկա:

Բերանից արյուն յեկավ: Յես տեսա նրա ջարդված ատամը: Արյունը թքի հետ խառնված կաթում եր նրա արխալուղի վրա: Ձին մոտ քաշեցի: Մեր գյուղացի մեկը ոգնեց ինձ ու պապիս՝ ձին նստելու:

Մենք անխոս ճանապարհ ընկանք:

Պապս գլուխը կախել եր և ձախ ձեռքով բռնել ծնոտը: Յես պինդ գրկել էի նրան, գլուխս՝ հենել մեջքին: Լսում էյի նրա ընդհատ շնչառությունը:

Նա հեկեկում եր:

Եւ չկարողացա ինձ զսպել և արցունքներս, ամբարտակը պատռած ջրի նման, ժայթքեցին դուրս: Յես ավելի պինդ փաթաթվեցի նրա մեջքին:

Յերեկոյան, յերբ պապս, ատամներն ցավից տնքալով, հաղել լսելի պատմում եր, թե ի՞նչ յեղավ ներսը, յերբ ներկայացավ պրիստավին, յերբ Մուքելանց Առատամը պրիստավի ականջին փսփսաց, — պրիստավը փրփրեց, հայհոյեց և վտարը գետին տալով բղավեց:

— Յես քեզ ցույց կտամ, թե ինչ ասել ե թագավորին նամակ ուղարկել:

Պապս իզուր եր փորձել թարգմանի միջոցով հայտնելու, թե ինքը ուռաաց թագավորին նամակ ե ուղարկել միայն իր վորդու՝ Յեգոր Աղամովի մասին:

— Բերանս բաց արի թե չե, մի անգամ խփեց: Աչքերս սեփացան... Եւ միտս չի, թե ինչպես դուրս գցեցին... Առատամը բնախի տակ ծիծաղում եր...

* *

Այն որից շատ տարիներ են անցել: Պապս վաղուց ե մեռել: Նրա գերեզմանի հողը նստել ե և թեք ե ընկել գերեզմանաքարը:

Մինչև վերջին բուսեն միամիտ ծերունին հավատում եր, վոր մի որ պատասխանը գալու յե: Յերբ հիշում եր այն որը, դեմքն ալայլվում եր և աղոտանում եր նրա հույսը: Սակայն հետո նորից հուսադրում եր իրեն ել, մեզ ել:

— Նազու աղջիկ, յես մեռնում եմ: Հուր հավիտյան պարտական մնաս, թե պատասխանն ստանալիս չգաս և իմ գերեզմանին իմաց չոտաս, — ասել եր նա վերջին լուսարացին:

Նրանից մի տարի հետո մեռավ և տառա:

Նազու աղջիկն ել դատարկ ձեռքով եր պառկել նրա կողքին: Ու նրա հետ թաղել եյին և թղթի այն կտորը, վոր իբրե թանկագին ավանդ, պառավը պահում եր սնդուկի մեջ:

Յեվ այդպիս ել չիմացվեց, թե ինչ յեղավ Յեգոր Աղամովը:

... Շատ տարիներ են անցել: Այդ անցյալը ինձ համար դարձել ե հիշողություն, վոր հետզհետե ընկղմվում ե մոռացության անդունդը: Միայն յերբեմն աչքիս առաջ յերևում ե իմ Արթին պապի ալեհեր գլուխը, նրա կապույտ աչքերը և խեղճ ժպիտը: Սակայն հանկարծ ավերվում ե և այդ պատկերը, նրա ժպիտը դառնում ե ցավ, և ծերունու ջարդված ատամից նրա արխալուղի վրա ծորում ե արյունը:

ԲԱՄԻՆ հալածում է մառախուղի թանձր քուլաները։
Նրանք խրտնած վոչխարի պես փախչում են ձորերով։
Մառախուղի փեշերից ցցվում են պղնձագույն ժայռերի կոնուս-
ները։ Քարափոր տներից կապույտ ծուխը ձգվում է դեպի վեր
և լիզում խոնավ ժայռերը։

Լուսանում է լեռան յետևից յեխում է արևը, մամուռից պոկ-
վում են անձրևի կաթիլները և ջինջ արցունքի նման շողշողում։

Տերրասաձև բարձրանում են ժայռերը՝ մեկը մյուսից խոժոռ
և անոելի։ Ահա մեկը՝ ոնգեղջյուրի մոտեթը հառել է մի ուրիշի,
վոր նման է վիթխարի գորտի։ Նրանց մոտ մի ժայռ՝ կարծես
ծագող արևի դեմ խոնարհվել է հեթանոս քրմուհին։ Նրանցից
բարձր՝ քարե արծիվը ճիգ է անում թևերը թափահարելու և չի
կարողանում։

Այս մեր գյուղի, մեր Գյուլենյ թաղի թիկունքն է, մի խա-
վար լաբիրինթ, վորի խոր ձորերում բարակ առուն վշշում է
փրփրած հեղեղի նման, ուր ծախ վտաքի տակից գլորված ավազը
խուլ արձագանքում է։

Ավելի խորը Դրնգանն է, լռակյաց, հիվանդոտ և աղքատ
մարդկանց բնակավայրը, ուր ամառվա յերկար արևը հաղիվ մի
ժամ ջերմացնում է։ Տարին բոլոր այդ ձորերում ստվեր է, խոնա-
վություն։ Մարդիկ ապրում են քարանձավներում և բարձրանում
են քարե սանդուղքներով։ Ուռենու մամուռած փչակով ժայռից
ժայռ ջուր են բերել ու քարերի վրա բազմացրել ընկուզենի։
Հորդ անձրևին ավազախառն հեղեղը անաղին վշշոցով իջնում է
ժայռերից, աղմկում, քամուց ընկուզենիները խշշում են, ձգում
են արմատները և կռանում ձորի վրա։

Մեր Գյուլենյ թաղն արևոտ է, գետի ափին։ Ճանապարհը
ձգվում է գետի յեզրով, անցնում կամուրջի հին կամարների վրա-
յով և քարափի լանջով գնում դեպի քաղաքը։ Ջրաղացները սահ-
մանն են։ Քարափի գլխին նավթի պահեստն է, վորի ստորոտով
ջուրը շառաչելով իջնում է ջրաղացների վրա։

Արևը չորացնում է ժայռերի խոնավությունը: Տաք ու փափուկ գոլորշի լե բարձրանում աթարի ղեղերից, բակերից ու բոստաններից: Անա զիզին փեշերը շաղաթաթախ, քաղում է կանաչ պամիդորը, գոգը լցնում: Շեմքի առաջ չոր խտրի վրա մեկնվել է կատուն, մրուռ է, աչքերը կխախտվի անելով:

Անա զիզին կուզեկուզ բարձրանում է քարի վրա և կանաչ պամիդորները շաղում պատուհանի փայտերին, վոր ավելի շուտ կարմրեն...

* * *

Յոթ-ութ տարեկան յերկու մանուկ բարձր ժայռի գլխից նայում են Գունեյ թաղին, դողդողացող գոլորշուն, Անա զիզու բոստանին, աթարի ղեղերին... Դիմացը, ընդարձակ տափարակի վրա քաղաքն է: Արևի տակ շողշողում են թիթեղյա կառույնները, կարծես տները ծածկված են ապակիով: Ապակեղող աների մեջ ցոլանում է «ուսաց ժամի» վոսկեղոծ գմբեթն ու խաչը: Արևի ճառագայթներն արտացոլում են ափսոսանք, կարծես գրմբեթն է արևը, վոր հրդեհվում է տների և կանաչ պարտեզների մեջ:

Գետի ափին կանայք ցորեն են լվանում: Նրանք կոացել են և ձեռքերը ջրի մեջ հետ ու առաջ են տանում: Մի քանի կուռներին վրա ղեղնին են առվի գլուխները. ամայի բակերում ուրուվում է արևի տակ փռած գույնգույն լվացքը:

Մանուկները միատեսակ են հագնված՝ յերկուսն ել արեխավոր, չթե հասարակ շապիկ: Նրանցից մեկի գոտին ծոպավոր և, կապույտ փնջերով:

Այլ ու ձախ խոր ձորեր են... Ահա Գալարունի ձորը՝ հատակը մութ ու խոր. վշտոց է գալիս ներքևից, ջուր է վազում, թե սառը քարանձավներում շաչում է քամին: Քար են գցում և կռացած ախանջ դնում: Ապա լուռ իրար են նայում. նրանք չեն կարողանում վորոշել՝ ջուրն է վշտում, թե քամին:

Վայրի աղափներին յերամբ փռուցով անդունդից դուրս է թռչում և գլորվող քարի աղմուկից վախեցած, ճախրում արևի տակ, ապա նորից իջնում մութը: Արևի տակ փայլելում են նրանց ճերմակ թևերը: Հետո ներքևից հարյուրավոր թևեր թափահարում են և հետզհետե սուզվում անդունդը: Մանուկները լսում են լուռ և յերբ այլևս ձայն չի գալիս ներքևից, կամաց հարցնում են.

— Ո՞ւր կորան...

Վեր են կենում մանուկները, հացի կապոցն առնում և բարձրանում դեպի բրուտի քարանձավները: Մարդկանց վտարեր և ձիերի ամբակները փորել են նեղ արահետ: Վորտեղ քարը փուխ է, փոս է ընկել: Իսկ կարծր տեղերը պաղում են կապույտ փայլով: Այդ արահետի կապերն են՝ սանդուղքաձև, վորոնց հասնելիս ձին գլուխը կռացնում է, հոտոտում և ապա զգուշությամբ վտար փոխում, ինչպես սառույցի վրա:

Յեվ ինչ շատ են այդ արահետները, վոր կոշտացած ձեռքի յերակների նման ցանց են կապել քարափների, ժայռերի ու քերծերի վրա, ճուղավորվում են, բաժանվում իրարից, մեկը մի ձոր է իջնում, մյուսը բարձրանում մի քարափ, մի տեղ լայնանում, մյուս տեղը բարակում, — և դարձյալ խառնվում իրար:

Կա ձմեռվա ճանապարհ, վոր անցնում է արևկող տեղերով, վտակների ավազուտ հունով, կա գարնան ճանապարհ, կա այծի արահետ, վոր բանուկ է, յերբ կանաչում են քարափի ծերպերին բուսած թփերը: Այժմը ժայռի վորոքի լանջով քայլում են, դունչը մեկնում մի ծաղկի, վոր գլուխը կախել է անդունդի վրա:

Մանուկները գնում են ծանոթ արահետով. մյուս կածանները նրանց անծանոթ են և յերկյուղալի: Ո՞վ գիտե ինչ մութ ձորեր են մտնում. այ, հենց այս մեկը, վոր կեռամաններով իջնում է Հումբաթի ձորը, ափսոսող, ուր ապրում է լիսեմբը, գանգուր մաղերով ափ կենդանին, վոր գալիս նման չորեքթաթ է գնում, իսկ ծիծաղում է ինչպես մարդը:

Ջինջ ուրախություն է պատում ինձ, յերբ գրում եմ այս տողերը ժայռերի մեջ կորած յերկու մանուկների, գանգուր մաղերով լիսեմբի և բրուտների քարանձավի մասին, վորի կիսամթում բրուտը վտարով պտտացնում է փայտե «չարխ»-ի կլոր տախտակը և ղեղին կալից կերտում գավաթ ու կուժ:

Յես և իմ ընկեր Անդուն հաց ենք տանում նրա հոր՝ բրուտ Ավագի համար: Գունավոր աղլուխի մեջ Անա զիզին փաթաթել է լավաշ, խորոված սիմինդր, սխտորած լոբի, մի քանի վարունգ և մի քիչ պանիր:

Բրուտի քարանձավը յերկու մասից է՝ առաջինն ավելի ցածր, յերկրորդը բեմի չափ բարձր: Առաջին մասում «չարխ»-ն է, ջրի կուժը և կավե ցեխը. յերկրորդ մասում բերնի վրա շարված են դեռ չթրծած կփեր, կուլաներ, գավաթներ և դորակներ: Քարանձավը դուռ չունի: Տուն գալուց բրուտ Ավագը մի քանի քար է

դարսում իրար վրա, վերեն ել դնում ցաքի փուշ, վորպեսզի ինչպես ինքն ե ասում, «քամին խաղա» և չորացնի ամանները:

— Այ արևնիդ կծեմ, յեկաք, — կանչում ե բրուտ Ավագը քարանձավի ներսից: Իսկ մենք հեծն ենք մտնում: Ել սարսափելի չեն ժայռերը, յերը հնչում ե այդ թափ, կրծքային ձայնը:

— Այ ձեզ մատաղ, ես կողմը նստեք, եդտեղ փոս ե...

Դրսի արևից հետո մեր աչքերը դժվար են տեսնում քարանձավի ներսը: Իսկ բրուտը կարծես ուրախացած մեր ներկայութունից, ավելի արագ ե շարժում ձեռքերը: Նրա վոսկրոտ մատների արանքից լարձուն կավը հոսում ե անընդմեջ, ապա մատները գրկում են կավե սյուներ: Դառնում ե չարխը, ձգվում ե կավե սյուներ, բարակում, ապա նստում ե նրա բուռնցքի տակ: Այս անգամ ձեռքը թաթախում ե կավաջրի մեջ և կոխում կավե գնդի մեջ: Անորոշ ե ձեռք, բայց ձեռքերը այդ հարափոփոխ զանգվածին կերպարանք են տալիս:

— Ես ա հա, — և ճղվում ե կավը, կարծես ճահճուտում բադ ե կոնչում: Թռչում են ցեխաջրի շիթերը: — Ես կուժն ել պըրծնեմ, — և տնքում ե բրուտը, ամբողջ ուժով սեղմում կուժի ներսը, — վեր եմ կենալու...

Արդեն չարխի վրա ֆրուում ե կժի նման մի բան: Վոսկրոտ մատները սեղմում են վիզը և հլու կավը ձգվում ե, բարակում ե կժի վիզը: Մնաց ունկը շինի և վոսկրոտ նախշի կողերը:

— Հե-հե-հեյ, Յեգոր հեյ, — դմբալով, պատեպատ դնում ե նրա կանչի արձագանքը: Բոլոր կժերը, դորակները գլգլում են: Յեգորը նրա հարևան բրուտն ե. ապա լսվում ե պատասխանը, կարծես արձագանքը հետ ե գալիս՝ «հո-հո-հո...»

— Անդո, վաղի ասա գա, հաց ուտենք...

Յես մնում եմ մենակ: Տեսնում եմ ինչպես ե հագնում ունկը, քարանձավի ձեղքից հանում ե հին վոսկրոտները, վորոնցով նրա պապերը դորակների և կժերի վրա գծել են նույն նախշերը: Բրուտը վոսկրոտ ծայրը սրբում ե թևով և գծում ճվ գիտի վորպես քարանձավաբնակ մարդու խազ:

Իսկ չարխը շարունակ դառնում ե: Բրուտի աջ վոտքը իջնում ե փոսը, բարձրանում, մարմինն որորվում ե: Ապա հանկարծ չրխկում ե մի բան, չարխը դանդաղում ե, ձեռքերը պոկում են կուժը և բարձր պահում: Այդ բոլորը տեսում ե մի ակնթարթ:

— Բարե վայելում, — նույն ակնթարթում ասում ե բրուտ Ավագը և քարից բռնելով դուրս գալիս փոսից:

Գինի պիտի խմեն այդ կժից, թե աղջիկը հարսանիքի ջուրը պիտի տանի և ո՞վ ե այն հարսը, վոր մեջքը որորալով այդ կուժը պիտի կրի, — բոլորին, այդ անհայտ հարսներին և աղջիկներին ե ասում բրուտ Ավագը պապերից լսած խոսքը:

— Հո-հո-հո, — հրհուում ե Յեգորը, փակելով մուտքը: Նա հանկարծակի յե հայտնվում և հոնդոցը սարսուռ ե մաղում ինձ վրա:

Արև ենք դուրս գալիս: Չոր ցեխից տախտակ դարձած գոգնոցը թխթխկացնելով, մեր հետևից լոք լոք ե անում Յեգորը, կաղ վոտը քաշ տալով:

— Հը, բաջողի, Գյունեյ թաղը վոնց ա... Մեռնողն ա շատ, թե ապրողը:

Յես աչքերս բարձրացնում եմ նրա կողմը և չեմ պատասխանում: Նա նորից ե հոնդում՝ «հո-հո-հո», բայց արևի տակ սարսափելի չե նրա ծիծաղը: Խղճահարուժյուն ե իջնում ինձ վրա, յերը տեսնում եմ նրա գզգզված մաղերը և ցեխի շիթը այտի վրա: Նա ինձ թվում ե բարի մարդ, ինչպես բրուտ Ավագը և յես մտածում եմ թե ինչո՞ւ նա գյուղում չի յերևում, ինչո՞ւ նրան անվանում են «չաչ»:

— Անդո, աշխարհում խելոքն ե շատ, թե սարսաղը...

— Սարսաղը: — Իսկ բրուտը բաց ե անում Անա զիզու պաշարը:

— Այ մալադեց, — բղավում ե նա. — Պահ, պահ, խիտր, կանաչ խիտր... և առողջ ատամներով կիսում ե վարունգը:

... Այժմ եր, յերը գրում եմ մեր հին Գյունեյ թաղի մասին, որերի մշուշից մոտենում ե ինձ չուլախ Յեգորը, յեղնում ե, ինչպես մեր ժայռերը սպիտակ մառախուղի միջից: Յես տեսնում եմ նրա ցեխոտ մեջքը, խոնավությունից փռած շապիկը և կավի նման մաշկը, վոր դեղնել եր քարանձավի խոնավությունից: Յեմ նորից հոնդում ե անասնական խրխիջով, ցցվում եմ մաղերը, ինչպես տատասկի թուփը:

Պրոմեթեոս եր նա, բանտարկված բրուտի քարանձավներում, թե մի խեղճ սատիր...

* * *

Ահա մեր գետը, մեր զուլալ գետը: Կարող ես ջրի տակ խեճերը մեկ մեկ համբեր Հորթերը վախվիսելով, պոչները վեր պա-

հաժ, մտնում են ծանծաղուտը, ջուր խմում, սարսռալով հետ դալիս: Սառն է ջուրը, բարձր սարից է գալիս, ուր միշտ մռայլ ամպ է նստում, ամպի տակ սառույցի հաստ շերտեր:

Իսկ յերբ վաբարձում ե... Կոճղեր է բերանն առնում, դադադած բաշը մեկ այս ափին տալիս, մեկ այն, նոր հուն ձեղքում՝ ավերելով բոստան ու մարգագետին: Հին կամուրջի գերանները դողում են շյուղի նման, գետը ծանր քարեր է շարժում կամարի հիմքերին, ասես գայրանում է, վոր կամուրջն իր հոսանքը բաժանում է ճյուղերի:

Գարնան մթնկա գիշերներին ջրի վշտոցը ահարկու սարսափ է տարածում գետափի տներում, Դրնգանի ձորերում: Ջաղացները լռում են, ջաղացպանը վառած լապտերը ձեռքին գիշերը մոտենում է գետին՝ տեսնի չի՞ բարակել:

Գյուղից ներքև, մի բարձր ժայռի մոտ գետն արմունկ է կաղմում ու կորչում ժայռերից պոկված հսկա քարերի արանքում: Ամեն տարի հեղեղն այդ քարերի վրա կիտում է ջարդված ծառեր, կոճղեր, թփեր, թռչունների քանդված բներ: Գետը հասնում է քարե այդ մաղին թե չե, կորչում է, ջրերը շառաչով ներքև են թափվում և կատաղած դուրս գալիս Նեղը:

Նեղը, Լաստի խուժի կարանը... Բնական այդ մեծ քարայրում, վորից սև ջուր է դուրս հոսում, իբրև թե ապրում է ոճերի թագավորը, գոհարապատ թագը գլխին: Անա գիղին ձեռքերը ծնկներին է խփում և աղաչում, վոր Նեղում չլողանանք, վոչ ել կարանի մոտ, այլ բաց տեղերը, ուր գետը փռվում է և հանդարտ հոսում ավազուտի վրայով:

— Հն, գիղի, հն... Մոտիկ տեղ ենք գնում:

Յեվ Անդոն, ծաղկատար յերեսով իմ ընկերը նայում է ինձ, շարժում հաստ ու կարմիր շրթունքները, ձեռքով նշան անում դեպի ներքև, դեպի գետի արմունկը, փրփուր ջրվեժների մոտ:

Կուրծքը սպիտակ ջրածուները թռչում են քարից-քար, պոչը յերերում, ծվծվում ու գնդակի պես իրենց նետում ջրի յերեսին պտույտ անող մծեղների յերամբ: Մեզ հաճելի յե դիտել, թե ինչպես նրանք թռչում են փրփուրի վրայով, կորչում ջրվեժի փոշու մեջ, նստում ցից քարերի ծայրին և անվախ ծվծվում, այն ինչ շուրջը գետը կատաղությամբ կրծում է քարերը:

— Անդո, այ են մեկին կարճս խփես...

Անդոն կուղեկուղ մոտենում է, քարը բռնն մեջ: Դարի հետ ջրածիտը թռչում է և կորչում փրփուրի մեջ:

— Թե իմացար նրանք վորտեղ են քնում...

— Նրանք չեն քնում:

Իսկ Անդոն որորում ե գլուխը:

— Նրանք ջրի վրա ճոճք են շինում, մեջը քնում... Թե զի-
զին թողար մթնով գայի, բոլորին կըռնեյի...

— Բա լիսեմնը:

— Լիսեմնը ետեղ չի գա: Նրա տեղը վերի ձորն ե:

Ժայռերի ստվերոտ կողերը պատած են մամուռով: Ջրի ցըն-
ցուղները թռչում են վերե, հասնում նրանց: Ու յերբ ժայռի տա-
կով անցնում ենք, մամուռի ջուրն արձձի ծանրությամբ կաթում
ե մեր բաց գլխին:

— Են ի՞նչ եր ֆշաց...

— Սո՛ւս, ոճ կլինի... Ետեղ ոճի բներ են: Վորտեղ քեղ
կա, ետեղ ել ոճը:

Ու սարսափով, վախից զգուշ կոխելով, ցատկում ենք քարից-
քար, ընկնում գետափի բանուկ ճանապարհը:

— Անդո՛, քեղն ո՛վ ե տնկում:

— Ոճը, — լրջությամբ և մեծի շեշտով պատասխանում ե ըն-
կերս: Յեղ համոզումը, վոր ոճը հողի մեջ թաղում ե քեղի սեխը,
ինչպես զիզին կոտեմը, ու հետո ծլում և մեծանում ե լայնեղը,
ճեղքված տերևներով քեղը, վորի տերևի կպած տեղը մրմուռ
ե, — այդ համոզումն արմատանում ե իմ մեջ:

— Անդո՛, եդ քեղ ո՛վ ե ասեր:

— Չորախ Յեղորը:

— Բա նրան ո՛վ ե ասեր:

— Ո՞վ պիտի ասի: Իրա գլխիցն ե դուքս բերել:

Ու Նեղը չհասած, շորներս հանում ենք, կոնատակին դրած
վազում: Արդեն փրփուրների միջից մեղ են կանչում արևից խանձ-
ված մանուկները:

Անդոն քարից գցում ե իրեն, ողի մեջ պտույտ անում և
թաղվում փրփուրի ամենախոր տեղը: Ապա գորտի նման դուրս
ե թռչում, պառկում տաքացած քարերի վրա:

— Անդո՛, կովը քեղ կուտի՞:

— Չէ, կսատկի:

— Դոմե՞շը:

— Չէ:

— Չի՞ն:

— Չէ... Մենակ ուղտը կուտի:

Սեղ ցեղերի տրամացանը—5

— Բա նա չի սատկում:

— Ձե, ուղտը վոչ ոճից կվախի, վոչ քեղից: Նրա թուրը լեղի
յե, ոճի կծածի նման կվառի:

— Ո՞վ ասեց եդ:

— Ուղտապանը, — և մեջքի վրա ընկնում է ջուրը:

Իսկ յես նայում եմ ամառվա հստակ յերկնքին: Մի ծուռվիզ
ամպ լողում է, կարծես տափարակում արածում է տկլոր ուղտը:
Նայում եմ ամպին և մտածում, թե Անդոն յերբ է հարցրել ուղ-
տապանից: Յերևի նավթ առնելուց. պահեստի առաջ հաճախ չո-
քում են ուղտերը, վորոնք տիկերով նավթ են բերում:

Մեր լողալու չափը կապտելն էր: Խշրտոցով իրար եյին կըպ-
չում մեր ատամները և ինչքան ել սեղմում եյինք ծնոտներս, չեր
հաջողվում ատամների կտկտոցին վերջ տալ: Արևը թեքվում էր,
ստվեր եր ընկնում գետի վրա ու սկսվում եր բարակ քամին:

— Ե հերիք... Դուրս յեկ:

Վերադառնում ենք այգիների ճանապարհով: Քար ենք գցում
այս թթենուն, այն ընկուզենուն, ցանկապատի փրա կախ ընկած
մոշն ենք ուտում, ամեն աղբյուրից ջուր խմում, մինչև հասնենք
կամուրջի գլուխը:

— Անդո, Անա զիզին հրեն դռանը:

— Դու առաջ անցի: Վոր հարցնի, ասա Մեծ ապոր բաղում
թուփ եյինք ուտում:

Իսկ Անա զիզին յերեկոյան դեմ մեր բակն եր գալիս ու մորս
հանդիմանում:

— Ո՞ւր է են փուչը... Ձեռս ընկնի, ախանջը հլորեմ: Հալավը
քար ու քոլի յեն գցել, ճղոտել:

— Մեր անիրափն ել գոտին է կորցրել, — պատասխանում է
մայրս:

Յերկուսով անիծում եյին մեզ, պատմում մեր չարաճճի արարե-
ները, թե առավոտից մինչև իրիկուն անհաց կորչում ենք այգի-
ներում, «վաթսուն անգամ մտնում ջուրը դուրս գալիս», և կապ-
տած վերադառնում: Նրանք գանգատվում եյին մեզանից, իսկ Ան-
դոն գլուխը պատից վեր եր հանում և աչքով անում:

— Աղջի, ծեծած աղ չունես, մի բուռը տաս, — վերջացնում
էր Անա զիզին:

Նրանք տուն եյին մտնում, իսկ մենք ծլկվում էյինք դեպի
ձիթհանքը, մեր խաղերի իրիկվա տեղը:

* *

Նստել եմ ծիրանի ծառի տակ, տաքանում եմ ինչպես քարը,
ձյունից մրսած գետինը, ծառերը, վոր դեռ մերկ են և արդեն
թխանում են արևի ջերմությունից:

Մերկ ծառերի արանքից յերևում է քաղաքը, գունավոր տնե-
րը: Ծխի ու փոշու կապտագույն շղարշ է փռված քաղաքի վրա:
Ավելի հստակ են յերևում մոտակա կավե տները, այգիների մեջ
ընկած ամայի հնձանները:

Քամին խշշացնում է չոր տերևները, վորոնք թռչում են քա-
րերի վրայով, իրար հրում, փաթաթվում վոտքերիս և քչփչում,
ինչպես առվակը. գարձն է, գարձն է...

Քաղաքի կողմից քամին ձայներ է բերում: Լսելի յե, թե ինչ-
պես մեխում են տախտակը, թախի, թախի, հնչում է թիթեղա-
գործի փայտե մուրճի խուլ ձայնը: Մի շուն կաղկանձում է: Բլուրի
վրայից յես տեսնում եմ կաղկանձող շանը, վոր վոտը քարշ տա-
լով դուրս է թռչում մի փոքրիկ հյուղակից: Նրա հետևից դուրս
է գալիս մի կին, վոր ինչ վոր բան է շարտում շան կողմը: Միթե
այդ հողաթումբը տնակ է և մարդիկ են ապրում այնտեղ: Նույն
իսկ դուռ ունի, վորովհետև կինը դուռը վրա յե դնում և մի բան
շալակած իջնում գետի կողմը: Այնտեղ յերկու կին լվացք են
փռում քարերի վրա: Նրանցից մեկը կոանում է, լվացքը լողլողում
գետի մեջ, մյուսը քամու առաջ փրփուացնում է կապույտ, կար-
միր լաթերը, և ապա մեկնում: Առաջին կինը մոտենում է նրան-
նա ձեռքերով ինչ վոր բան է ասում նրանց: Յերևի անիծում է
չանը: Յեթե այդ կինը բլրակի վրա լիներ և տեսներ, վոր շունը
վերադարձել է, պառկել փակ դռան առաջ, իբրև հավատարիմ
պահակ և լիզում է իր ցաված վոտքը:

Սև ժապավենի նման սողում է գնացքը: Ծուխը բարդ-բարդ
հետ է գնում ու նստում դաշտերի վրա: Ծոգեմեքենան սուլում է.
քամին բերում է նրա խուլ փնչոցը: Յերևի հիմա ուղեւորները
վագոնների պատուհաններին են սեղմել իրենց ճակատը և սպա-
սում են, թե յերբ կերևան կայարանի շենքերը: Յերևի կա մի
աղջիկ, վորի համար ամենից դժվարը այդ բոպեններն են: Նա ել
ունի մի խոճիթ, վորի դուռը փակել ու հեռացել է: Պերրոնի վրա
կղիմավորի նրան մեկը և աղջիկը սրտի դողով կբացի սիրո դռ-
նակը:

Քամին խշշացնում է տերևները: Չքանում է գնացքը... Փա-

կում եմ աչքերս և տերևներն խշշոցը հիշեցնում ե ինձ լուռ ընթերցանության ժամը դասարանում:

Դասարանում... Ծիրանի ծառը ստվեր է դրել տետրակիս վրա: Արևի շողը փայլելով ե մատիտի ծայրին և արտացոլում յեղունակի վրա: Մեկը բռնում է թև:

— Մեծատառ ժ-ն վճնց ե:

— Ե...

— Մի շվի կտամ:

— Այ, տես, — և ցույց եմ տալիս:

— Վերջի նստարան, լուսնի, — սաստում ե ամբիոնին կոթնած ուսուցիչը: Ծոռում են նրա կոշիկները: Մենք թեպետ վայելչագրության տետրակի վրա գլխահակ ենք, բայց գիտենք, Վոր նա դեպի մեզ ե գալիս:

Շատ ե խանգարում ծիրանի ծառը, Վոր բուսել ե մեր դասարանի միակ պատուհանի առաջ: Յերբ փչում ե քամին, աղմկում ե ծառը, ձգներով թրխկացնում պատուհանը: Նրա ստվերն ու արևի դեղին բծերը թրթռում են իմ տետրակի վրա, որովում, ինչպես ջրածուի ճոճքը:

— Վազիր, դանդաղ տուր, — և որպահը թռնում ե տեղից:

Սկսվում ե ամենից զվարթ և աղմկալի յերկու բուսեն, մինչև դանդաղ հնչի և վազենք բակը: Բռնում ենք իրար, կամթում, մի խոսքով յեղք ե ստանում հոգնությունից և ակամա լուսնից զսպված մեր մանկական զվարթությունը:

Այս չոր ծիրանի տակ նստած, դարձան այս պայծառ որը, յերբ ուրախ արևը մեղմել ե քարերի մաշվածությունը, յես գրում եմ իմ մանկության ծիրանի ծառի և իմ ընկեր Անդոյի մասին, և ինչպես դեղնած տերևները խշշալով փարվում են վտարների և քչքչում, այնպես ել յերկու բարակ ձեռքեր ձգվում են դեպի ինձ և խնդրում:

— Ինձ ել գրիր:

Նուշիկն ե: Վիզը բարակ, դեղնած աղջիկը: Նրա սև աչքերը խոշոր են ու տխուր: Նա հաճախ ե լաց լինում: Հայր չունի, իսկ մայրը ուրիշների դռանը լվացք ե անում: Յերբ ցրտում ե, կամ խոնավ ե գետինը, Նուշիկը ներս ե մտնում, մրսած մատները գոգնոցի տակ: Յերբեմն նախաճաշ չի բերում, իսկ յերբ բերում ե հաց ե և խորոված կարտոֆիլ:

Նուշիկը մեզ հետ ե լինում: Մնացած աղջիկները վախենում են Անդոյից և նրան ձեռք չեն տալիս: Մի անգամ Մաշոն (նրա

հայրը նստում եր նավթի պահեստի առաջ և յերբ հաճախորդ չեր լինում, նարդի յեր խաղում «ուսանների» հետ), — Մաշոն մի անգամ դասարանում Նուշիկին ասաց, Վոր նրա մայրը լվացքից մի կտոր գողացել ե: Նուշիկն արտասովեց:

— Մամա գող չի:

Ուսուցիչը ներս մտավ: Դասն սկսվեց: Իսկ Նուշիկի նիհար ուսերը ցնցվում ելին: Կուչ եր գալիս, կարծես մրսում եր:

— Մաշո, — ասաց դասամիջոցին Անդոն, — տեսնում ես ես դանակը:

Մաշոն տեսավ դանակը և արտասովելով վաղեց ուսուցչի մոտ:

— Դու քեզ լավ չես պահում, Անտոն... Փողոցային յերեխայի նման ես:

Ուսուցիչը խեց դանակը, իսկ մյուս որը Անա գիզին յեկավ մեր առնը:

— Աղջի, մեր դմալթին ձեր տանը չի...

«Դմալթին» — կեսը ժանգոտ դանակ եր, կոթը վոսկուր: Անա գիզին նրանով եր քաղհանում կոտեմի մարզը:

Անդոն Մաշոյին ցույց տվեց «դմալթում» ծայրը և վախեցրեց:

— Թե վարժապետին ասել ես...

Յեղ Մաշոն վարժապետին չասաց: Անա գիզին գարնանը դմալթին փոխարինեց սուր վոսկրով:

* * *

Յերեկո յե. սարերի սպիտակ գագաթներից կապույտ ցուլք ե բարձրանում: Պարզ յերևում ե լեռնաշղթայի թելը:

— Հորիզոն կոչվում ե յերկնքի և յերկրի միացման գիծը...

Կրկնում եմ մտքիս մեջ այն, ինչ շատ տարիներ առաջ բարձրաճայն պատասխանում եյի աշխարհագրության դասին:

— Դու ասա, Անտոն...

Անդոն կրկնում ե:

— Նստիր:

Ներս ե մտնում ավագ ուսուցիչը: Վտար յենք կանգնում: Մինչև շաբաթվա վերջը թոշակ չբերողը կհեռացվի դասարանից: Ավագ ուսուցիչը գլուխը բարձրացնում ե, նայում լուռ դասարանին: Ապա նա հեռանում ե: Կապույտ գլուխը պտտվում ե աշխարհագրության դասատվի ձեռքին և մենք խմբով կրկնում ենք:

— Յերկրագունդը կլոր ե...

Նուշիկն ուշանում է և «ե»-ն ասում է առանձին՝ դողացող ձայնով: Աղջիկները ծիծաղում են. Նուշիկը գլուխը խոնարհում է, իսկ վարժապետը քանոնը բարձրացնում է, քանոնի հետ բացվում են մեր բերանները և մենք նորից ենք կրկնում, վոր յերկրագունդը կլոր է:

Յերեկոն կապույտ է: Ծուխը ծալվեծալ փաթաթվում է ժայռին, ինչպես վայրի խաղողի վորթը: Ծխում է Դրնգանը, կրակները շարժվում են: Այնտեղ մարդիկ իջնում են գետափի գոմերը: Մի կով աղիողորմ բառաչում է... Գյուղը գետն, վոր բառաչողը Նարգիզն է, վորի հորթը քարոջն է ընկել: Կովը լիզում է հորթի խոտով լցրած մորթին և չի զգում անասնական ջերմութունը:

— Անդո՛, բա թոշակը:

— Թող նանը վերջացնի:

Անա գիդին կթում է բառաչող Նարգիզին, խոսում է նրա հետ, աղաչում և կովը հանդարտում է, կարծես հասկանում է նրա լեզուն:

— Նանի:

— Հեյ:

— Բա թոշակն ուզում են: Վարժապետն ասել է...

— Նանին քեզ մատաղ: Նարգիզն էլ ցամաքել է, վոր կաթը ծախենք: Սպասի, հրես հերդ կժերը կտանի Գետերը:

Աշնանը բրուտները կուժ ու կարաս են տանում Գետերը և բերում են բրինձ, բուրդ, ցորեն: Գետերը հեռու յե Զուլխ Յեգորը պատմել է, վոր այնտեղ բուսնում է բամբակ, վոր բրնձի արտերում թևավոր ոձեր կան, քարերի տակ սև կարիճներ:

Յերեկո յե... Բաղաքի փողոցները լույս են: Խառնութներում շողշողում են պղնձե սամավարներ, հայելիներ, ափսեներ: Անդոն հոգնել է Զեռքին թաշկինակն է, մեջը թարմ ձվեր: Վերջացել է վայելչագրության տեսրը: Իսկ ձվերը չեն առնում:

Հոգնած գնում է բարձր տների առաջով: Մեծ լուսավոր պատուհաններ են: Նրանք էլ են շողշողում ինչպես խառնութները: Այնտեղ ապրում են «ուռաներ», Մաշոն, խառնութի տերերը: Այս մեկը Ներսես բեյի տունն է, իսկ նրա կողքին ապրում է պրիստավը: Նա շատ շներ ունի, բարակ, նիհար շներ, վորոնք ամբողջ ուրը քնում են և թռչկոտում են, յերբ պրիստավը գնում է վորսի:

— Այ տղա, ի՞նչ ես ծախում, — կանչում է մի ծանոթ ձայն:

Մաշոն է: Աղջիկն իջնում է վերևից: Դարպասի դուռը բացվում է:

— Ես իմ տյոտյայի տունն ե:

— Քանի՞ յես տալիս ձվերը, — հարցնում է կինը: Անդոն կարմրել է: Նա չի ուզում, վոր Մաշոն իմանա, թե ինքը ձու ծախում: Անդոն չի ուզում, վոր դասարանը խոսի: Իսկ ուսուցիչը պահանջում է վայելչագրության տեսրը:

— Ձվերը ծախու չեն, — կտրուկ ասում է Անդոն և գլուխը բարձր պահած գնում է դեպի կամուրջը, դեպի մեր թաղը:

— Յես ուսումնարան չեմ գնում, — ասում է նա առավոտյան: Բայց Անա գիդին թախանձում է և նա գալիս է ինձ հետ:

— Անդո, նանին քեզ մատաղ, հրես հերդ կժերը կտանի...

* * *

— Հայոց «ժամը»:

Սպիտակ կամարներ և նկարներ՝ վոսկեգոծ շրջանակների մեջ: Նուշիկի մայրը լալիս է... Մի քանի կանայք հեկեկում են, ինչպես կհեկեկան ուրիշի դագաղի վրա:

Մեր դասարանը յերգում է տխուր յերգեր, յերկա՛ր, յերկա՛ր... Նուշիկի համար ենք յերգում: Աղջիկը ձեռքերը խաչել է, ինչպես թևերը ծալում է սառած թռչունը: Գլուխը միքիչ թեքել է և հանգիստ քնել: Յերեսը առաջվա դեղինն է, բայց գլխավերևը կարմիր ծաղիկներ են և սպիտակ մոմեր: Ծաղիկների կարմիրը խաղում է նրա դեմքին, յերբ թրթռում են մոմի կրակները:

Նուշիկի դագաղը հասարակ տախտակ է: Վարպետը լավ չի ունդել, — մեխը յերկում է:

— Վոտքը կծակի, — մտածում եմ յես և տխուր յերգում Նուշիկի համար:

Անդոն չկա, նա չի յեկել:

— Յես չեմ յերգի... Չեմ ուզում:

— Դու քեզ անկարգ ես պահում, — բարկացավ ուսուցիչը: Իսկ Անդոն լուռ հավաքեց գրքերը: Դասարանն սպասում էր: Ուսուցիչը նորից պահանջեց, վոր նա էլ միանա խմբին, վորովհետև Անդոյի ձայնը գիլ է և քաղցր:

— Չեմ գա, — համառեց Անդոն:

Ուսուցիչը դասացուցակը ամբիոնին խփեց և գնաց ուսուցչանոց: Վորտեղ վոր է կգա ավագ ուսուցիչը:

Նուշիկն ուշանում է և «ե»-ն ասում է առանձին՝ դողացող ձայնով: Աղջիկները ծիծաղում են. Նուշիկը գլուխը խոնարհում է, իսկ վարժապետը քանոնը բարձրացնում է, քանոնի հետ բացվում են մեր բերանները և մենք նորից ենք կրկնում, վոր յերկրագունդը կլոր ե:

Յերեկոն կապույտ է: Ծուխը ծալվեծալ փաթաթվում է ժայռին, ինչպես վայրի խաղողի վորթը: Ծխում է Դրնգանը, կրակները շարժվում են: Այնտեղ մարդիկ իջնում են գետափի գոմերը: Մի կով աղիողորմ բառաչում է... Դյուղը գիտե, վոր բառաչողը Նարգիզն է, վորի հորթը քարոջն է ընկել: Կովը լիզում է հորթի խոտով լցրած մորթին և չի զգում անասնական ջերմութունը:

— Անդո, բա թոշմկը:

— Թող նանը վերջացնի:

Անա զիզին կթում է բառաչող Նարգիզին, խոսում է նրա հետ, աղաչում և կովը հանդարտում է, կարծես հասկանում է նրա լեզուն:

— Նանի:

— Հեյ:

— Բա թոշակն ուզում են: Վարժապետն ասել է...

— Նանին քեզ մատաղ: Նարգիզն էլ ցամաքել է, վոր կաթը ծախենք: Սպասի, հրես հերդ կժերը կտանի Գետերը:

Աշնանը բրուտները կոժ ու կարաս են տանում Գետերը և բերում են՝ բրինձ, բուրդ, ցորեն: Գետերը հեռու յե: Չուլխ Յե-գորը պատմել է, վոր այնտեղ բուսնում է բամբակ, վոր բրնձի արտերում թևավոր ոձեր կան, քարերի տակ սև կարիճներ:

Յերեկո յե... Բաղաքի փողոցները լույս են: Խանութներում շողշողում են պղնձե սամավարներ, հայելիներ, ափսեներ: Անդոն հոգնել է: Ձեռքին թաշկինակն է, մեջը թարմ ձվեր: Վերջացել է վայելչագրության տետրը: Իսկ ձվերը չեն առնում:

Հոգնած գնում է բարձր տների առաջով: Մեծ լուսավոր պատուհաններ են: Նրանք էլ են շողշողում ինչպես խանութները: Այնտեղ ապրում են «ոռւսներ», Մաշոն, խանութի տերերը: Այս մեկը Ներսես է բեյի տունն է, իսկ նրա կողքին ապրում է պրիստավը: Նա շատ շներ ունի, բարակ, նիհար շներ, վորոնք ամբողջ օրը քնում են և թռչկոտում են, յերբ պրիստավը գնում է վորսի:

— Այ տղա, ի՞նչ ես ծախում, — կանչում է մի ծանոթ ձայն:

Մաշոն է: Աղջիկն իջնում է վերևից: Դարպասի դուռը բացվում է:

— Ես իմ տյոտյայի տունն ե:

— Քանի՞ յես տալիս ձվերը, — հարցնում է կինը: Անդոն կարմրել է: Նա չի ուզում, վոր Մաշոն խմանա, թե ինքը ձու յե ծախում: Անդոն չի ուզում, վոր դասարանը խոսի: Իսկ ուսուցիչը պահանջում է վայելչագրության տետրը:

— Ձվերը ծախու չեն, — կտրուկ ասում է Անդոն և գլուխը բարձր պահած գնում է դեպի կամուրջը, դեպի մեր թաղը:

— Յես ուսումնարան չեմ գնում, — ասում է նա առավոտյան: Բայց Անա զիզին թախանձում է և նա գալիս է ինձ հետ:

— Անդո, նանին քեզ մատաղ, հրես հերդ կժերը կտանի...

* * *

— Հայոց «ժամը»:

Սպիտակ կամարներ և նկարներ՝ վոսկեգոծ շրջանակների մեջ: Նուշիկի մայրը լալիս է... Մի քանի կանայք հեկեկում են, ինչպես կհեկեկան ուրիշի դագաղի վրա:

Մեր դասարանը յերգում է տխուր յերգեր, յերկմր, յերկմր...

Նուշիկի համար ենք յերգում: Աղջիկը ձեռքերը խաչել է, ինչպես թևերը ծալում է սառած թռչունը: Դուխը միջի թեքել է և հանգիստ քնել: Յերեսը առաջվա դեղինն է, բայց գլխավերևը կարմիր ծաղիկներ են և սպիտակ մոմեր: Ծաղիկների կարմիրը խաղում է նրա դեմքին, յերբ թրթռում են մոմի կրակները:

Նուշիկի դագաղը հասարակ տախտակ է: Վարպետը լավ չի ունդել, — մեխը յերկում է:

— Վոտքը կծալի, — մտածում եմ յես և տխուր յերգում Նուշիկի համար:

Անդոն չկա, նա չի յեկել:

— Յես չեմ յերգի... Ձեմ ուզում:

— Դու քեզ անկարգ ես պահում, — բարկացավ ուսուցիչը: Իսկ Անդոն լուռ հավաքեց գրքերը: Դասարանն սպասում էր: Ուսուցիչը նորից պահանջեց, վոր նա էլ միանա խմբին, վորովհետև Անդոյի ձայնը զիլ է և քաղցր:

— Ձեմ գա, — համառեց Անդոն:

Ուսուցիչը դասացուցակը ամբիոնին խփեց և գնաց ուսուցչանոց: Վոտքը վոր է կզա ավագ ուսուցիչը:

— Անդո՛ւ...

— Ասացի չեմ գնա:

Մտնում ե «ավագը»: Նա նրան անվանեց կամակոր, համառ, պահանջեց, վոր խմբին միանա:

— Դուքս կորիք աշտեղից, — գոռաց «ավագը»: Աղջիկներից մի քանիսը գունատվեցին: Անդոն վերցրեց զրքերը և գլուխը բարձր բռնած անցավ նստարանների արանքով:

— Անպատկան, — շարտեց նրա հետևից «ավագը»: Անդոն դասարանի դուռը պինդ փակեց:

... Մենք ուղեկցում ենք դագաղը: Փոքրիկ փոս ե: Կարծես ծառ պիտի տնկեն: Դագաղն իջեցնում են: Հեռանում ենք. մնում են մայրը և հարևան կանայք:

Գերեզմանատանը շատ մանուշակներ են բուսել: Մենք մոռանում ենք Նուշիկին և փնջեր ենք կապում: Իբրև փոքրիկ դաղան՝ պատի վրայից ներքև ե թռչում Անդոն: Աղջիկները նրանից փախչում են:

— Յես ուսումնարան ել չեմ գնա, — տխուր կրկնում ե իմ ընկերը:

* * *

Քաղաքից խճուղին դուրս ե գալիս, սլաքի նման ձգվում, կամուրջի մոտ կեռ տալիս, ապա վոլոր-մոլոր բարձրանում բարձր սարը: Ու գնում ե, գնում ե խճուղին, ինչպես գետը, բազմաթիվ լեռնային արահետների խառնվում են նրան և ինչքան գնում ե, այնքան շատ ե ծեծված, այնքան հին ե ճանապարհը, և բազմաթիվ բանակներ, ժողովուրդներ տրորել են ճանապարհը, անցել՝ մեկը հյուսիս, մյուսը հարավ:

— Բռնի ես ճանապարհը, գնա, գնա, ու չի վերջանա: Աշխարհը մեծ ե, աշխարհը ծայր չունի:

Բրուտ Ավագը ինձ հողե փարչ ե տվել և հողի մարդու որհնություն:

— Ծարավես, կիսմես: Կուռգ դալար մնա...

Դիշերն անձրև ե յեկել, խոնավ ե գետինը: Կառքը աղմուկ չի հանում:

Ընկղմվում ե Դրնգանը, քարերը ծածկում են մեր արևոտ թաղը, միայն գետափի տներն են յերևում և ընկուղենիները: Յեղ ինչքան բարձրանում ենք, այնքան խոյանում ե Յից քարը: Նրա տակն են բրուտների քարանձավները:

Յերեկոյան հորթերն յեկան, նրանց հետ հորթարած Անդոն:

— Գնում ես:

— Հնա:

— Գնա:

Տխուր ե Անդոն: Հոգնել ե, բայց չի գնում տուն:

— Եզուց հորթերն են կուռք կտանում...

Կառքը բարձրանում ե: Սարի վրա ամպ ե նստում: Մեր թաղը չի յերևում: Շուտով այս ամպը կիջնի սարի վրայով և կիզվի մեր ձորերի վրա:

Մեկն ամպի միջից վազում ե, ձեռքով ե անում, կանչում ե: Զարմացած կառապանը քաշում ե ձիերի սանձը: Կառքը կանգնում ե:

— Անդո՛ւ, — և դուրս եմ թռչում կառքից:

Դյուղի յերեսաները յերբ հրաժեշտ են տալիս, վոչ համբուրում են իրար, վոչ ձեռք են սեղմում: Նրանք նայում են իրար, ինչպես մունջ մարդիկ: Հեռացողը հեռանում ե, ով մնում ե տեղը, նայում ե նրա հետևից, մինչև սարի հետևն անցնի, կամ իջնի ձորը: Կառապանը մեզ բաժանեց:

— Ճանապարհին կուտես, — և Անդոն իր տոպրակից հանում ե բոված սիմինդր, վոր ամեն առավոտ պատրաստում ե Անա զիզին:

— Ունեմ, քեզ պահի...

— Չե, իմը առ, — և զլորվում են անիմները:

Ամպը կախվում ե, Անդոն ու մեր հորթերը կորչում են ամպի մեջ: Չորը լցվում ե կաթնագույն ամպերով: Թաց գետինը խլացնում ե վազող ձիերի դոփյունը: Իսկ կառքը գնում ե. լսվում ե դանդաղների ծնկոցը, կարծես աղջիկները մանր ծափ են տալիս:

Հոգնածությունը նինջ ե բերում: Դյուղս հենում եմ մեկի տաք թևին: Քնում եմ, ինչպես ծիծեռնակի ձագը մոր թևի տակ: Յերագույն կառքը ամպերի վրայով ե թռչում, դեպի խոր յերկինքը:

Անա աստղերը... Նրանք մեծանում են, նրանք շարժվում են: Նրանք աստղեր չեն, այլ զիզին ու սպիտակ գառնուկներ, վորոնք ձիերից խրանած փախչում են և զրնգում են նրանց պղնձյա դանդակները:

Աչքերս բաց եմ անում: Մթնում ե, ուրիշ սարեր են: Մեր յեկած տեղը ամպ ե: Յերեկ անձրև ե մաղում մեր արևոտ թաղի վրա:

* * *

Քաղաքը տափարակի վրա յե:

Դեպի արևելք, ուր մինչև հիմա ել մնում են անհայտ շենքի ավերակները, տափարակը հանկարծ կտրվում է, կախվում խոր ձորի վրա, վորի անդնդում մույլ խոխոջում է մեր գյուղի գետը: Տափարակը վերջանում է քարափի գլխին: Ուղղաձիգ ժաշուների լանջով ընկնում է սպիտակ արահետը, վոր տաք անձրևից հետո շողշողում է կրաքարի փայլով:

Միայն մարդիկ են անցնում այդ ճանապարհով: Վոչ վոք չի կարող շալակին բեռ տանել աղտեղով: Նեղ է, դժվարին կապեր, ոճապտույտ կեռամաններ: Իսկ ներքև՝ ձորի յերկու ափին այգիներ են՝ քարերի վրա, քարակույտների մեջ: Ձորը խոր է, ձորը տաք է... Մինչդեռ քաղաքի փողոցներում դեռ սևացած ձյուն կա, — ձորից տաք գոլորշի յե բարձրանում և սառած ոձերը պառկում են քարերի փափուկ մամուռի վրա:

Ձորն ահավոր է, ձորում ամայի տխրություն է:

Մի քանի քարափոր մարագներ կան, վորոնց մեծ մասի գոները կանաչել են: Նրանց տերերը վաղուց չկան, խոնավ քարայրները նրանց մահից հետո տաք հարդի շեղձակույտ չեն տեսել: Մարագների առաջ հին թթենիներ են, դարձյալ անտիրապան: Ով սիրտ ունի, վտաքի ջրերը պինդ են, իջնում է կեռամաններով, թափահարում թթենին և քարերի վրա թափվում է սպիտակ, սև ու կարմիր թուփը:

Այդտեղ են կարանները...

Բնական խոռոչներ են, վորոնք խոր գնում են քաղաքի տակը: Ո՛վ գլխե վորտեղ է վերջը այդ մթին անցքերի: Ամառվա շոգին այնտեղ սառն է, պատերը լպրծուն: Բազմաթիվ վոսկորներ կան ներսը, ամբողջ կույտեր ժանիքների, ծնոտների, վողերի: Դուք վառում եք կավե ճրագը և կուցած ներս մտնում, չոքեչոք գնում, քարերի վրայով մագլցում, կորչում քարի հետևը: Դուք մեկնում եք ձեր ձեռքը մի դեղին կույտի, կարծում եք քար է, ձեր մատները խրվում են թաց ավազի մեջ, վոր բարակ շերտով ծածկել է վոսկորների կույտը: Յե՛վ ճրագի լույսի տակ շողշողում է վարազի փայլուն ժանիքը ու սարսուռը քարայրի սառնության հետ թափանցում է ձեր վոսկորների մեջ:

Առաջներում քաղաքի տափարակը, մեր թաղերը, ամբողջ ձորը խիտ անտառ է յեղել, մթին խոռոչներ ու թավուտներ: Մաք-

գուց առաջ ձորերում ապրել են գաղանները և քարայրները յեղել են նրանց վորջերը:

Արևը թեքվում է սարի հետևը: Քաղաքում զարթնում է յերեկոյան աղմուկը: Ձորանոցների կողմից լավում է գիշերահավաքի փողի ձայնը... Բոլորովին մոտիկ կողպում են մի դարպաս: Իսկ «ուռաց ժամի» վոսկեփայլ գմբեթն ու խաչը դեռ լողում են արևի ալիքների մեջ:

Քարափի վրայով լայն ճանապարհ է, վոր գալիս է հեռվի այգիներից, անտառից, մեր գյուղի ցրված հանդերից: Դյուղի ճանապարհն է, վոր թեև քաղաքի փեշով է անցնում, բայց չի տարբերվում գյուղի մյուս ճանապարհներից: Նույն խոչն ու խուփը, նույն քարերը, տաք փողին, ջարդված հասկերը, չորացած խոտը և անասունների աղբը: Նույնիսկ գետինը գյուղի հոտն ունի:

Այդ ճանապարհը միայն մեր գյուղիցն է: Առաջ, յերբ քաղաքը չկար, յերբ քարափի կարաններում ապրում էր գանգուր մագերով լիսեմնը, մեր ճանապարհը հեշտ էր, և անցնում էր այնտեղով, ուր քաղաքի բուլվարն է և «ուռի ժամը»: Տարեց-տարի ճանապարհը հետ է գցվել և յեթե մի քիչ էլ քաղաքը հրեր, գյուղի ճանապարհը պետք է ընկներ հեղեղատի վրայով:

Ամառ յերեկոները սպիտակ շորերով աղջիկներ ու տղաներ գալիս են ու քարափի վրա նստում: Նրանք նվագում են մանդոլին, կիթառ, նրանք յերգում են ուռեսերեն, ապա բարձր ծիծաղում են և ձորի քարանձաղներում նրանց առույգ ծիծաղն արձագանք է տալիս ահավոր կերպով, ասես ձորը քրքչում է նրանց հիմարության հանդեպ:

Յե՛նում են աստղերը: Յերեկոյան դեմ նրանք դեռ աղոտ են, բայց շարժվում են, կարծես տիեզերքի անհուն խորքերից նրանք մոտենում են մեզ, ինչքան մթնում է՝ այնքան ավելի մոտ են աստղերը, այնքան ավելի շողշողում են՝ դեղին, սպիտակ, կապույտ...

* * *

Անդոն պառկել է կողքի վրա:

Նրա դեմքը կոշտացել է, շրթունքները հաստ են: Վերին շրթունքի վրա դեղին աղվամազը փայլում է, ինչպես նոր ծլած օրվոտը: Աչքերն են առաջվանը՝ սև, ժիր, անհանգիստ: Նա պուկում է խոտը, թափում է: Այդ նրան ճանճրացնում է աչքն ընկ-

նում ե ծղնոտի փշրանքին, ծղնոտը մոտեցնում ե շրթունքին: Հանկարծ լսվում ե աղջկա հնչյուն ծիծաղ: Ծիծաղում ե մի առողջ կուրծք:

Գլուխս դարձնում եմ այն կողմը:

— Ճանաչեցի՞ր, — հարցնում ե Անդոն: — Մաշոն ե... — պատասխանում ե և ծամծամում ծղնոտի կտորը:

— Թիֆլիս ե կարդում... Յերկու տարուց կվերջացնի գիմնազը:

— Իսկ են տղերքն ով են...

— Են մեկը Ներսես բեյի աղան ե, են յերկուսը սմառլիտելի տղերքն են, են կանգնածը Սոնան ե:

— Նա մի դասարան ցածր եր:

— Ասում են լավ աղջիկ չի:

— Ի՞նչ ե անում վոր...

— Տղաների հետ միշտ գնում ե բաղերը:

Այնտեղ կիթառ են նվագում: Մաշոն յերգում ե, մի թավ ձայն մեղմ յերկրորդում ե նրան:

Անճառաչելի յեն թվում Սոնան, Մաշոն: Ինչպես ընկղմվող քարը, իմ հիշողության մեջ դողդողում ե մեր դասարանը, ծիրանի վոսկեզոծ ծառը և ապա սուզվում մոռացության խավար խորքը: Նրանք ուրիշ աշխարհից են, մենք ուրիշ:

Առաջ ել այդպես եր... Ատելություն ե ծնվում իմ ներսը դեպի այդ խումբը, վոր ուրախ նվագում ե, յերգում: Յեվ ոտարի պես նայում եմ նրանց կողմը:

— Անդո, հիշում ես Նուշիկին:

— Նուշիկը լավ աղջիկ եր...

— Մայրը մահում ե:

— Հա, ելի լվացք ե անում:

Մեր հարևանները հեռանում են, մեր խոսակցությունն ընդհատվում ե: Մաշոն մեծացել, գեղեցկացել ե: Նայեց մեր կողմը, յերեսը շրջեց: Նա թափ ե առաջ փեշերը, ինչպես առաջ, յերբ նստարանից վեր եր կենում: Նրանք հեռանում են, մթնում դեռ յերևում ե Մաշոյի սպիտակ սիլուետը: Ինձ թվում ե, վոր նա գլուխը խոնարհում ե, և հիշում մեր դասարանը, մեր մանկությունը:

Ել ուրիշ շատ զգացումներ են զարթնում իմ սրտում, ջերմ զգացումներ: Իմ սրտում ել ատելություն չկա և յես անտարբեր նայում եմ մթնում հարվող սպիտակ շորերով Մաշոյին:

* * *

Ամեն յերեկո մենք հանդիպում ենք իրար նույն տեղը՝ յես ու Անդոն: Նա պառկում ե կողքի վրա, յես նստում եմ քարին: Նա դեպի քաղաքն ե նայում, դեպի գյուղի ճանապարհը՝ վորով անցնում են այգիներից և արտերից՝ վերադարձող հողմած մարդիկ և յեղներ:

Ներքեը, ուր հին մարագներն են, առավոտ կանուխ հավաքվում են մշակները: Անդոն նրանց հետ ե: Քար են ջարդում և պայթեցնում են քարափները նոր առվի համար: Անդոն գիշերը քնում ե տախտակների վրա և հսկում ե մղբների, քլունգների կույտը:

«Իլիստրիկի» յեն կառուցում Բաղիրովի տղաները: Նրանք քաղաքում տներ ու խանութներ ունեն, նրանց մեծ յեղբայրը Բագու հարստություն ե դիզել և վերադարձել ե մեր քաղաքը երեկտրակայան կառուցելու քարափի տակ, ուր գետը սահանքներ ե գոյացնում:

Անդոն մշակ ե, քար ե ջարդում ցերեկը, յերեկոյան ինձ պատմում ե «Իլիստրիկի» մասին, մշակների մասին և այնպիսի բաներ, վոր չեմ կարդացել իմ գրքերում:

Յերբեմն ինձ հարցնում ե իմ տեսած քաղաքների, իմ կարգացած գրքերի մասին: Յես նրան պատմում եմ գիտեցածիս ամենալավը, կարծես ընծայում եմ իմ վեգերի ամենագեղեցիկը, ինչպես յերեխա ժամանակ: Նա տնողում ե իմ ընծան և կարծես դժգոհ ե, վոր ուզածը չեմ պատմում:

Իսկ ինքն ինչե՞ր գիտի...

Վերի գյուղի ուսուցիչն ասել ե, վոր պատերազմը շուտ չի վերջանա և պիտի լինի «ասեղ հեղափոխություն», վոր անտառում յերկու զինված մարդ հարձակվել են փոստի վրա, սպանել են ստրաժնիկին, փոստը կտրել, վոր ներքի կարանում գիշերը մինչև լույս կարտ են խաղում, վոր միբղա Դավիթի տղա գիմնագիտ Վանոն ամեն որ հոր դախլից փող ե գողանում և տանուլ տալիս, վոր մեր հայոց լեզվի վարժապետ Մինասի տանը «կոմիտե» յե նստում և նրանց ներքնահարկը լիքը զենք ե...

— Ո՞վ քեզ ասաց, Անդո...

— Իմացել եմ:

— Չի կարող պատահի, վարժապետին իսկույն կըռնեն, — առարկում եմ յես:

— Վարժապետը զենքը հենց կառավարությունիցն է ստանում:

Անդոյի աշխարհն ավելի հետաքրքիր է, ավելի խորը: Մարդիկ յերկուսում են իմ աչքին. վարժապետը ցերեկը դաս է տալիս, իսկ մթանը իջնում է ներքնահարկը և փամփուշտ հաշվում, Վանին գրքերը թեի տակ առավումը գնում է «սամաթրիտեյի» տունը, իսկ գիշերը կարանում թուղթ է խաղում:

— Անդո, ուզում ես սովորել...

— Իմ սովորելը վերջացավ: Ապերը հրեն հիվանդ...

— Արի քեզ դաս տամ:

— Դիշեր-ցերեկ բանի յեմ, վիճեց սովորեմ... Հրեա մանայորից թե կարողացա մի բան սովորեմ...

... Այն ամառը յես մենակ եյի բարձրանում բրուտների քարայրը, նստում եյի բրուտ Ավագի դռանը, ծերունին ցեխոտ վտաքով դարձնում եր չարխը և անապառ հետաքրքրությամբ լսում իմ պատմածը: Յերբեմն Չոլախն եր գալիս:

Ամպամած մի որ մենակ իջնում եյի բրուտների կածանով: Քարերը գլորվում եյին դեպի խորխորատները և նրանց աղմուկից վախեցած աղափսիները անհանգիստ ճախրում եյին:

Յես զգացի մի ծանրություն, մի ծանր տխրություն: Կարծես մի բան հասել եր, ինչպես պտուղը, ահա վայր պիտի ընկնի և թեթևացած ճյուղը պիտի ձգվի: Յես չգիտեյի, վոր իմ սրտի ծանրությունն այդ մռայլ ձորերն եյին, տխուր արահետը, վորով շատ քիչ մարդ է անցնում: Ինչքան իջնում եյի, այնքան արագացնում եյի քայլերս, կարծես հետևում թողնում եյի այդ ծանրությունը:

Յերբեմն, տարիներ ընդ մեջ, յեղել եմ մեր թաղերում: Սակայն ամպած այդ որից հետո ել չեմ բարձրացել բրուտների ճանապարհով: Ինձ պատմել են, վոր այնտեղ ել վոչ մի չարխ չի պտտվում, վոր մի մեծ ժայռ փլվել և տակովն է արել այն քարայրը, վորտեղ աշխատում եր չոլախ Յեգորը:

* *

Իմ հիշողության մթազնած հորիզոնի վրա ցցվում է դաժան մի պատկեր: Դժվարությամբ եմ ճանաչում դերքը, կապակցում մարդուն ու շրջապատը... Մեր քարափն է, խավար ձորը, վորտեղ վոչինչ չի յերևում: Մյուս ափը լույս է: Քարերը սպիտակ են,

ինչպես ձյունի կույտերը դարնան հալոցքի գիշերը: Կարմիր ու սև յեղները նստել են քարերի մոտ, նրանք անշարժ վորոճում են և թվում է թե քարերը կարող են յեղներ դառնալ կամ թե յեղները, յեթե շատ նստեն, կքարանան: Մեկը փաթաթվել է մաշված կարպետի մեջ և քարի տակ քնել է...

Վորքան պրպտում եմ, չեմ կարողանում վորոշել, թե յերբ եմ տեսել մթին ձորի լուսավոր ափը, կանաչ խոտերի վրա հանգրստացող սև յեղները:

Իսկ քարափի գլխին կանգնած ստվերն իմ ընկերն է, բրուտի տղան: Նա սեղմում է իմ ձեռքը: Յես փողոցի անկյունից հետ եմ նայում: Դեռ կանգնել է քարափի գլխին և դժվար է վորոշել, թե վոր կողմն է ուղղված նրա հայացքը: Նա ձեռնափայտ չունի, բայց կռացել է այնպես, կարծես ծնոտը հենել է փայտին:

Նույն կառքը, նույն ճանապարհը, վոր շողշողում է մթի մեջ, ինչպես փրփուր ջուրը: Նույն դանդուղները և տխուր ձանձուրությունը:

Յեղ հանկարծ մթնում վառվեցին ճրագները, կարծես միանգամից լույսի ալիքներ ծփացին քաղաքի վրա, ինչպես քամուց ծփում է հասած արտը:

Յես մտածում եմ, վոր Անդոն իջել է ձորը, Դամուրի ավերակ մարագը, վոր կենդանացել է, խորացել, վորովհետև ներսը մեքենաներ են դարսել և պողպատներ հագցրել ժայռերին: Հիմա բանտարկված զազանի նման մոտոռը մոնչում է խոնավ քարանձավում, վորի կտուրից ջուր է կաթկթում:

Անդոն կրակ է արել դուրսը, մուտքի մոտ, վորտեղ քարը փորել են և խոռոչում ոջախ սարքել: Նա պղնձե սևացած թեյամանը կախել է կրակի վրա և բոցը թրթռում է ձորում:

Շուտով բոլորովին կմթնի, ոջախի կրակը կհանգչի, Անդոն կփաթաթվի մեքենայի ծածկոցի մեջ և հոգնած աչքերով մինչև լույս կնայի կարմիր լամպին, պղնձյա սլաքներին և փոկերին: Հոգնած կողերը կծանրանան աչքերի վրա, սակայն նրա զգաստ խողովությունը կհետևի փոկերի աղմուկին:

Սարից փչում է սառը քամին: Կառքը բարձրանում է դեպի կատարը... Ներքևում թարթում են բաղմաթիվ ճրագներ, նրանք հսկում են քաղաքի վրա: Ճրագները հանկարծ ուժեղացնում են լույսը, ապա մեղմում: Կառքը գլորվում է սարի մյուս յերեսը: Իմ մտքում հրաժեշտի խոսքեր եմ ասում քաղաքին, Դյունեյ թաղին, մեր ծից քարին և իմ մանկության ընկեր Անդոյին:

— Յերեք անգամ յեթե լույսերը սպիտակեն, ուրեմն իմացիր...

Այդպես ասաց Անդոն, յերբ դուրս յեկանք քարանձավից։ Նա ինձ համար եր անում, այդպես ինձ եր հրաժեշտ տալիս։

Յերրորդ անգամ յես չտեսա, թե ինչպես հանդարտեցին ճրագները։ Քաղաքի վրա սպիտակ, կաթնաման լույս եր...

Սարի մյուս յերեսը խավար եր։ Լուսինը ցածր եր և սարի կատարը ծածկում եր ձորը լուսնի սպիտակ մանգաղից։ Կառքը գլորվում եր ցած, թվում եր թե անդունդն ենք իջնում, անհատակ անդունդը։

Այսպես անդունդում սուզվում եր մեր Գյուլնեյ թաղը, յերբ իջնում եր խավարը, քաղաքը վողողվում եր առատ լույսով, իսկ գյուղում հանգչում եր վերջին կավե ճրագը։

Քարափի գլխից Անդոն նայում եր գյուղի կողմը և դառնացած ասում, վոր պղնձե լարերը չեն անցնում գետի մյուս ափը, քարերի մեջ կորած մեր խավար գյուղը։

* * *

Իբրև վաղեմի պատմագիր, դողացող ձեռքերով յես գրում եմ իմ պատմության վերջին եջերը։ Հարկավոր ե պատրույգը բարձրացնել և մինչև ձեթը հատնի, ավարտել անկրկնելի որերի պատմությունը։

Հիմա ել մնում ե մեր քարափը, իբրև հսկայի մատ ծից քարը մեր թաղի գլխին։ Ուղում եմ, վոր այս անդարդ տողերը մնան աշխարհ, վորքան կմնա մեր քարափը։

Վրա հասան դառնաշունչ որերը, ինչպես ցուրտ աշուն։ Արտերում հասած ցորենները ծլում եյին, հողի մշակները մրսում եյին խրամատներում և անվարժ ձեռքերով շարժում հրացանի փակադակը։ Արճիճե կարկուտը ծեծում եր քարերն ու քարափները, հրանոթի գնդակը շառաչելով պայթում եր ծմակներում, սարսափահար անում մարդկանց ու գաղաններին, ջարդում դոդահար ծառերը։

Չոքեց ձմեռը, մահվան նման սառն ու անողորմ։

Քաղաքում զզգված մաղերով մի մանույր, մաղուկից սեւացած շորերով, սանդուղքն ուսին, իբրև լապտերավառ, տեսառն եր ման գալիս։ Մի տեղ բուքը պղնձե թելերն եր կտրատել, մյուս տեղը գնդակը փշրել եր լամպը։ Շրապները ձեղքել եր սյունը,

սպիտակ բաժակները ցած եյին կախվել և աղիոդորմ զրնգում եյին, յերբ քամին իրար եր խառնում թելերը։

Մանույրն ամեն տեղ լինում եր։ Նա լսում եր, թե ինչ են խոսում տներում հավաքված մարդիկ. նա տեսնում եր, ով ինչպես ե ապրում։ Մի անգամ նա տեսավ Մաշոյին ձյունի նման սպիտակ շորերով, մաղերի մեջ՝ թառամած մանուշակներ։ Նա իջնում եր սանդուղքով, մի սպայի հետ թեւացուկ, իսկ Անդոն կապկպում եր ելեկտրալարը։

Կինը գլուխը վեր բարձրացրեց։ Նրա հայացքում կար պաղ անտարբերություն, կարծես սյունի վրայից նայողը Անդոն չեր, այլ անմարմին մի խրովիլակ։ Սպան վորսաց կնոջ հայացքը, զննող աչքերով նայեց վերև։ Անդոն դանդաղ կապկպեց լարերը, աչքերը չհեռացնելով սպայից։

Թշնամին եր, Լեռնա-Հայաստանի հետախույզ բաժնի սպան։ Յեթե նա գիտենար, վոր բոլորովին մոտիկ, սյունի տակ ընկած կաշվե պայուսակի մեջ պահված թուղթը կմատներ մանույրին, ինչպիսի գաղանային ուրախությամբ սյունից կիջեցներ նրան և կքշեր խոնավ գնդանը։

Յերբեմն ճրագները թարթում եյին յերկու անգամ, յերեք անգամ։ Ամբողջ քաղաքն ընկղմվում եր խավարի մեջ և ապա հանկարծ լույսերը բռնկվում եյին։ Անդոն եր այդպես անում, յերբ նրան պատվիրում եր մեկը, վորին Անդոն յերբեմն տեսնում եր քաղաքի խուլ թաղերից մեկի ներքնահարկ տանը։

Յեւ այդ գիշեր, քաղաքի դանազան անկյուններից մի քանի հոգի վարտուղի ճանապարհներով, այգիների արանքով, իջնում եյին ձորը։ Հին քարանձավում ձեթի ճրագի լույսը ճռճվում եր սևացած պատերի վրա։ Ծրագի շուրջը նստողների սովերները թրթռում եյին պատերի վրա, կարծես սովերները ճիգ եյին անում իրենց թևերը կտրելու ճրագից։

Ամենից բարձր խոսողը մի վիթխարի տղամարդ եր, վոր ցերեկը իջևանատան կամարի տակ նստած պայտ եր ծեծում։ Մեղմ, ջերմ ձայնով խոսում եր այն ընկերը, վոր ապրում եր ներքնահարկ տանը և ցերեկը դնում եր սև ափնոց։ Նա հաղորդում եր տեղեկություններ զինվորների ու զենքերի մասին և հրահանգներ, վոր ստացվում եյին ընդհատակյա ճանապարհով։ Յերբեմն քաղաք եյին գալիս գյուղերից և հեռու հանքերից, գալիս եյին վարտուղի ճանապարհներով, յերբեմն որը ցերեկով՝ իբրև ածխավաճառ, իբրև ձին պայտառի մոտ բերած գյուղացիներ։

Սեւ ցիլիքի անմնացանը—6

Անդրոն անխափան չեր լսում նրանց: Յեթե ձորում մի շշուկ լավեր, նա դուրս եր թռչում: Դրսի հսկողութիւնը նրա վրա յեր: Նրանից լավ վոչ վոք չգիտեր ձորի ժայռերը, մոլթ քարայրները և նեղ արահեանները:

Բուքը խաղում եր ձորում: Մրսած գայլերը իջնում էին Դրնգանի անտառից, հոտոտում մարդկանց հետքերը, մոտենում քարայրին: Ապա սարսափահար փախչում էին սեքենայի աղմուկից, լույսից, թեթև սուղոցից, փախչում էին և նորից վոռնում քնի մեջ ընկղմած թաղերի վրա:

Լուսադեմին քարանձավի մարդիկ մեկ-մեկ ցրվում էին: Նրանք նեղ առապարներով և ալգիների ճանապարհով գնում էին դեպի քաղաքի լուռ փողոցները: Գնում էին և հետքերը կորցնում: Ձորն իսպառ ամայանում եր: Անդրոն հանգցնում եր ձեթի ճրագը, պահում պատի ձեղքի մեջ և վերադառնում մեքենայի մոտ:

Յերբեմն քարի տակից հանում եր տպագիր առաջին լողունագը, վոր ստացել էին սուրհանդակի հետ: Նա փակում եր դուռը, թուղթը մոտեցնում կարմիր լամպին: Խուսափած թուղթը արնագույն եր դառնում և սև տառերը պողպատի սառնությամբ ասում էին.

— Խաղաղութիւն խրճիթներին, պատերազմ պալատներին...

Դրսում վոռնում եր բուքը: Քաղաքի ու նրա բնակիչների վրա ծանրացել եր յերկաթե խեղդող մի կափարիչ, ծանր, ինչպես ձմռան խավար գիշերը:

Պայծառ վառվում եր միայն մի կարմիր ճրագ, վորի լույսի տակ մի յերիտասարդ կամք հզորանում եր փշրելու խավար կափարիչը: Ու նորից եր կարգում տպագիր թուղթը բրուտի տղան, Անա գիգու չար Անդրոն:

Հնչում եր լուսաբացը:

* * *

Այն գարնանը ձյունը դժվար վեր կացավ: Քարերը մերկացել էին, բայց նրանց հյուսիսային կողմը դեռ մնում եր ձյունը, վոր լուսնյակ գիշերներին կապտին եր տալիս:

Բրուտ Ավագը ել վերև չեր բարձրանում: Գետերի ճանապարհը փակ եր, ամեն քարի յետևը մահ: Ել չէին առնում վոչ գավաթ, վոչ կարաս: Նա Գյունեյ թաղի յեղների հետ ման

եր գալիս տաք ձորերում: Մաշված յեղները կոշտ լեզվով լիզում էին կանաչ մամուռը:

Նրանք հոգնում էին և փնջալով նստում քարերի արևադարձ կողմը, վորոճում անշարժ, ինչպես քարերը: Յեղնարած Ավագը փաթաթվում եր կարպետի մեջ և կուչ գալիս յեղների արանքում:

Յերբեմն յեղները մոտ եր քշում ձորին: Դիմացը՝ մյուս ափին ամբարտակն եր, քարափի տակով անցնող առուն և փայտե նովը, վորով ջուրը շառաչով թափվում եր և դարձնում «խիստրիկու մաշինը»:

Յերեկը քարայրն ամայի յեր, դուռը կողպե: Բրուտ Ավագը նստում եր քարի գլխին, ինչպես մեկը այն հեքյաթային ձևերից, վոր կերտել եր մոլթ տարրերի քմահաճույքը: Այդ արձանացած մարդը ամայի ձորի վրա մաղում եր այն տխուր յերգերից, վորոնց հնչյունները մաքուր են, ինչպես արցունքը, և հնամյա, ինչպես անտառի խշշոցը, գետի անվախճան գանգատը:

Բառեր չկային և ինչի՞ յեր պետք բառը, յերբ այդ ձորում ամեն ինչ նրան ասում եր վորդու մասին, նույնիսկ քարանձավի փակ դուռը, ոջախի սևացած պատերը: Միթե բառը կարող եր անոթ դառնալ և պարփակել նրա հույզերը, վոր խռնվել էին, ինչպես վերևում փոթորիկի հանդիպած կռուներին յերամը:

* * *

Կարմիր բանակի 84-րդ բրիգադը վրան եր զարկել լեռնաշղթայի յերկարությամբ: Հյուսիսից և արևելքից կարմիր գնդերը կերճերով, ծերպերով առաջ էին գալիս, փշրելով սպարապետի զորամասերի հուսահատ դիմադրութիւնը: Արևմտյան ճակատում, ուր անխորտակելի պարսպի պես կանգնել եր 84-րդ բրիգադը, առաջին թեթև ընդհարումներն էին: Թնդանութների յերախները մոռնջ նայում էին քաղաքի կողմը:

Ողակված քաղաքը դարձել եր ռազմական ճամբար: Ու թեև վիստում էին զինավառված խմբեր, գալալաշտեր, սակայն նրանց բոլորի գեմքին խաբառված եր անխուսափելի պարտութիւնը, ինչպես վախճանը մահամերձի յերեսին: Մի կանաչ հիդրա ջրաձգությամբ շարժում եր ծանր մարմինը, կծկվում եր, ինչպես փախուստ փնտրող ոճը:

Իսկ ռազմաճակատը մոտենում եր, ինչպես ամենի աղիք:

— Գալիս են, — ասում էին իրար: Վոմանք ավելացնում

եյին «մերոնք», վոմանք՝ «նրանք», իսկ մնացածները միայն հաղորդում եյին, վոր գալիս են:

Գիշերը քաղաքում լույսեր չեյին վառվում: Լիալուսինն երցում պղնձյա լարերի վրա և պարտեզներում հոսող ջինջ առուների մեջ:

Ու մի ուր, արևի հետ, թնդանոթի արկը թռավ քաղաքի վրայով և պայթեց զորանոցների մոտ: Առաջին պայթյունը կարծես նրա համար եր, վոր հաստատե, թե գալիս են...

84-րդ բրիգադը խոսում եր արճիճի լեզվով:

Մաստկացավ խուճապը: Գայլավաշտերը հրաման ստացան նահանջի ճանապարհը բռնելու:

Մարդիկ փակեցին դուռ ու լուսամուտ, ուղեր ունեյին դուռ ու լուսամուտ: Փողոցներից դեպի տները քաշվեցին նրանք, վորոնց համար գնքը ծանր բեռ եր: Ջարթնեց հույսը, թե շուտով նորից կառնեն մանգաղն ու գերանդին:

Անա գիզին քաղաքի փողոցներում մոլորվել եր՝ վախից, անհանգստությունից: Այդքան յերկար նա յերբեք չեր յեղել քաղաքի փողոցներում: Մեղճ մայրն ագահ լսում եր այն ամենը, ինչ խոսվում եր առաջ խաղացող բանակի մասին:

Իր սենյակում, հետախույզ բաժնի սպան, ատամները կրճտացնելով, պատմում եր գունատ Մաշոյին, թե ամբողջ ձմեռը ձորից սիգնալ ե տվել այն տղան, վոր իրենց տան առաջ լուռ ու մունջ կապում եր ելեկտրալարը: Պատմում եր և պատուհանի վրա ամրացնում գնդացիներ:

Իսկ շտապ ու շիվար Մաշոն լցնում եր սնդուկները, կողպում, կապկպում: Նա լավ չեր հասկանում ամուսնու ասածը, ինչպես դժվար դասը...

* * *

Մյուս ուր լեռան հետևից հրետանին սկսեց ուժակոծումը: Քաղաքում այս ու այնտեղ լավեցին պայթյունի վորոտներ: Յեկեղեցու խաչը թեքվեց, ճոճվեց ինչպես ճյուղը: Ապա հանկարծ ընկավ ընկուղենու վրա և խրվեց գետին:

Միանգամայն անսպասելի կերպով ձորի կողմից քաղաք մտան չորս ձիավոր: Նրանց առաջից գնում եր մեկը, վոսկեգույն ձիու վրա: Նրանք մի վայրկյան կանգնեցին քաղաքի սահմանագլուխում, ապա, յերբ վորոտացին թնդանոթները, նրանցից յերկուսը

քշեցին գերեզմանատան կողմը, փրփռացնելով փոքրիկ կարմիր դրոշակները: Նրանք դրոշակները խրեցին գերեզմանատան բլուրի վրա, վորպես հրետանու նշանացույց: Ապա քարափի բաշով քշեցին դեպի կամուրջը:

Այս անգամ թնդանոթը խփեց ուղիղ քարափին: Քարից կտորներ թռան դեպի ձիավորները: Ներքևից լավեց պայթյուն:

— Դրոշակը շարժիր, — գոռաց վոսկեգույն ձիավորը, արագ նայելով ձորի կողմը:

Մուխի մեջ կանգուն եր ելեկտրակայանը:

Ու ձիավորը փրփրած ձին ասպանդակեց դեպի կամուրջը, վորտեղով քաղաք պիտի մտներ կարմիր հեծելազորը:

Վոսկեգույն ձիավորը ճեղքեց ամայի հրապարակը և քշեց կարճ փողոցով դեպի կամուրջը:

Այդ վայրկյանին պատշգամբից արճիճ տեղաց գնդացիներ: Մի կին ճչաց.

— Վա՛յ, բալա ջան...

Ձիավորը թեքվեց մի կողմի վրա և կախվեց, ինչպես հնձած հասկը: Փրփրած ձին խրտնեց ու սլացավ: Հեծվորի վոտքը մնաց ասպանդակի մեջ: Տաք մարմինը քարեքար դիպչելով շաղ տվեց արյուն և ուղեղ:

Փողոցի մեջտեղը շնչահեղձ պառկել եր Անա գիզին և լիզում եր վորդու տաք արյան առաջին շիթը... Լիզում եր հողը, արյունը, յերեսը քսում եր գետնին, և չանգում անմուռն զետինը:

* * *

Այն կողմերում այժմ ել գարնանն ամպ ե նստում: Մեր Գյուլնեյ թաղը կորչում ե, ամպի մեջից յերևում ե Յից քարը: Բայց յերբ քաշվում ե ամպը, յերևում են քաղաքի տների կտուրները:

Ռուսաց «ժամի» տեղը կանաչ պարտեզ ե: Ձորը փոխվել ե: Այնտեղ սպիտակին են տալիս յեկեղեցու տաշած քարերը: Նոր հիդրոկայանն ե, արևառ և ընդարձակ: Քարափից ներքև ե իջնում լայն ճանապարհը: Գարնանը դպրոցական յերեխաներին տանում են ձորը և նրանց բացատրում են, թե ինչպես են աշխատում մեքենաները:

Նորոգ յերկիր, նոր մանուկներ...

Դիպվածը ինձ ել նետեց մեր հին թաղը: Յես հաստատ քայլերով կոխում եյի այն ճանապարհները, ուր խաղալով անցել ե

իմ մանկությունը: Ահա նեղը, փրփրան ջուրը, քեզի թունավոր թփերը: Իմ ընկեր Անդոն ասում էր, վոր ոձերը իրենց լեզին պատ-
րաստում են նրա տերեւից:

Բիբլիական Հովբի նման խարխուլ տան առաջ նստել էր բրուտ Ավագը: Նա գրկեց ինձ և ինչպես կույրը, շոյեց դեմքս:

— Անդոն, իմ Անդոն...

Արցունք չերևաց նրա ցավից կծկվող դեմքի վրա, թեև ձայնը խուլ հեկեկանքից դողում էր: Կարծես աչքերի հետ ցամաքել էյին արցունքի ակները:

Մեր թաղի գերեզմանատանը թաղված է Անա զիզին: Գե-
րեզմանաքար չկա, վնչ դեր, վնչ հուշարձան: Գաբնանը կանաչում է թումբը, մուխոտերը խեղդում են վաղահաս ծաղիկներին, ասես ապահով են, վոր չի զարթնի Անա զիզին և նրա վոսկորե «դմալթին» ել չի քաղհանի:

Յերեկոնները քարափին շարվում են ուրիշ աղջիկներ, նրանց մանդրոլինը նվագում է նոր յերգեր: Յեվ յերը հոգնում են, սկսում են պարզ զրույցը: Տղաներից մեկը ցույց է տալիս ձորի ճեղքված քարը, և պատմում է բրուտի տղա Անդոյի կյանքն ու մահը:

— Կարմիր հեծելազորը քաղաք մտավ կամուրջի կողմից... Հրացանների վրա նրանք բերում էյին Անդոյի արյունոտ մար-
մինը:

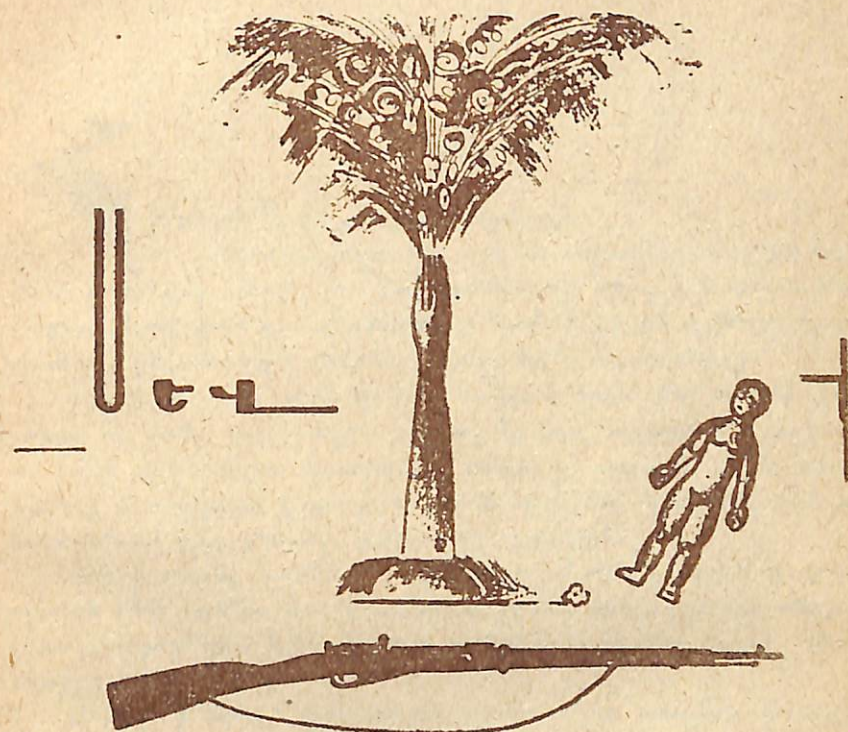
Ել ի՞նչ: Վա՛յր դնեմ գրիչս...

Բայց ինչո՞ւ յեն դողում մատներս այս ծով ուրախությունից: Վոր յես ժամանակի խոր ծալքերից իմ թույլ գրիչով վեր հանեցի իմ մանկության ընկեր Անդոյի հերոսական դեմքը:

Ախ ինչքան նոր Անդոններ կան այս թուխ պատանիների մեջ, վորոնք հին քարափի գլխին, իբրև անգիր զրույց, թերթում են սկզբի լույս եջերը:

Ու դեռ մի անգամ ևս համայն աշխարհում մեր թնդանոթ-
ները հզորագույն կշառաչեն հին խոսքը:

— Խաղաղությո՞ւն խրճիթներին, պատերմա՞մ պալատներին:

« Կ Ա Յ Ը »

ԱՆԳՉՈՒՄ եր քաղաքի աղմուկը:

Կարծես դաշտ եր, ուր լուսաբացին՝ առաջին ավտոյի աղմուկից սկսվել եր ճակատամարտի ժխորը, կեսուրին թեթացել, յերեկոյան դեմ միակարները հավաքել եյին պղինձը, դարբինները դարսել եյին մուրճերը, լռել եյին մեքենաները:

Յերեկոյի տաք անձրևը նոր ծաղկած ծառերին, մայթի քարերին ու ծանր կավահողին բաշխել եր զով, պղտոր ջրի լճակներ ու ծանր ցեխ: Սպիտակ ամպերը սարերից սողացել եյին դեպի քաղաք և անգլուխ կարավանի նման դանդաղ ու մունջ պտույտ եյին անում փողոցներով, քսվում կտուրներին:

Տների բարձր հարկերը չեյին յերևում ամպի սպիտակ քուլաների մեջ: Նրանք որորվում եյին, իրենց հետ որորում տները, հեռագրասյուները, ելեկտրական լամպերը և նրանց ցոլքը՝ անձրևաջրի պղտոր լճակներում:

Ամբողջ քաղաքի վրա բարձր աշտարակից ռադիոն թափում եր դարնանային յերգի տաք յելեջներ: Աշտարակի ներսը մի աղջիկ մաքուր ձայնով յերգում եր բամբակի դաշտերի և հասած արտերի յերգը: Բազմաթիվ ուղալորներ այդ զվարթ յերգը մաղում եյին քաղաքի վրա:

Բարձրախոսների տակ խումբ-խումբ մարդիկ լուռ լսում եյին, մշակը՝ հենված պատին, լրագրավաճառը՝ թերթերը թևի տակ, տղան՝ աղջկա թևը գրկած, կառապանը՝ «կողլու» վրա, — նույնիսկ ձիերը կախել եյին ալանջները, քրտինք եր գլորչխանում նրանց մարմնից, ձիերը մրտում եյին խոնավությունից, բայց նրանք ել անշարժ լսում եյին:

Լևոնը գլխավոր փողոցից ծովեց դեպի ձախ:

Անկյունում նրա ալանջին ընկավ յերգը, տեսավ լուռ լսողների խումբը: Նա գլուխը վեր բարձրացրեց և զարմացավ, կարծես առաջին անգամ եր տեսնում սյուներին կապած բարձրախոսը:

Յերգը վրդովեց նրա մտքերի ընթացքը, քայց յերբ ծովեց դեպի նեղ փողոցը, մտքերի հոսանքը նորից մտավ ծանոթ հունը: Ու գլուխը կախ գնաց, կոխտուելով թանձր ցեխը և անձրևաշուրը:

Թևի տակ պորտաֆեզն էր: Յեղ նրա միտքը շարունակում էր աշխատել այն թյվերի և հաշիվների հետ, վորոնցից նոր էր բաժանվել:

Նա շատ անգամ է նստում մինչև կես գիշեր այն սենյակում, վորի պատուհանից յերևում է քաղաքի մեծ մասը, բլուրները, ճանապարհները, վորոնք կեռ ու մեռ գնում են, գնում են անվախճան՝ դեպի ուրիշ քաղաքներ ու գյուղեր: Այդ ճանապարհներով Լևոնն ուղարկում է բազմաթիվ մեքենաներ դեպի գյուղերը և նրանց դաշտերը, վորտեղ կա ջուր, արև և քրտինք:

Այդ սենյակում Լևոնի գրասեղանն է: Նա փռում է բազմաթիվ աղյուսակներ, ցուցակներ, վերցնում է մատիտը, գլուխը կախում նրանց վրա և հաշվում: Յեղ գնում են տրակտորները, գութանները, քաշում են յերկաթի փոցիները և շարքացանները, գարնան խոնավ հողի մեջ թափում են սերմեր, ծլում է բամբակը, աղջիկները քաղհանում են, ծաղկում է բամբակը, աղջիկներն իրենց գոգը լցնում են սպիտակ բամբակով ու բամբակը գնում է դռնալու գույնգույն չիթ, աղջիկները հագնում են նախշուն չիթը և յերբ խաղում են նրանք, թրթռում է մարմինը, քամին փրփռացնում է դեյրան և ծաղկավոր դեյրան ծփում է, ինչպես արտը:

3

Լևոնը կանգնեց դռան առաջ, ձեռքը տարավ գրպանը, շոշափեց բանալին, վոր գրպանում տաքացել էր:

Բանալին դարձավ յերկու անգամ և ապակյա դուռը բացվեց:

Մութ նախասենյակում նա վարժ շարժումով իր մշտական տեղը հանեց կալոշները: Մի փափուկ բան քայլեց վորտեղին, մրուց: Մաջիտա մայրիկի վաճառ կատուն էր:

— Փխո՜...

Կատուն հետևեց նրան մինչև սենյակի դուռը, ապա առաջինը ներս մտավ, յերբ Լևոնը քաշեց սենյակի դուռը:

Ճրագը վառեց և պորտաֆեզն գցեց սեղանին:

— Փխո՜...

Փխոն մեջքը ուղղեց. նրա ծովի գույնի մորթը, վոր լույսի տակ ծխագույն էր, ալիքաձև շարժվեց, ուսերից մինչև պոչը:

Իսկ Լևոնը չշոյեց կառվի ուռուցիկ մեջքը: Կատուն ցած թռավ թախտից և ծանր պոչը քարշ տալով, դուրս յեկավ սենյակից, իր կառվային դժգոհությունն արտահայտելով խռով քայլերով:

Լևոնը նստեց թախտի ծայրին: Նա զգաց անտարբեր հոգնություն և ինչպես ոտարական սկսեց դիտել իր բնակարանի իրերը: Աչքն ընկավ կանաչ ծաղկամանին, վոր կնոջ բազուկի ձև ունեւ՝ բարակ մատները միացել էին իրար, կարծես նրանք կենդանի մատներ էին և բռնել էին դաշտային ծաղիկների փունջը:

Լևոնն ավելի խոր դիտեց ծաղկամանը: Մինչ այդ՝ նա չէր նկատել, վոր ծաղկամանը չի մերվում սենյակի մյուս իրերին, — կոշտ և չներկած սեղանին, չերկաթյա մահճակալին, վորի նման հազարները կան հիվանդանոցներում և զորանոցներում: Իսկ զըրքերի դարակին հենած հրացանն ուղղակի թշնամաբար էր թեքվել դեպի ծաղկամանը: Փողի բերանը գազազած աչքի պես նայում էր կնոջ ապակյա մատներին:

Բոլոր իրերը իրենց կարճ և գորշ պատմությունն ունեին, բացի ծաղկամանը: Յեթե նրա սենյակի իրերն իրենց կյանքը պատմեին, մահճակալը պիտի ասեր, վոր ինքը չերկաթից է շինված, չորս տարի վրան պահել է վիրավոր զինվորների մարմինը: Ապա նրա վրա պառկել է կուրսանտը, մի համազումարի պատգամավոր, հետո յերեք ամիս ընկած է լեղել ձյունի և անձրևի տակ, մինչև ընկեր Լևոնի գալը: Թեթև նորոգումից հետո նա անխռով իր վրա պահում է Լևոնի չորս փուլեր:

Գրքերի դարակը կարճ կվերջացներ՝ «ուռի ելի և դարձադարակ»: Սեղանը կգանգատվեր իր կոտրած վորտեղից և մլեկներից, վորոնք ձմեռը քնում էին նրա ճաքճաք տախտակների արանքում, վորպեսզի ամառն անհանգստություն պատճառեն կենվորին: Միայն մահճակալի տակ ընկած չեմոդանն ու կողովը կարող էին պատմել արկածներով լի ճանապարհորդությունների մասին:

Վերջապես պատից կախած մաշված գորգը կարող էր պարծենալ, վոր իրեն գործել է Լևոնի մայրը, վոր բարձր քարափների գլխին թառած գյուղում, արևի տակ, իրեն փռում էին և հավերժ կոխտում էին, մի յերեխա չորեքթաթ գնում էր հավերի հետևից, և յերբ հավերը հեռանում էին, յերեխան աշխատում էր բռնել արևի շողերի մի խուրձ, վոր պսպղում էր գորգի վարդերի և նուռերի վրա:

Իսկ ծաղկամանը...

Նա ոտարակա՛ն էր, անակնկալ պայմաններում ձեռք բերված: Փողոցում վիճակախաղ էր անապատա՛ն յերեխաների ոգտի՛ն: Լեոնը հանդիպեց Լուսիկի ընկերուհուն և հարցրեց, թե ի՞նչ լուր Լուսիկից: Աղջիկը, վոր վիճակախաղի կազմակերպողներից էր, հաղորդեց լուրը և նրա թևից քաշելով մոտեցրեց սեղանին:

Հինգ տոմս մի անգամից վերցրեց. յերեքը՝ փուչ էր, մեկին բաժին ընկավ ուսուհի տիկնիկ, մյուսին՝ ծաղկամանը: Տիկնիկը հենց այնտեղ նա նվերեց մի փոքրիկ աղջկա, իսկ ծաղկամանը Լուսիկի ընկերուհին դրեց նրա պայուսակը, խոստացավ ծաղիկներ բերել և ավելի մանրամասն պատմել Լուսիկի մասին:

Խոստացավ ու չեկավ:

Այստեղ հրացանը կվորոտար և կփչեր ծաղկամանը, յեթե նրա հետ կապված չլիներ մի ուրիշ անձնավորութուն, վորի հանդեպ սենյակի բոլոր իրերը, նույնիսկ կողովը ու չեմոզանը խորապես յերախտապարտ էյին, վորովհետև այդ անձնավորութունը ամեն ուր սրբում էր նրանց փոշին և տեղափոխում, յերբ արևը անհանգստացնում էր:

Այդ Մաջիտա մայրիկն էր, վորի այդ սենյակ մտնելը յեղավ ծաղկամանը բերելու մյուս ուրիշ: Ներս մտավ պառավը, վա՛նա կապույտ փխտոն հետևից: Կատվի վոտնաձայնն ավելի լսելի յեր, քան Մաջիտա մայրիկի թեթև քայլերը:

— Եսնա խորոտ ի, — ասաց պառավը և առանց հարցնելու ծաղկամանի մեջ խրեց հասարակ ծաղիկների մի փուչը:

Սենյակի տեսքը միանգամից փոխվեց: Նույնիսկ լերկ պատերը զվարթացան, վորովհետև արևը ծաղիկների և ծաղկամանի ստվերը գցում էր պատի վրա: Կարծես գրքերի հետևը թափնվել էր մի կին և վեր բարձրացրել մերկ բազուկն ու ծաղիկփուչը:

Միայն մանկության գորգի վարդերը դժգոհ էյին: Թարմ և իսկական ծաղիկները խլում էյին նրանց առաջնութունը:

4

Վանա փխտոն խռոված դուրս գնաց և նորից ներս մտավ, խաղալով Մաջիտա մայրիկի կծիկի հետ:

— Իկե՛ր ես, տղա: Չայ պիրե՛մ:

— Յեթե տաք ե:

— Տաք ե: Խալիվոր նոր խմեց... Գենա դողցուց իմ խեղճ: Իմ ճար ինչիս կելնի, Լեոն:

— Յես դանգահարել էյի բժշկին, չեկա՛մ:

— Եկավ, ասածու լուս խասնի ենոր մեռեալաց... Դեղ իտուր, ելմ ենի... Լեոն ի ասաց, — և ապա դառնալով կատվին, — Քելի, փխս, քելի, չայ պիրենք...

Հիվանդը պառավի ամուսինն էր, նույն միջանցքում ապրող դերձակը, վորին համարյա բոլոր տնվորները, մանավանդ յերեխաները՝ «պապե» էյին կանչում: Նիհար, քնքուշ դիմագծերով մարդ էր «պապեն», ամբողջ տարին նույն մաշված վերարկուն ուսին, նույն բրդե շալվարը, վոր բազմաթիվ կարկատաններեց ծանրացել էր:

Մաջիտա մայրիկը և «պապեն» Բաղդադից յեկած գաղթականներից էյին: «Պապեն» լուրի էր, ավելի հաճախ յերեխաների հետ էր խոսում: Մեծերին տեսնելուց մի կողմ էր քաշվում, կարծես ամաչում էր: Իսկ Մաջիտա մայրիկը, կամ ինչպես «պապեն» էր ասում «հանմը», հաճախ էր բազմ դուրս գալիս և դրուցում հարևանուհիների հետ:

Նրա խնամքի առարկան հավերն էյին, վորոնց համար «պապեն» բախում բուն էր շինել: Հավերը նրա յերեխաներն էյին, — ծիծաղելով ասում էյին հարևաններ:

Նրանք շատ սխալ չեյին: Մաջիտա մայրիկը վոչ միայն կերակրում էր, այլ և հավերին խոսեցնում էր: Նրա հավերը անուններ ունեյին, բնավորութուն:

— Եսոր կապուտս քեֆսըդ էր, կուտ իսկի չկերավ:

— Խմոր թալե առաջը...

— Են իմանաղ խորոզը չարչրերի գիշերը, — գայլանում էր Մաջիտա մայրիկը:

Յեվ ամբողջ բակը պիտի իմանար, վոր «խորոզը չարչարել և կապույտ հավին», վոր հերվա թխտամայրը ձուի և նստել, վոր «են կանդար կուտ կուտի անիրավ Չալը, մի խատ ծյու չի թալի»...

Մաջիտա մայրիկը սպառնում էր Չալը մորթել, բայց անցնում էր դարունը, ամառը, հավերը պառավում էյին, ծանրանում, իսկ նա սպառնալիքը չեր իրագործում: Հավը մեռնում էր բնական մահով, պառավը լաց էր լինում ճշմարիտ և անարատ արցունքով:

Նրանց կյանքի սկիզբը պարզ և հանգարտ էր հոսել: Ապա հանկարծ սևացել էր յերկինքը, սևացել էր և գետինը, պայթել էր ջարդը, հրդեհը, գաղթը: Անցած ճանապարհներին թողել էյին

բազմաթիվ անքար դամբարաններ, վորոնց մեջ ամփոփված էյին սովից, սրից, տապից ու ծարավից մահացած մշակներ ու մանուկներ: Բաղդադում պապեն ստացել էր տենդ, վորից հյուժովել էր ու դեղներ:

Փոխադրվելու առաջին որից պապեն ու «հանրմը» սկսել էյին անկաշառ բարեկամութիւնն Լևոնի հետ: Մաջիտա մայրիկը ավրում էր նրա սենյակը, սրբում էր փողին, յերբեմն թեյ էր առաջարկում, փոխարենը Լևոնը հատուցում էր բժշկին զանգահարելով, բնակարանի, լույսի և առորյա աչլ կարիքների ոգնելով:

— Մաջիտա հանրմի հոգեորդին և Լևոնը,—ասում էյին հարևանները: Իսկ պառավը խանդաղատանքով էր խոսում նրա մասին, ակնածությամբ տալիս նրա անունը և նույնիսկ հարևանների առաջ պարծենում աչղախի մարդու բարեկամությամբ:

«Պապեն» նրա սենյակը վոտք էր կոխում ամիսը մի կամ յերկու անգամ և բաժականանում էր բարևով: Իսկ մայրիկը պատմում էր իր աշխարհից, վորի սահմանները հասնում էյին մինչև դարպասը: Մանր պատահարներ, կցկտուր խոսքեր, հարևանի տան լսածը և վերջապես հավերի գլխովն անցածը,—ահա նրա զրույցի առարկան:

Սակայն կար և մի մտերիմ «թեմա», վորի շուրջը Մաջիտա մայրիկի խոսակցութիւնը ակնարկներից այն կողմը չէր անցնում և վորին Լևոնը պատասխանում էր բարեացակամ ժպտով:

5

— Դհա կուղէս...

— Չե, մայրիկ, տաքացա:

— Տնավեր, են կազախի կիսու չափ կ'լ չկաս... Են կանդար չափ, չես իմ աստված, հավատալու չի...

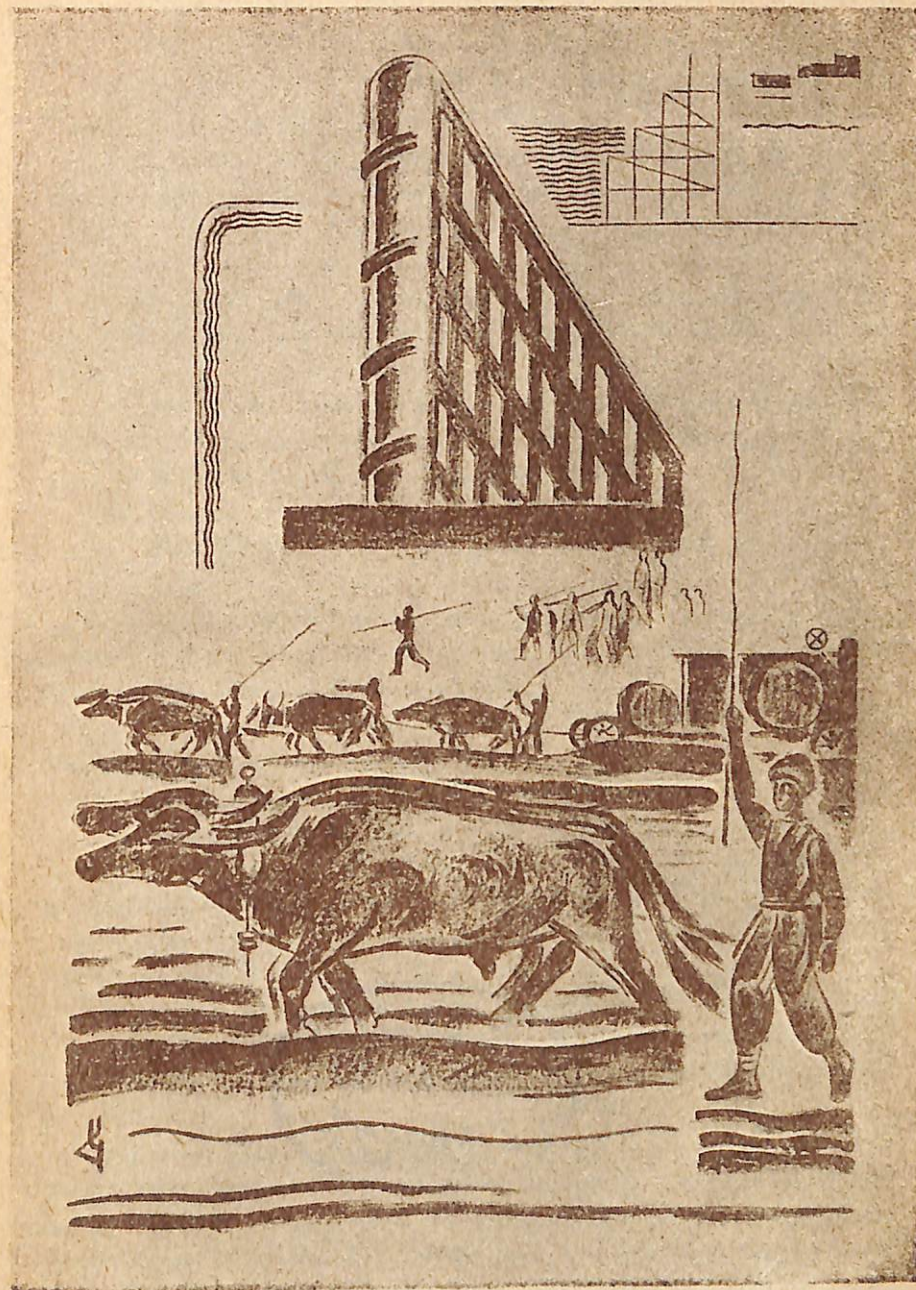
«Ղազախը» նույն միջանցքում ապրող բարձրահասակ ոռու ուսանողն էր, վորից Մաջիտա մայրիկը քաշվում էր: Վոչ մի բռն ոռուսերեն չիմանալով, Մաջիտա մայրիկը մտերմացել էր միայն նրա փոքրիկ աղջկա հետ, վորի թեից բռնած յերբեմն տանում էր հավաքնի կողմը և կուտը տալիս աղջկանը, վոր նա ցրի:

— Լցեմ:

— Չե, մայրիկ,—և Լևոնը տեղից վեր կացավ:

— Եսոր վոտքս ցավում է:

— Յարալու վոտքդ ե...

— Հնա:

— Վոսկորն ե... Յեղանակ վոր նամացավ իսա վոսկորնս մեջն ե Վոր արե ելավ, ոգը չոր՝ հեչ...

Մաջիտա մայրիկը բաժակը վերցրեց, սեղանից սրբեց շաքարի փշրանքը: Լևոնը մոտեցավ գրքերի դարակին, մեջքը դարձրեց դեպի պառավը: Չեր յերևում՝ գրքերին է նայում, թե ծաղկամանին:

Պառավի մտքովն անցավ, վոր առիթը հարմար ե ավելի վորոշ ակնարկելու նրա մասին, բայց այդ ըոպելյին Լևոնը հանկարծ շրջվեց:

— Խոնավ ե, բայց լավ գիշեր ե... — և կարծես ինքն իրեն վերջացրեց. — Քնել չեմ ուզում, թեև շատ եմ աշխատել...

— Գարուն ե... Անուշ որ կբացվի վաղ:

— Ամպած ե յերկինքը:

— Մասոի կլոխ պարզ ի... Լուսո մոտ լուսնակ կենի...

— Այո՛հ...

Այդպիսի անորոշ բացականչություններից Մաջիտա մայրիկը խորշում եր: Նա այնքանն եր հասկանում, վոր այդ ըոպելյին Լեվոնի միտքը անմատչելի հեռուներն ե:

— Քելի, փխս... — Կատուն արագ: Լևոնը մատներով թըմբկահարում եր դարակի տախտակը:

— Նայի վոր «պապեն» շուտ առողջանա...

— Ղուրբան քեզի, Լևոն, որ չուրիլուս միտքս ետաի:

Յեվ պառավը գուրս գնաց «բարի գիշեր» ասելով: Միջանցքում փոշմանած կանգնեց և հանդիմանեց իրեն, վոր առիթը բաց թողեց և ակնարկ չարեց, վոր Լևոնին պակասում ե «խորոս կնիկ», վորպեսզի որերը ուրիշ լինեն, ուրիշ...

Իրոք վոր Մաջիտա մայրիկը կորցրեց ամենահարմար առիթը, վորովհետև Լևոնի վրա իջել եր այնպիսի խաղաղ ժամ, յերբ մարդ բացում ե ներսը և հանգարտ թերթում, ինչպես իմաստուն մի գիրք:

Գարնան գիշերն եր առիթը, ուղիւյի յերգն եր դաշտերի մասին, թե՛ ծաղկամանն եր, — դժվար եր ասել: Գուցե բոլորը միասին, ավելացրած այն գոհ տրամադրությունը, վոր ունի մարդ, յերբ հաջող ավարտում ե աշխատանքը: Գուցե և ուրիշ մուծբան, ինչպես բողբոջի բացվելը, ջրերի խոխոջը:

Լևոնը բաց արեց պատուհանի փեղկը: Սառը քամին ներս

խուժեց հողի խոնավ բուլբուլը: Մի րոպե թարմացավ ճակատը՝ Մոտեցավ սեղանին, քաշեց արկղը:

Թղթերի, բլոկնոտների, նամակների և նկարների խառնի՝ խուռն կույտեր եյին: Կային նազանի փամփուռներ, վորսորդական դատարկ պատրոններ, դմուռի կտորներ և այլ անպետք ու պիտանի մանրուք:

Նա հետ տվեց մի փաթեթ: Փոքրիկ թերթիկի վրայից իրեն եր նայում Լուսիկը, այնպես, ինչպես այն տարին:

— Շուտով յերեք տարին կլրանա,— մտքում ասեց Լևոնը:

Յեւ այն, վոր շուտով յերեք տարին կլրանա, այն, վոր Լուսիկի բաց ճակատին մի խոպուպ եր կախվել, վոր նրան խանգարում եր գրել, և այն անկրկնելի գարունը,— այդ ամենը նրա սիրտը վրդովեցին անհանգիստ հույզերով: Նա աչքին մոտեցրեց նկարը, ապա զժվարությամբ հետ տարավ, պահեց թղթերի տակ, թափով հետ մղեց սեղանի արկղը: Թափից մեղմ զրնգաց կաթնազույն լուսամուկովը:

Լևոնը տեղում կանգնեց, ձգվեց, մկանները տրաք-տրաքվեցին: Մի ախորժ ջերմություն զգաց և չքացավ անհանգիստ վրդովմունքը:

— Գուցա չի տանում... Գնամ Ասաքի մոտ:

Նայեց ժամացույցին. ժամանակ կար: Կարծես այն, վոր ժամանակ կար, ավելի հաշտ դարձրեց իրեն այդ վրդովմունքի և վերհիշողության հանդեպ:

Յեւ վարագույրն ընկավ ծածկված նկարներից: Առաջին պահ նա զարմացավ. ինչքան բան ե հիշում Լուսիկից: Իսկ ինքը կարծում եր. թե չնչին են հետքերը:

Նկարներ են՝ կախված հիշողության պատից: Ահա կատաղած պղտոր գետը ձորի մեջ: Դեղին քարերը փրփուրի միջից ցցել են իրենց շողշողուն գլուխները: Այդ քարերի վրայով, պղտոր գետով անցնում ե ինքը, Լուսիկի թևից բռնած: Յեւ դեռ քրքշուկ են: Ահա Լուսիկի վոտքը սալթաքեց, քիչ մնաց գլորվել փրփրած ավազանը: Գրկեց մեջքը և ցատկեց ափը: Չոր ցախ ժողովեցին, փոքրիկ խարույկը թեժացավ, փռեցին Լուսիկի թաց գուլպաները: Իսկ աղջիկը բոբիկ վոտքերը դրել եր տաք մոխրի վրա: Բոցը խաղում եր աղջկա մեղկ սրունքների աղոտ հայելու մեջ:

Այս նուրբ նկարը... Լուսնի տակ ճանապարհը սպիտակել ե, կարծես մաքուր գետ ե հոսում մութի մեջ: Հորիզոնի խորքում

շողշողում ե Արարատի սպիտակ գլուխը: Կապույտ յերկնքի կոր հայելու խորքում արտացոլվում ե ուրիշ գազաթ:

Մայրը ճռռում ե ամառվա հանգով: Գյուղից են դալիս: Բացոթյա միտինգ եր, իրիկնադեմին յերգ ու պար: Վոմանք վոտով են: Աղջիկները սայլի վրա յեն: Լուսիկը յերգում ե.

Նուան կրեպ պոռոզ

Նեյնիմ աման-աման...

Յերգում ե հոգնած, բարակ ձայնով: Մայրը ճռռում ե յերգի հանգով, որորալով գնում են յեզները:

Այս մեկը խավար ե: Այս ամենատաք նկարն ե: Գուցա երբ կարծես՝ դողում են, ինչպես Լուսիկի շրթունքները, յերբ ծաղկած ծիրանների փողոցից մտնում եյին լուսավոր պողոտան:

Ծաղկած ծիրանիների փողոցը... Նույնիսկ փողոց չի կարելի հաշվել. վորովհետև ծայրը հետզհետե բաժանվում ե նեղ ճանապարհների, վորոնք պատերի արանքով տանում են դեպի այգիները և այնտեղից ձգվում լերի բլուրի առապարները, ուր գարնանը մակաղում ե քրդերի վոչխարը:

Այս նկարը խավար ե, վորովհետև նրանք մութն ընկնելուց եյին մտնում այդ փողոցը, վորի բնակիչները արևի մայր մտնելու հետ փակում եյին տների և պարտեզների փոքր դռնակները: Փողոցը մինչև լուսաբաց մնում եր նրանց ու նման գուլպերի, վորոնք իրար չեյին ճանաչում, լուռ եյին, յերբ լսվում եր վոտնաձայն և քաշվում եյին այն խորհրդը՝ վորտեղ մութն ավելի թանձր եր, և ծիրանի ճյուղերը ծածկում եյին լուսնաակի ու աստղերի լույսը:

Լսվում եր մի վոտնաձայն, Լուսիկը սեղմվում եր նրա թևին, շունչը պահում: Անցորդը ուշ մնացած մարդ եր, վոր շտապում եր փոքրիկ դռնակներից մեկը բաղխելու և կամ հարբած եր՝ դնում եր որորալով, գնում եր՝ կամ հայհոյում, կամ տխուր յերգում:

Պատի տակ առուն եր, յերեսը բաց, ջուրը սառը: Սարերից եր գլորվում առուն և նա բլուրի այգիներում շառաչում եր իրրե լուսնային վտակ: Իսկ հետո ներքի տափարակում, բրնձի ու բամբակի դաշտերի մեջ, նրա շառաչը սեռնում եր և հանդարտվում եր աղմկոտ խոխոջը:

Նրանք նստում եյին առվի յեզրին, և յերբ հանգնում եր գրույցը, լուռ լսում եյին ջրերի ձայնը: Նայած թե ի՞նչ եյին խոսել, Լուսիկն ի՞նչ եր ասել, Լևոնը սրտնեղել եր նրանից, թե

յերկուսն ել վողմորված խոսել եյին սովորելու, աշխատանքի և մի գիտե, ել ինչ պայծառ ապագայի մասին:

Յեթե սրտնեղել եյին, թվում եր, թե առուն ել չարացել ե... Յերբ խոսք եր լինում, վոր պիտի բաժանվեն, վորովհետև Լեոնը գնալու յեր Մոսկվա սովորելու, կարծես առուն վշտակցում եր Լուսիկին, իսկ յերբ ծիրանինների տակ զրույցը դառնում եր առաջիկա դժվար աշխատանքի և պայքարի շուրջը, լսելի չեր, թե ինչ պես ալիքները խփում են քարերին, վորոնք խանգարում եյին նրանց անարգել ընթացքը:

Յեմ ինչ խոսել եյին՝ ջուրը տարավ: Համբույրները, հանաքները, այն, վոր կավե պատը փոշոտում եր Լուսիկի դեյրան, շունը, վոր ցած թռավ և նրանց վախեցրեց,—բոլորը չքացել են, ֆնացել ե ջինջ հիշողությունը և մի կսկիծ, վոր յերբեմն մրմռում ե, ինչպես վորքի սպին: Սակայն այդ սպին նա տեսնում ե, շոշափում ե և մեղմում ե ցավը: Իսկ այն մյուսի հետքը... Այ հենց հիմա. շրթունքները չեն ասում, բայց մտքում կրկնում ե.

— Ինչքան լավ աղջիկ եր Լուսիկը...

Մտքում կրկնում ե, կարծես թե այդ լավ աղջիկը մեռել ե: Բայց Լուսիկը կա. շուտով ինժեներ կդառնա այն քնքույշ աղջիկը: Նրա մատները գծագրելու յեն, նրա հատակագծով տներ են շինելու:

Այսպես հասարակ յեղավ բաժանումը:

— Յտեսություն, ընկեր Լեոն...

Առաջին և վերջին անգամ նա այդպես ասաց: Իրեն ուղարկեցին շրջան, աղջիկը գնաց Մոսկվա: Հետո ինչ... Խնդրել ե, գուցե թե հաջողվի և ինքն ել գնա: Բայց այնտեղ կարող ե կրկնվել ծիրանինների փողոցը...

Անցյալ տարի Լեոնը մի անգամ անցավ այդ կողմերով: Պատահաբար յեղավ... Փողոցի աջ կողմը բարձրանում եյին նոր տները: Նրանց մի մասը կիսավարտ եյին: Փողոցի յերկայնքով շարել եյին կապույտ վորձաքարը: Մնում եր ծիրանինների փողոցի ձախ պատը, պատի հետևը՝ ծառերը: Նույնիսկ տեսավ առուն և այն պատշգամբը, վորի տակ մի անգամ հորդ անձրեկից պատըսպարվել եյին:

Յերեկը, աշխատանքի ժամերին, նա հիշում եր Լուսիկի խոսքերը, յերեկվա պատահածը, ուրախությունից և յերիտասարդական ավյուրից ժպտում եր ինքն իրեն և ավելի թեթև եր ընթացում աշխատանքը: Յեթե սենյակում մարդ չեր լինում, նա յեր-

բեմն սուշում եր... Սուշում եր և՛ հեռախոսի փողի մեջ ու խընդրում եր, վոր Լուսիկը փողը պահի ականջի մոտ:

Նրա հիշողության մեջ տաք ներկերով այդ նկարն եր, ծաղկած ծիրանինները, յերեսը բաց առուն և կավե բարձր պատերը, վոր պարփակում եյին իրենց մեջ և՛ խոխոջ, և՛ ծաղիկների բույր, և՛ անթափանց լուսթյուն: Կարծես քաղաքը և նրա ձայները չեյին հասնում մինչև այդ խուլ փողոցը:

— Կշտացանք,—ծաղրի տոնով հարցրեց Լեոնը և տեղից վեր կացավ: Կարծես ուրիշն եր հիշողը և նա համբերությունը սպասում եր, վոր այդ ուրիշը հագուել տա ներելի թերությունը:

Վարագույրն իջավ նկարների վրա:

Սենյակի մեջտեղը կանգնել եր - ուրիշ մարդ: Նրա աչքը՝ ծաղկամանի վրա չեր, վոչ ել միտքը՝ ծաղկած ծիրանինների փողոցում: Սենյակի մեջտեղն այն մարդն եր, վորի մասին վոմանք ասում են, թե բնավորությունը խիստ ե, նույնիսկ կոշտ: Նա տոկուն և համառ աշխատողի համբավ ունի: Այն հարյուրները, վորոնք աշխատում են նրա հետ, զարմանքով են պատմում նրա անսպառ յեռանդի մասին:

Նրանք գիտեն, վոր ընկեր Լեոնի ամբողջ յեռանդը լավում ե հազարավոր մեքենաների հայթայթման և մատակարարման բարդ աշխատանքը: Յերեկը բազմաթիվ մարդիկ ներս են մտնում նրա սենյակը: Հեռախոսները զանգահարում են, աղմկում են դռները, մեքենագրողները, մարդիկ: Մի տեղից հեռագրով պահանջում են տավոտ և բենզին, ուշանում ե տրակտորների տեղափոխումը և ահա թափվում են ահագանգի հեռագրեր, վոր հողը յեռում ե, կորչում են որերը: Յեմ հարյուրավոր վայրերից այսպիսի բազմաթիվ թելեր, ինչպես ճառագայթներ, կենտրոնանում են այս կիզակետի մեջ: Ներս ու դուրս են անում մարդիկ, վորոնք յեկել են շրջաններից, աշխատանքի վայրերից: Ահա մեկը մանվածապատ սկսում ե «նաղլը», իսկ Լեոնը մի քանի շշտակի հարցերով տեղն ե քցում խոսակցությունը: Լսում ե նրան, հեռախոսը զանգահարում ե նորոգման արհեստանոց և մտքի խորքում միաժամանակ բարձրանում ե նոր խնդիր, նոր աշխատանք:

Սենյակի մեջտեղը ահա այդ մարդն ե, վորի մի որը վերջացել ե և ահա վերադարձել ե տուն՝ հանգստի: Կբացվի առավոտը և հարյուրավոր մարդիկ նրան կտեսնեն նույն տեղը, նույն մտադրաղ դեմքով:

Միջանցքում կախված է շինելը: Դուրսը խոնավ է: Լևոնը հազնվեց և կոճկվեց մինչև վերջին կոճակը:

Տաք շինելը ձգում է մեջքը և այդպես նա իրեն կայտառ է զգում:

Հանգցնում է լույսը և զգուշությամբ բացում ապակյա դուռը: Հարևանները քնել են: Միայն «ղաղախի» ձայնն է լսվում: Յերևի կարգում է:

Դիմացը՝ փողոցում ելեկտրական խողով լամպն է: Սպիտակ մշուշը շարժվում է վերերով: Նա շարժվում է, իսկ թվում է, թե որորվում է լամպը: Յեվ մշուշը մաղում է նուրբ անձրև:

Լևոնը գոհ է, վոր վերցրեց շինելը: Յեվ գոհունակությունը նա արտահայտում է ձեռքերը գրպանը կոխելով, թևերն ավելի սեղմելով իրանին:

Նա գլուխը վեր բարձրացրեց: Դիմացի սպիտակ տունը ձրգվել էր և մշուշի մեջ ավելի բարձր էր թվում: Վերի հարկում մի քանի պատուհաններ լուսավոր էին. նրանք մշուշի մեջից էին յերևում և կարծես մի ուրիշ տան հարկ էր:

Մշուշն անցնում էր ծվեններով: Ահա մի ամպի վերջին քուլաները՝ շղարչի նման թափանցիկ: Նրանց արանքից յերևում էին աստղերը: Իսկ Արարատի լեռը կատարը շողշողում էր աստղալույսից:

— Ճշմարիտ էր Մաջիտա մայրիկը... Վաղը արև պիտի անի:

Լևոնը մայթի վրայով գնաց դեպի վեր: Առվի յեզրին յերիտասարդ լորիններ էին, իրարից հավասար հեռավորության վրա: Նա հիշում է, վոր աշնանը տնկեցին բարակ լորինները: Գարնանը նրանք ծաղկեցին, բացի մեկից:

Յերրորդ գարունն է: Տասը գարուն հետո նրանք այնքան կբարձրանան, վոր կհասնեն յերկրորդ հարկի պատուհաններին և մարդիկ լորինների հովի տակ անց ու դարձ կանեն: Փողոցը կդառնա անփողի, մաքուր, լորինների փողոց, նրանք էլ կծաղկեն, ինչպես ծիրանին...

Լևոնը ձեռքը մեկնեց մի ծառի, մատներով սեղմեց: Ծառին վոչինչ չսաց, վորովհետև ծառի հետ չեն խոսում, բայց յեթե խոսեր, նա աշխատանքի մարդու անսահման ուրախությունը պիտի հայտներ, վոր ծառերը մաքրում են ողը, հով են անում և շոյում են աչքերը:

Նա կտրեց փողոցը, զգուշությամբ կոխելով անձրևից թրջված և լապտերների լույսից փալվիլող սալքարերը: Դիմացը վիթխարի շենքն էր, վորի կեսը դեռ չէին ծածկել: Մի քանի պատուհան արդեն լուսավոր էր:

Լևոնը փողոցից նայեց: Դեռ չսվաղած սենյակում սեղանի վրա գլուխը կռացրել էր Սողոմոնը: Նա կամ հաշվում էր, կամ գրում: Միայն ձեռքն էր շարժվում:

Խճուղային վարչության Սողոմոնը՝ հաղթանդամ, ծանրախոս, դանդաղաքայլ: Յերկու որ առաջ Կոմիտեյի նիստում նրա զեկուցումն էր: Մի քիչ «սեղմեցին»: Սողոմոնը նեղն էր ընկել: Լևոնն էլ ուղեց խոսք վերցնի և ավելացնի, վոր ճանապարհների նորոգման վրա անհրաժեշտ ուղադրություն չեն դարձնում, վոր շատ գյուղեր տրակտոր և շարքացան չի կարելի տանել միայն ճանապարհ չլինելու պատճառով, բայց ականջին հասավ Սողոմոնի ռեպլիկը՝ ուղղված մի ուրիշին:

— Բուջե չկա, բուջե... Ես անդերը հինչավ չինեմ...

Հոգնած ժողովը ծիծաղեց նրա բարբառի, նրա պարզամտության և զաջրույթի վրա:

Բայց և այնպես նույն որը Լևոնը զանգահարեց նրան:

Պատուհանի յետեից յերևում էր Սողոմոնի գլուխը: Լևոնը հիշեց այն նիստը, սակայն միտքը թռավ հետ, քաղաքացիական կոնֆլիկտի տարին, այն լեռնոտ գավառը, վորտեղ այն տարին ապրում և պայքարում էին ինքը, Սողոմոնը, վորին Սուղի էին ասում, Ասաքը, վորին քաղաքում ճանաչում են իբրև ընկեր Սահակ, և ուրիշները: Մի քանիսը սպանված, վոմանք այստեղ, ուրիշները ցրված խորհրդային անծայրածիր յերկրներում՝ Թուրքիստանից մինչև Սառուցյալ ովկիանոսի ափերը:

Յեվ շարունակեց քայլերը, մտքում՝ Սուղին, Ասաքը, այն լեռնոտ գավառը, քաղաքացիական կոնֆլիկտի տարին:

Այն ժամանակ Սուղին հաղիվ գրաճանաչ էր: Ամառ-ձմեռ հազին ռեալիտե տարրերնակ թիկնոց էր, վորի նմանը անցյալ աշնան ինքը նավի վրա տեսավ, նավաստիների հազին: Վճրտեղից էր ընկել այդ թիկնոցը: Նստում էին ժողովի, Սուղին ձանձառանում էր վեճերից, բայց յերբ հարցը գալիս էր ապստամբության, նրա աչքերը լայնանում էին, վոտքի յեր կանգնում և բռնեցքը ճոճում:

— Հուպ տո՛ւ... Իմ ամուսնուն էլ եղ ա:

Առաջին տարիները դավառում նրան այդպես ել կանչում է յին. «հուպ տու Սուդին»:

Իսկ Ասաքը ծանր եր, տարիքից ավելի ծանրախոհ: «Ուրբաթախոս» եր, ծխախոտը բերանից անպակաս: Ինչ ել ձեռքն ընկնելը, ծխում եր. մախորկա, տերե... Նրա ծխախոտի կծու հոտը ջղախանգնում եր Սուդուն: Յերբ մի ժողովում հարց եր դրված թշնամու թիկունքը մարդ ուղարկելու, Սուդին Ասաքի թեկնածու թյանը հակառակեց.

— Նրա բերանից մրահոտ ա գալիս... Բառասուն վերստի վրա նրան եղ շնահոտից կհանաչեն:

Մի ուրիշ լայն փողոց վերևից գալիս և կիսում եր այն փողոցը, վորով գնում եր Լևոնը: Սաչաձև կտրվածքի մեջտեղը հետ ու առաջ եր գնում հերթապահ միլիցիոները: Նա ձանձրացած եր քալլում, կարծես կարոտում եր ցերեկվա ժխորին:

Փողոցների խաչաձև կտրվածքն անցնելուց Լևոնի ընդհատված մտքերը նորից ծանոթ հունն ընկան: Ասաքը շատ ե փոխվել... Այն տարին նրա յերեսին ժպիտ չեր լերևում. այժմ կենսուրախ ե, անհոգ: Գուցե այդ անհոգութունն ե նրա նիհար մարմինը գերացրել, կլորացրել:

Տուն ունի, կին ունի, չորս յերեխա... Սենյակների ներսը խառնիխուռն, գրքերը յերեխաների կոտրատված խաղալիքների կողքին, ախտեղ-ախտեղ մանր ու մեծ մանձակալներ, վորոնց վրալից կախված են լաթեր, յերեխաների սպիտակեղենը և ուրիշ շորեր, վոր Ասաքի կինը չի հավաքում, յերբ Լևոնը ներս ե մըտնում, վորովհետև նրանից չեն քաշվում:

— Յերեխ յերեխաները քնած են... Կիմիկը չե:

Կիմիկը չեթի քնած լինի, Լևոնի ձախից կզարթնի, կկանչի մյուսներին և կսկսեն կախվել, քաշքշել աղմկել: Կսկսվի աչն, ինչ Ասաքը ծիծաղելով անվանում ե «զարաչու բաղար»:

Այդ աղմուկի մեջ Ասաքը կարողանում ե աշխատել յերեխաները թռչկոտում են, բարձրանում նրա վրա, քաշքշում, իսկ նա յերեսը պատի կողմը դարձրած կարդում ե: Յերբ շատ ես աղմկում, վեր ե կենում, դուռը բաց անում և բոլորին քշում բալլը: Բշում ինչպես հավի ձտերը:

Կենսուրախ ե Ասաքը: Այդ կենսուրախության մեջ չի կորել նրա յերեխնի լրջությունը: Կես հանաքով, կես լուրջ նա գանգատվում ե, վոր «փորի մակարդակը նորից ե բարձրացել», բայց հանաքից հետո խոսքը դարձնում ե առորդյալի լսողիներին շուրջը:

Յեկ հին «ուրբաթախոս» հառնում ե Լևոնի առաջ...

Ահա սարալանջը. հրաբուխային ավաղ ե: Դժվար ե բարձրանալ, վորովհետև ավաղը սահում ե, վորքերը կարծր գետնին չեն հասնում: Բայց նա չի կարողանում վորքի կանգնել: Մի վորքը ծանրացել ե, ծունկից ցած տաք ե: Լևոնը չի նայում, բայց զգում ե, վոր արջուն ե լցվում կոշիկի մեջ և ավաղը խառնվում ե արյունին:

Մեկը նրան վեր ե բարձրացնում: Գրկել ե մեջքը և բարձրացնում ե, ամեն լուրջ դժվար շնչելով ասում.

— Հրեա հա, հրեա հա... Շուռ յեկանք սարի յետեր:

Ներքևի այգիներից անկարգ կրակոցներ են: Գնդացիքը գնդակներ ե մաղում լեռան լանջին: Լևոնը հիշում ե, վոր լուսաբացին թշնամին անակնկալ ներս խուժեց: Նահանջեցին: Բայց վիրտեղից հայտնվեց Ասաքը: Նա ուզում ե հարցնել, բայց վերքը ցավում ե: Ու չի տնքում: Ատամները սեղմել ե... Ասաքի գլխին ծղնոտից գործած մի չտեսնված գլխարկ ե: Յերեք այդ գլխարկը նա չեր ծածկում: Լևոնը մինչ այդ նման գլխարկ չեր տեսել: Յեկ ատամները սեղմելով նա հարցնում ե նրան, թե վիրտեղից ե այդ գլխարկը, և ինքն ել դարմանում ե այդ անպատեհ հարցից:

— Հրեա, հա... Շուռ յեկանք սարը:

Տարիներ հետո Լևոնը մի անգամ ել Ասաքին հարցրեց այդ գլխարկի մասին: Ասաքը դժգոհ և քթի տակ ասաց, վոր «կազմակերպել» եր մալական ֆուրգոնչուց:

— Գլխիս մեջ մեխվել եր, վոր անդդակ փախչելն ամոթ ե...

Այլևս չեր հիշվում «մալականի» գլխարկը:

7

Այստեղից սկսվում են նոր տները: Նրանց ուղիղ շարքերը ձգվում են դեպի բլուրները և այգիները: Լամպերի շարքը ձգվում ե հեռու: Ինչքան հեռուն ես նայում, լամպերն ավելի սեղմ են իրար: Վերջին լամպը չի յերևում: Նշանակում ե շատ յերկար ե լամպերի շարանը:

Լևոնի սիրտը լցվում ե ջերմ ուրախությամբ, ինչպես փողոցի լորենին շոշափելուց: Տների կառուցմանը նա չի մասնակցել, բայց նրա սրտում ել դարձնում ե հաղթողի գլխարկ ուրախությունը:

— Մենք ենք շինել... Մերն ե:

Այստեղ ել մշուշը հոսում ե կտուրների վրայով, մաղում ե

դարնանամուտի տաք շաղի: Շենքերի պատերը, թիթեղյա կտուրները թացանում են: Թիթեղն ել առաջին անձրևի տակ է, իսկ քարերը մթին ընդերքում վոչ անձրև են տեսել, վոչ մշուշն ել լիզել նրանց:

Լևոնը կանգնել է նոր փողոցների սահմանադրին: Այս կողմը հին տներ են: Ահա մի տան փայտե նովղանները ծովել են: Դարպասը կախվել է: Ներսը մարդիկ գուցե դեռ արթուն են, սակայն ձայն չի լսվում ներսից և վոչ ել ճրագ է յերևում: Նեղ պատուհանները փոքր են, ինչպես մութ դնդանը:

Ահա մի ուրիշը, նոր տան կողքին... Քանդել են նրա բակի պատերը, ցանկապատը հանել են և հաղարավոր սայլեր, մեքենաներ՝ այդ հին բակով կրել են ավաղ, քար, ցեմենտ, տախտակ: Կուշ է յեկել հին տունը: Նրա ճակատի կողմը յերևում է կալձակնաձև ճեղքը: Կարծես կնճիռի ծալք է: Յերևի մեքենաների զղրղոցից, քարերի գետին ընկնելուց հին տան պատերը ձաքել են:

Իսկ այս մեկը շրջապատված է տաշած քարերի կույտով: Ահա փողոցի մի մասը կտրել են տախտակներով և թողել են փոքրիկ դռնակ, վորպեսզի տան բնակիչները յերթեկեն: Ուրեմն այստեղ ել պիտի կառուցեն:

Նոր քաղաքը հրում է: Նրա բարձր տները նայում են քաղաքի մյուս մասերում անկարգ ցրված նոր տներին և կարծես ձայն են տալիս սեղմելու, իրար միանալու և գետնի յերեսից վերացնելու հողաշեն փլեկները:

— Այն փողոցը այս կողմերն է...

Ծաղկած ծիրանիների փողոցը, Նայում է վեր, Ասաքի տան կողմը: Մի քիչ տատանվում է և քայլերն ուղղում ներքև: Յեվ արդարացնում է իրեն.

— Յես չեմ տեսել այն կողմի տները...

Ու քայլում է, ձեռքերը գրպանը: Քայլում է և չի զգում, վոր շաղ է նստում շինելի վրա, ցեխ է թռչում փեշերին: Մի պատուհան բաց է... Լևոնը նայում է վերև: Նրան դուր է գալիս, վոր կենվորը դարնան այդ մշուշին բաց է արել պատուհանը և մշուշը ներս է մտնում:

Ռադիոն յերգում է բաց պատուհանից:

— Ուրեմն դեռ ուշ չե, — մտածում է Լևոնը: Մի քանի կանայք և տղամարդիկ ծիծաղելով անցնում են դեպի նոր տները: Նրանք կինոյից են գալիս և ուրախ են, վոր նոր տներում, լուսավոր, բնադարձակ սենյակներ ունեն:

Լևոնը մեխվում է տեղը.

— Այ քեզ սատանա, — ասում է շարունակում քայլերը: Ռադիոյի աղջիկը յերգում է:

Նոան կրեպ պոռոչ...

Նեյնիմ աման-աման...

Լևոնը դանդաղ է քայլում և ափսոսում է, վոր այդ խոսքն ասաց: Նայում է աջ և ձախ: Ո՞ւր է ծաղկած ծիրանիների փողոցը... Ձախ կողմն ել բարձրացել են շենքեր, նույնիսկ բարձր տներ վարդազույն տուֆից, կապույտ բազալտից: Ահա այն պայտաձև տունը... Տունը յերկար-յերկար պատշգամբներ ունի, հարյուրավոր պատուհաններ բացվում են փողոցի վրա:

Բայց հիւր են ծիրանիները...

Կարծես յերկար տարիների ոտարությունից վերադարձել է և փնտրում է այն տունը, վորտեղ անցել եր իր մանկությունը: Փնտրում է և չկա, և վորովհետև չկա, ավելի չե բարձրանում նրա հուզմունքը, նրա կարոտը:

Մինչ այդ՝ նա յերբեմն հիշում եր այդ փողոցը: Այն միտքը, թե՞ ծառերն ու կալե պատը, և այն փոքրիկ պատշգամբը դեռ մնում են, — այդ ամենը հեշտ եյին դարձնում մոռանալ Լուսիկի հետ կապված կյանքը: Կուզենա՞ մի անգամ ել կգա ծանոթ փողոցը:

Բայց հիմա չկա վոչ պատը, վոչ այն տունը, վորի պատշգամբի տակ հորդ անձրևին պահվել եյին, իսկ Լուսիկը սառը ձեռքը կոխել եր նրա թևքը:

Լևոնը հասավ մինչև անկյունը: Պատշգամբով տան տեղը սև քարից կիսավարտ տուն եր, վորի մի թևը մյուս փողոցի վրա յեր շրջվում: Նրա կողքին յերկհարկանի տուն եր: Այնտեղ արդեն բնակվում եյին: Յերևում եյին թաղարի մեջ զրված ծաղիկներ և թփեր: Նրանց կանաչ տերևները կպել եյին լուսամուտի ապակիներին: Կարծես դժգոհում եյին սենյակի ողից և կարոտում գարնանամուտի տաք մշուշը:

Յերկհարկանի տան կողքին մշուշի միջից ցցվում եյին բարձր աշուները: Սպիտակին եյին տալիս հանգած կրի գուրերը: Գետնից մի քանի մետր բարձրացել եր պատերի զլուխը:

— Մեծ տուն է...

Լևոնը տախտակների, քարերի արանքով մոտեցավ: Մի փոք-

ընկ սանդուղք եր դրված, վորով ցերեկը բանվորները քար են տանում, մինչև պատերը բարձրանան և սյուներին կախեն վերելակները:

Նա բարձրացավ սանդուղքով: Ու միտն ընկավ մի մոռացված դեպք, վոր յերբեք, յերբեք չեր հիշել: Ի՞նչպես եր ընկել մտքից... Գնացել էյին ձորի կողմը: Առաջ գիշեր եր: Այնքան թափառեցին... Լույսը բացվում եր, յերբ իջան քաղաք: Տներն պատուհանները բաց ելին: Առավոտի աշն ժամն եր, յերբ գիշերվա տապը գիշում ե հովին և խոր քուն են առնում մանավանդ յերեխաները:

Այսպիսի մի սանդուղք հենված եր հողե պատին: Լուսիկը խնդրեց բարձրանալ կտուրը: Ներքեը լույս փողոցներն էյին, կիսաքուն դռնապանները ավլում էյին փողոցները, ջուր ցանում:

Ցածր կտուր եր, բակում բարդիներ, վորոնց տերևները դեռ նոր սկսել էյին դողալ լուսաբացի հովից:

— Լավ ե մեր քաղաքը, չէ... — հոգնած հարցրեց Լուսիկը: Լեռնի պատասխանը քաղաքին չեր վերաբերում: Լուսիկի դեմքին կարմիր պուտեր էյին, գիշերվա հետքերը:

— Ի՞նչնք սառը ջրով լվացվենք...

Բարդիների տակով գնում եր ջուրը: Մի կին ջուր եր առնում, քանի մարդիկ չէյին զարթնել և չեր պղտորվել առուն: Նա նայեց, հասկացավ և ժպտալով ասաց.

— Փեշքիբ բերեմ...

— Ո՞վ ե, — լավեց մի ձայն տախտակների կույտի հետևից: Լեռնը կանգնել եր պատի վրա և կիսամթնում հիմքերի ձևից, գերաններից փորձում եր հաշվել սենյակների թիվը: Մի սովոր գորշ անձրևանոցի մեջ փաթաթված մոտեցավ:

— Բարե, ընկեր...

— Բարե: Ո՞վ ես, — հարցրեց անձրևանոցով մարդը:

— Շենքին էյի նայում...

— Վայ, ընկեր Լեռն, չճանաչեցի... Ներողութուն: Գնանք, գնանք բուզկան... Կրակ եմ արել — և մարդը նորից մեկնեց ձեռքը, իջեցրեց նրան պատից:

«Ձայնը ծանոթ ե, բայց չեմ հիշում» — մտածեց Լեռնը և խոսքը դարձրեց շենքի վրա:

— Ի՞նչ շենք ե...

— Սա, ընկեր Լեռն, Բնակչինկոտալն ե շինում... Համա ասում են ուսումնարան ե: Նդքանը մեզ հայտնի չի: Ել վաճեք եք, լսի՛

եք... Մի անգամ ձեզ տեսա, ասի մոտենամ, մեկ ել... Ես ել իմ բուզկան:

Նրանք տախտակների յետևն անցան: Մարդը տաշեղներից Կրակ եր արել վրան թեյամանը կախել...

— Հիմա ել ըստի եմ բանում... Գիշերապահ եմ:

Կրակի մոտ ճանաչեց: Ոսեփն եր, դադախեցի Ոսեփը: Յերեք տարի առաջ նրա մոտ եր յեկել արևխներով, մորթե վիթխարի փափախը գլխին: Ներս եր մտել և սարեցու գրնգան ձայնով ասել.

— Ինձ քու մոտ են զարկել...

— Ի՞նչ կա:

— Ինձ պիտի ունթունես...

— Վորտե՞ր:

— Հո մեծամեծի գործ չեմ ասում... Ղարաուր, բան: Կարամ լավ փայտոն քշի, ձի պահի: Մի խոսք ամեն բան ձեռովս վեր ե գալիս...

Յեվ իսկույն ավելացրել եր, վոր գյուղից նոր ե յեկել, և վոր տնից հեռացել ե «կնկա պատճառով»:

Ոսեփը դարձավ գիշերապահ: Մի յերեկո, յերբ ինքը ներս մտավ հիմնարկը, Ոսեփը միջանցքի ծայրից բղավեց.

— Ընկեր Լեռն, ես սահաթիս մի կնիկ թելեպոնով քեզ հարցրեց: Ասի ըստի չի... Նհնց քաղցր եր խոսում:

Լուսիկն եր հարցրել:

— Ընկեր Լեռն, բախտս բերեց... Գնացի Աշտարակուց մի աղջիկ առա. իմ ուղած ողլուշաղն ե... Դեյրա յեմ առել մի ջուխտ բատինկա: Տես, — և նա արձակեց անձրևանոցի կոճակները, — Իստակ, մաքուր... Ես սաղ նրա շնորհքն ե... Համա ես գործս ուղում եմ փոխած... Այսուհետ ինձ հարմար չի: Յես ըստի մենակ, նա ընդի... — և կրակը խառնելով ավելացրեց.

— Ասենք պատահած վախտը գալիս ե... Դե տան հաշիվը ուրիշ... — Ապա անհամբեր հարցրեց.

— Հմի՞ վորդի յես, ընկեր Լեռն. քո կուշտը վոր գործ լինի, ելի կգամ...

Լեռնը նայում եր կրակին: Նրա ականջովն եր ընկել մի խուլ ձայն, վոր գետնի տակից եր գալիս:

— Ես ջրի ձայն ե, Ոսեփ...

— Հա, ըստի սի արի կար... Խանդարում եր, տափի տակը քցեցին: Ես նրա ձենն ե:

Ծաղկած ծիրանինների փողոցի առուն: Քարերի տակ, մութի մեջ գնում են ջրերը և նրանց ձայնը խուլ և հնչում:

Լևոնը վեր կացավ:

— Չայ խմի...

— Չե, գնում եմ:— Յեվ մի քիչ մտածելուց հետո, հարցրեց.

— Ոսեփ, եստեղ ծիրանի ծառեր կային...

— Զճարիտ, քո ասածն ա, ընկեր Լևոն... Հրե մի հատը մնում ե...

Տախտակների կույտերի յետևը մնացել էր մի ծիրանի: Յերևի նա մնացել էր, վորովհետև տախտակները դարսել էյին առաջը: Իսկ պատի հետևի շարքը չկար: Նրանց տեղը խիճերի, ավազի շեղջեր էյին:

— Ըստի աղաք ել յեկած կլինես, վոր հարցրիր...

— Հա, յիս ես փողոցում ապրել եմ... Ասի տեսնեմ ինչ կա...

— Ինչ կամ... Պալատներ կան, ընկեր Լևոն... Սրա մի հատը մեր գեղում լիներ, սաղ ժողովուրդը մեջը կհավաքվեր:

— Եդ ել կլինի, Ոսեփ...

— Ես վախալ կնիկս կառնեմ կգնամ գեղը... Սիրտս մեր սարերը շատ ա ուզում, ե...

Ոսեփը նրան ուղեկցեց մինչև փողոցը: Դժգոհեց, վոր Լևոնը թեյ չխմեց:

Լևոնը վերադարձավ դեպի Ասաքի տան փողոցը: Քաջում եր խաղաղ ուրախությամբ, իր այցելությունից գոհ: Մի անգամ ել նայեց նոր շենքերին:

— Յեթե Ասաքը քնած չլինի... Յերևի նա ել ինձ նման քիչ ե լինում այս կողմերը: Մեր ընկերներից շատերը չեն տեսնում այն բոլորը, ինչ կառուցում ենք: Չեն տեսնում...

Ապա նորից հիշեց ծիրանինների փողոցը. Լուսիկի կապույտ գգեստը և առուն, առուն, վոր կայտառ շառաչով գալիս եր անաբատ ձյուններից: Միթե այդքան խոր հիշողություններ ե թողել այն աղջիկը, այն անհոգ գարունը: Ո՞ւր մնաց ծաղկած ծիրանինների փողոցը... Նրա սրտում խոխոջաց կարոտի մի մթին հուշ: Ինչպես հին առուն գետնի տակ:

Քայլում եր և չեր գգում վոչ մշուշ, վոչ շաղ: Չլսեց և ուղիովի լերգը: Իմաստուն տխրությամբ նա հարցնում եր, թե նրանք, վորոնք ապրելու յին քարակոփ այս բարձր շենքերում, պիտի գիտենան, վոր ալստեղ յեղել և կառուցողներից մեկի ծաղկած փողոցը և վոչ թե ցամաք անապատ...

Լևոնը ծովեց Սահակի տան կողմը:

Բեռնատար ավտոները, վորոնք շինանյութերի համար քարավազ էյին բերում, այդ փողոցով էյին անցնում: Նրանց անիվները խոր ակոսներ էյին գծել ցեխի մեջ: Այդ փողոցով էյին անցնում և գյուղերից յեկող սայլերը, վորովհետև հին ճանապարհը նորոգում ու լայնացնում էյին: Հաղորդակցությունը գետի նման իր հունը շուռ եր տվել այդ փողոցով:

Լևոնը գնում եր սայթաքելով, վորքերն զգուշ կոխելով ցեխի մեջ շարած քարերի վրա: Լապտերների լույսից ցեխն ու գուրբերի պղտոր ջուրը փայլում էյին խավար փայլով:

Վերևը մութն եր: Տներն ավելի նոսր էյին, լապտերները քիչ: Շուտով պիտի ծովել... Արդեն յերևում ե Ասաքի տունը... Լույսեր կան, ուրեմն քնած չեն: Յերեսաները պիտի աղմկեն: Ասաքի կինը պիտի վառի պրիմուսը... Յեվ նույնը պիտի ասի, ինչպես միշտ:

— Լևոն, խելք ես արել, վոր ընտանիք չունես... Մենակ ապրելը հանգիստ ե:

Վերևը մութն եր: Մթնում լավեց մտրակի շառաչ: Անիմներ ճռնչացին: Մեկը բղավեց.

— Դենը պահի, դենը պահի...

Անիմները ճռնչացին: Մի բռպե հետո մթնից դուրս յեկան մի գույգ գոմեշներ: Լապտերը լուսավորում եր նրանց լայն ճակատները և սև յեղջուրները: Մի քիչ առաջացան: Յերևաց յերկրորդ գույգը, բայց սայլը չկար... Ապա յերրորդ գույգը, նույնիսկ զրնգաց շղթան, վորով միացրել էյին լուծերը: Գոմեշները ուժ էյին անում, ձգվում առաջ: Նրանց վորքերը ցեխի մեջ սայթաքում էյին: Նրանցից մեկն ընկավ հետևի վորքերի վրա և ամբողջ ծանրությամբ կախվեց լուծից: Մթնից մի մարդ դուրս թռավ և մտրակեց: Գոմեշը փնչաց:

— Ի՞նչ են քաշում...

Լևոնը կանգնել եր քարի վրա և հետաքրքիր նայում եր: Գոմեշները դանդաղ էյին շարժվում: Խավարի մեջ այնպես եր յերևում, կարծես վերջ չունի նրանց շարքը և մի անուշի ծանրություն գետնի մթին խորքից գոմեշները քաշում են լույս աշխարհ, քաշում են և դեռ ծայրը չեն հանել:

Լևոնը մի քանի քայլ արեց: Մի խումբ լերիտասարդներ վա-

դեցին գոմեշների վրա: Մի քանիսը մոտեցան առաջին անիվներին: Վերջին անիվները բավական հեռու էին: Նրանք առաջին անիվների հետ միացված էին հաստ գերաններով, վորոնց վրա մի Վիթխարի և տարորինակ բեռ էր, վոր մշուշի մեջ աղոտ էր լերևում: Կարծես փոքր շոգեմեքենա յեր, ջարդված խողովա-
կով:

— Արտաշ, քար դիր տակը, քննիր...

— Սպասի գոմեշները նափաս առնեն...

— Ի՞նչ ել ցեխ ե...

— Սրանց ցեխը մերից շատ ե,—ասաց մեկը, վոր հենվել էր գոմեշին:

— Ի՞նչ ե եդ, ընկերներ,—հարցրեց Լևոնը:

— Սե «հաց», ընկեր,—պատասխանեց նա, վոր կանգնել էր առաջի լուծի կողքին:

— Արտաշ, մի հարցրու տեղը... Գուցե իմանա,—մթնից կան-
չեց մի լերիտասարդ:

Առաջին կանգնողը՝ Արտաշը Լևոնից հարցրեց, թե վճարող
են հանձնում հավաքած մետաղը: Լևոնը հիշեց իրենց պահեստի
մոտ մի կիսավեր շենք, վորտեղ կիտված էին ժանգոտած մետա-
ղի կտորներ:

— Շրջաբերական են ուղարկում, ալարում են շնորհքով
գրեն տեղը,—հանդիմանեց Արտաշը:

Յերիտասարդները Ախտայի շրջանի գյուղերից մեկի կոմյե-
րիտականներն էին: Տարիներ շարունակ նրանց գյուղի ներ-
քեն ընկած էր յեղել այդ հնադարյան ձևի կատակը, վորի չորս
կողմը գարնանը խոտ էր կանաչում և հովվի շները շոգից նեղվե-
լով թաքնվում էին ներսը:

Ընկած էր յեղել, ժանգոտվել էր, ծանրությունից մի քիչ
թաղվել հողի մեջ: Կոմյերիտականները մեծ դժվարությամբ հա-
նել էին, դրել գերանների վրա և նույնպիսի դժվարությամբ,
ցեխ կոխոտելով, հրելով գոմեշներին և աղմկելով՝ իջեցրել էին
քաղաք:

— Արտաշ, տեղն իմացմը,—կանչեց նույն ձայնը: Մթնից
կանչողը ծիծաղեց: Նա ինչ վոր բան ասաց, բայց չլսեց:

— Բաց կլինի հնաեղ...

— Տո դե սպասի յե,—ընդհատեց Արտաշը, վոր վոգեկորված
պատմում էր իրենց կրած դժվարությունները:

— Յերկու հարյուր փութ կլինի,—և յերեսը դարձրեց դեպի
հետ:

— Յերեք չես ասում,—վրա բերեց մի ուրիշը:

Գոմեշների շնչառությունը հանդարտվում էր: Հոգնած կեն-
դանիները վոտները փոխնեփոխ բարձրացնում էին: Նրանք մին-
չև կուրծքը ցեխի մեջ էին: Կարծես ճեղքել էին ցեխի հեղեղը:

Արտաշն ել էր ցեխոտված: Այտի վրա պարզ յերևում էր ցե-
խի չորացած շիթը: Մթնից նորից կանչեցին, թե իմացմով պա-
հեստի մասին:

— Իմացմ, բայց պարզ չի...

— Դե հա... Գոմեշները սառան:

Այդ կանչին բոլորը շարժվեցին: Վոմանք բարձրացրին մըտ-
րակները գոմեշների վրա, վոմանք վաղեցին՝ անիվները հրելու...

— Դեսը հա, դեսը...

— Հը', հը'...

— Մարալին, Մարալին...

— Մարալ հա...

Գոմեշները ձգվեցին, շղթան գրնգաց, անիվները ճռնացին:
Լսվեց մի խոր տնքոց: Տնքացին մարդիկ, անասունները, և առա-
ջին անիվները գլորվեցին: Լևոնի ձեռքերը խրվել էին անիվի
ճաղերի ցեխին: Նա մյուսների հետ մի կողմ քաշվեց, յերբ անիվ-
ները դուրս յեկան ցեխից:

Շարժվեցին գոմեշները...

Արտաշի հետ փողոցի մեջտեղով մտադրադ գնում էր Լեո-
նը, գնում էր ցույց տալու պահեստի տեղը, գնում էր Արտաշի
հետ խոսելով և յերբ գոմեշները դժվարանում էին քաշել, նա
հետ էր գալիս՝ անիվը հրելու:

Վնչ ցեխ կար, վնչ անորոշ կսկիծ...

* * *

Սաջիտա մայրիկը առավոտ կանուխ գարմացած նայում էր
Լևոնի շինելին, վորից գիշերը ջուր էր կաթկթել հատակին:

— Ես կանգար չամուռ... Դյոթի կնացե գիշերը մեր տղեն:

Յեկ գլուխը խորհրդավոր շարժեց:

Դուրսը արև էր, ինչպես նա գուշակել էր: Արևի ճառագայթ-
ները պատռահանից ներս էին ընկել և խաղում էին գորգի վար-
դերի և նուռերի հետ:

Սեկ ցեղերի սերմնացանը—8

Լեռներ խորը քնի մեջ եր: Թախտի առաջ ցեխոտ սապոգներն
 և յին: Նա ուշ եր վերադարձել ու չեր հանվել: Վերաբերուն եր
 քաշել վրան:

Յերբ գորգի վարդերի վրայով ցած սահեր արևը և խաղար
 նրա ունքերի և արտահանունքների հետ, Լեռներ պիտի զարթներ
 և պիտի սկսվեր աշխատանքի առորյան:

ԼԱՔԱՎԱՅԵՐԴԻ գլխին տարին բոլոր ամսւ ե նստում,
բերդի ատամնաձև պարիսպները կորչում են սպիտակ
ամպերի մեջ, միայն սեին են անում բարձր բուրգերը: Հեռից
ավերակները չեն լերևում և այնպես ե թվում, թե բուրգերի
գլխին հսկում կա, գոց են ապարանքի յերկաթե դռները, աշտա-
րակի գլխից մեկը ահա ձայն ե տալու քարափը բարձրացողին:

Իսկ յերբ քամին ցրում ե ամպերը, ձորերում հալվում են
ամպի ծվենները, պարսպի վրա յերևում են մացառներ, աշտարա-
կի խոնարհված գլուխը և կիսով չափ հողի մեջ խրված պարիսպ-
ները: Վոչ մի յերկաթյա դուռ և վոչ մի պահակ աշտարակի գլու-
խին:

Լուսթյուն կա Կաքավաբերդի ավերակներում: Միայն ձորի
մեջ աղմկում ե Բասուտա գետը, քերում ե ափերը և հղկում հունի
կապույտ վորձաքարը: Իր նեղ հունի մեջ գալարվում ե Բասուտա
գետը, ասես նրա սպիտակ փրփուրի տակ վռնում են հազար
գամփռներ և կրծում քարե շղթաները:

Պարիսպների գլխին բուն են դրել ցինը և անգղը: Հենց վոր
բերդի պարիսպների տակ վոտնաձայն ե լսվում, նրանք կռն-
չյունով աղմկում են, թռչում են բներից և ահարկու պտույտներ
անում բերդի կատարին: Ապա բարձրանում ե քարե արծիվը,
կտուցը կեռ թուր, մագիլները՝ սրածայր նիզակներ, փետուրները
վորպես պողպատե զրահ:

Կաքավաբերդի բարձունքի միակ ծաղիկը ալպիական մանու-
շակն ե, ցողունը կաքավի վոտքի պես կարմիր, ծաղիկը ծիրանի
գույն: Քարի մոտ ե բսնում ալպիական մանուշակը, պարիսպների
տակ: Արևից քարերը տաքանում են, և յերբ ամպերը ծածկում են
քար ու պարիսպ, մանուշակը թեքվում ե, գլուխը հենում քարին:
Ծաղկափոշու մեջ թաթախված գունավոր բզեզին մանուշակը ձոհք
ե թվում, աշխարհը՝ ծիրանագույն բուրաստան:

Ներքեը, ձորում, Բասուտա գետի մյուս ափին քարաժայռերի
վրա թառել են մի քանի տներ: Առավոտյան ծուխ ե յերևում
յերդիկներից, ծուխը ձգվում ե կապույտ յերիզի նման և հալվում

ամպերի մեջ: Շոգ կեսօրին գյուղում կանչում ե աքլորը, աքլորի կանչի հետ պառավ մի շինական հորանջում ե, տան ստվերում, ձեռնափայտով ավազի վրա նշաններ գծում, նշանների հետ փորձ փորում գլխով անցածը:

Յե՛վ գյուղում, և՛ բերդի գլխին ժամանակը սահում ե դանդաղ, տարիները նույն ծառի միանման տերևներն են: Դրա համար ել խառնվում ե ծերունու հիշողությունը: Գետն աղվկում ե առաջվա հանգով, նույն քարերն են և նույն քարե արծիվը:

Քանի՜ սերունդ ե ապրել Բասուտա գետի մոտ, կարկատած թաղիքները փոել ցախերի վրա, յեղեգնով պատել վրանները, և ամեն գարնան, յերբ Կաքավաբերդի լանջին բացվել ե արլիական մանուշակը, այժ ու վոչխարը քշել են բերդի լանջերը, պարկը պանրով լցրել ու ձմեռը կրծել կորեկ հաց և այծի պանիր:

*
* *

Արև մի կես ու Կաքավաբերդի քարավով բարձրանում եյին յերեք ձիավոր: Վոչ միայն զգեստից, այլ և ձի նստելուց յերևում եր, վոր առաջին յերկու ձիավորը քաղաքի մարդիկ են և չեն տեսել վոչ Կաքավաբերդը, վոչ նրա քարավը:

Յերրորդ ձիավորը նրանց ուղեկցում եր, և մինչդեռ առաջինները պինդ բռնել եյին ձիերի բաշից, համարյա թե կռացել՝ հավասարակշիռ մնալու,—վերջին ձիավորը քթի տակ մըմռում եր մի յերգ, մեղամաղձոտ ու հուսահատ, ինչպես ամայի ձորը, տխուր քարավը և հեռավոր գյուղը:

Բերդի գլխին նստած ամպը վարագույրի պես մեկ հետ եր քաշվում, յերևում եյին պարիսպները, մեկ ծածկում եր կատարը: Առաջին ձիավորը աչքը պարիսպներից չեր հեռացնում: Նրա գլխում բերդի պատմությունն եր, մազադաթյա մատյաններում գրած խոսքերը իշխանական որերի մասին, յերբ զրահապատ ձիերի սմբակները դոփում եյին յերկաթյա մուտքի առաջ և ավերից դարձող նրա համհարգները ձոճում եյին նիզակները: Ակնոցներն արանքից նրա ուսյալ աչքերը տեսնում եյին զրահավորներին, մազադաթյա մատենագրին՝ յեղեգնյա գրչով նրանց գովքը հորինելիս և նա լսում եր հնորյա ձիերի դոփուհներ: Ինչ գովար եր նրա համար քարավը, վորով քարայծի նման մազլցում եյին՝ յերբեմնի տերերը:

Յերբ հասան վրաններին, առաջին ձիավորը շարունակեց ձանապարհը: Նա փնտրում եր հին ձանապարհը և չեր տեսնում

վրանների առաջ, մոխրի մեջ խաղացող կիսամերկ յերեխաներին, այծերին, վորոնք զարմանքից վեր ու վար եյին անում գլուխները:

Ֆեարե գլխարկով յերկրորդ ձիավորը Կաքավաբերդի գլխին հնություններ չեր վորոնում: Նրա ամբողջ հարստությունը ծոցի հաստ տետրն եր և սրածայր մատիտը: Հերիք եր աչքն ընկներ մի դեմքի, տեսներ զեղեցիկ մի անկյուն, մամուսապատ մի քար, վորպեսզի թղթի վրա մատիտով նկարեր աչն, ինչ տեսել եյին նրա աչքերը:

Առաջին ձիավորը հնազետ եր, յերկրորդը՝ նկարիչ:

Յերբ նրանք հասան վրաններին, շները հարձակվեցին ձիավորների վրա: Շների ձայնին մի քանի հոգի դուրս յիկան վրաններից, նայեցին նրանց կողմը: Մոխրի մեջ խաղացող յերեխաները տեսան, թե ինչպես շները հաչելով վազեցին ձիերի վրա: Յերրորդ ձիավորն իզուր եր մտրակով փորձում շներին հեռացնել: Շները հաչելով մինչև բերդի պարիսպները ուղեկից յեղան ձիավորներին, հետո իրար հետ խաղալով վերադարձան:

Կաքավաբերդի քարերն ասես կենդանացել ու խոսում եյին հնազետի հետ: Նա մոտենում եր այս ու այն քարին, կռնում, նայում, չափում, ինչ վոր գրում, վոտքով փորում հողի փլվածքը, բաց անում հողի տակ թաղված տաշած քարի ծայրը: Նա բարձրացավ պարսպի վրա, գլուխը դուրս հանեց բուրդի դիտարանից և բարձր կանչեց, յերբ բուրդի անկյունում, քարի վրա տեսավ փորագիր խոսքեր:

Յերրորդ ձիավորը—վոր ձիերի սանձերն արձակել ու պարսպի մոտ նստած ծխում եր—հնազետի կանչից վեր թռավ: Նրան թվաց, թե ոճը խայթեց ակնոցավոր մարդուն:

Ֆեարե գլխարկով մարդը նկարեց պարիսպների փլվածքը, սրածայր բուրդը և պատերի հեռքերը: Բերդի մուտքը նկարելիս, մատիտը մի պահ ձեռքին մնաց, վորովհետև նրա վորոնաձայնից մի անգղ կռնչյունով թռավ ընից, պտույտներ արեց բերդի գլխին: Նրա ձայնին մյուսներն ել հավաքվեցին:

Ձիերը, անգղների կռնչոցից վախեցած, խլիցին ականջները, իրար մոտեցան: Յե՛վ յերբ հնազետը բուրդի ծայրից կանչեց, թե ինքը գտել ե Բակուր իշխանի դամբանը, նկարիչը չհասկացավ նրա խոսքը: Աչքերն անգղների պտույտի հետ եյին, նրանց թեվերի հզոր շարժումին, կեռ ու արնագույն կտուցների հետ: Ինչ անեղ թափ կար նրանց պտույտում: Մի պահ մատիտը ձեռքին մնաց և չնկատեց, թե ինչպես գլխարկը սահեց և ընկավ քարի վրա:

Վրաններին մի մարդ, մանգաղը գոտու մեջ խրած, գլուխը փաթաթած կեղտոտ թաշկինակով, մահակին հենվելով բարձրացավ բերդի քարափով և մոտեցավ ձիերի մոտ նստած պահակին։ Մարդը տեսավ ակնոցավորին մի քար տեղահան անելիս։ Յեղ յերբ պահակին հարցրեց, թե ովքեր են յեկվորները, ի՞նչ են փնտրում բերդի ավերակներում, պահակը նախ հանկարծակի յեկավ և պատասխանեց, վոր գրքերում գրած է, թե Կաքավաբերդի գլխին կարասի մեջ թաղված են վոսկե դանձեր։

Հնձվորը միտք արեց, ուսը քորեց և դարձավ դեպի ձորը՝ հնձելու կորեկի արտը։ Ու գնում եր ինքն իրեն խոսելով։ Ի՞նչ կլինեք, յեթե ինքը գտներ դանձը։ Քանի անգամ է նա նստել հենց այն քարի վրա, վոր տեղահան արեց ակնոցավորը։ Յեթե իմանար, ապա դանձերը կլինեյին նրա արխալուղի գրպանում։ Քանի կով կառներ...

Միտք եր անում հնձվորը, յերբ նկատեց, վոր կորեկի արտի կողքին է։ Նա չուխան շարտեց, չուխայի հետ ել ավելորդ մտքերը, մանգաղով գրկեց մի կապ կորեկ ու կտրեց։

Բերդի քարերի մոտ բուսել եր ալպիական մանուշակ, ծաղիկը ծիրանի գույն։ Հնազետը չեր տեսնում վոչ մանուշակ, վոչ խոտ։ Նրա կոշիկները կրնկակոխ եյին անում խոտ ու ծաղիկ։

Աշխարհը նրա համար ընդարձակ թանգարան եր, ուր չկա վոչինչ կենդանի և վոչ մի բղբ։ Նա պոկոտում եր քարերին փաթաթված բաղեղը, փայտի ծայրով արմատախիլ անում քարի ձեղքում բուսած մանուշակը, ձեռքով քարը շոյում և սրբում գրերի հողը։

Ֆետրե գլխարկով մարդը յերբ նկարեց այն ամենը, ինչ հարկավոր եր հնազետին, տետրի նոր եջի վրա նկարեց և պարսպի մի մասը, ատամնաձև քարերի արանքում, քարե արծիվի բուռը, պարսպի վոտների տակ՝ ալպիական մանուշակներ։

* * *

Կետրից անց նրանք բերդից իջան։ Հնազետը մի անգամ ել պտույտ արեց գետնի չորս կողմը, տետրում մի բան նշանակեց և ապա արագ քայլերով հասավ ձիերին։

Այս անգամ ամենից առաջ գնում եր յերբորդ ձիավորը։ Յեթե հնազետի գլխում Բակուր իշխանն եր և մատենագրի մագաղաթը, նկարիչը հիշում եր մանուշակները, և լսում Բասուտա գետի խուլ

աղմուկը,—յերբորդ ձիավորի աչքի առաջ թարմ լավաշներ ելին, պանիր ու մածուն:

Նա հենց առաջին վրանի մոտ ձիերն արձակեց, սանձով կապեց ձիերի վրա քը ու ներս մտավ վրանի նեղլիկ դռնից: Քաղցած ձիերն ազահուլթյամբ մոռթնեցին թարմ կանաչի վրա:

Վրանի մուտքի առաջ, ռժախի կողքին, մի փոքրիկ տղա մոխրի մեջ սուռնկ եր խորովում: Անծանոթ մարդկանց ներս գալը նրան դարմացրեց, չիմացալ սուռնկը թողնի՞ կրակի վրա, վազի մոր հետևից, թե՞ սուռնկն ել հեռը տանի: Յերբ վրանի մոտ նա լսեց մոր բորիկ վոտքերի ձայնը, զգեստի խշշոցը, տղան սիրտ առավ, խորոված մի սուռնկ հանեց մոխրից և դրեց ռժախի քարին:

Մայրը ներս մտավ, գլխի շորը մի քիչ իջեցրեց աչքերի վրա, մոտեցավ և վրանի անկյունում դարսած ծալքից յերկու բարձ մեկնեց հյուրերին:

Յերբորդ ձիավորը հնազետի պայուսակից կոնսերվ հանեց:

— Մենք սոված ենք, քույրիկ: Թե մածուն ունես, տո՛ւր, համ ել թեյ քցիր: Շաքար ունենք... — ասավ նա:

Կինը մոտեցավ ռժախին, տղայի սուռնկերը դեն դրեց, կուցավ ու փչեց մխացող աթարներին: Նրա գլխի շորը հետ ընկավ, ֆետրե գլխարկով մարդը տեսավ կնոջ սպիտակ ճակատը, սև մազերը և նույնքան սև աչքերը:

Նրա հայացքը սևեռած մնաց մխացող ռժախին, մոխրի մոտ չոքած կնոջը: Վճրտեղ եր տեսել նա նման մի դեմք, բարձր, սպիտակ ճակատ և մուգ մանիշակագույն աչքեր: Յերբ կինը վեր կացավ, յեռոտանի կասկարան բերեց ռժախի վրա դնելու, հանեց ծուխից սևացած թեյամանը, նկարիչը շատ մոտ տեսավ նրա աչքերը և մոխրի փոշին ունքերի վրա, մազերի վրա:

Ինչքան շատ ժամանակ եր անցել այն ուրից: Յեվ մթթե հնարավոր ե այդքան նման յերկու դեմք, նույնիսկ նույն շրթթունքները: Կաքավաբերդի կնոջ դեմքն արևը մի քիչ այրել եր: Բայց աչքերի ձևը նույնն եր, ինչ վոր մյուս կնոջ, վոր դարձյալ բարակ մեջքով եր և բարձրահասակ:

Կինը թեյի պատրաստություն եր տեսնում, անխոս և արագ շարժումներով: Աձեն անգամ յերբ նա կուսնում եր, բարձրանում, կամ բորիկ վոտքերով քայլում եր խսիրի վրա, զրնգում ելին նրա թևերի արծաթագույն սուրմաները, փոքրիկ զանգակների ձայն

հանում: Խըշում եր նրա զգեստը, վորի փեշերը իջնում եյին մինչև մերկ ներանները:

Այն կինն ել ունեւ խշխշան շորեր, հագնում եր գորշ գուշնի վերարկու, սև թավիշն գլխարկ, վորի յերկար քորոցը նարնջագուշն գլուխ ունեւ: Հեռու յեր, շատ հեռու: Գուցե Բասուտա գետը ուրիշ գետի հետ խառնվելով հասնում ե այն ծովին, վորի ափին, ավազի վրա, մի որ նստել եյին՝ կինը և նկարիչը:

Պահակը բաց արեց կոնսերվի յերկրորդ տուփը: Հնազետը սփռոցից ու պղնձե ամաններից գլուխը չեր բարձրացնում: Տղան սուսկը կերավ և աչքերը սևեռեց կոնսերվի փայլուն տուփին, սպասելով վոր դատարկեն: Մարդը տեսավ նրա հայացքը, և կոնսերվի տուփը մեկնեց տղային:

Տղան տուփը թափահարեց, վրանի առաջ պառկած շունը կուլ տվավ մսի կտորները և լիզեց քիմքերը: Ապա դատարկ տուփը ձեռքին նա վազեց յերեսաների մոտ, նրանց ցույց տալու սպիտակ թիթեղյա տուփը, վոր չտես նորոթյուն եր այդ քաղաքների վրա:

Կինը նստել եր ոջախի առաջ, հաճախ բարձրացնում եր թեյամանի կափարիչը և նայում տաքացող ջրին: Նա խառնում եր կրակը, ավարներն իրար մոտ քաշում և յերբ ծուխն ամպի պես բարձրանում եր ու դուրս գալիս վրանի յեղեգնյա պատերի արանքով, կինը, աչքերը մուխից պահելու համար, ձեռքը բռնում եր ձակատին:

Ֆետրե գլխարկով մարդուն ոջախի մոտ նստած կինը, վորի յերկար զգեստի տակ պարզ յերևում եյին նրա ծնկները, թվում եր քրմուհի՝ յեռոտանու առաջ ծխի շարժումները գուշակող:

Այն կինը յերբեք բորիկ վոտքերով չի քայլել, չի նստել մխացող ավարի առաջ: Առավոտյան ծովը բրնձե հալոցքի պես տարուբեր եր լինում, և լիզում ափերի կրաքարերը: Ծովափին սև թավիշն գլխարկով կինը հովանոցի ծայրով ավազի վրա նշաններ եր անում և, ավերում: Իսկ ինքը ջարդում եր ձեռքի չոր ճյուղը, մանրիկ փշուրներ անում, և յերբ ալիքները կաթիլներ եյին ցողում նրանց վոտքերին ու հետ վազում, ալիքներն իրենց հետ տանում եյին չոր ճյուղերի փշուրները: Այն կինը ծովափին խոստումի բառեր ասաց, աշխարհը թվաց լայնարձակ մի ծով և սիրտը ձուլվեց ծովի հետ:

Հետո ուրիշ որեր յեկան: Այնքան պատահական յեղավ ճամփաբաժանը և այնպես պարզ: Մտքի մեջ մնացին մի դույզ մանի-

շակագուշն աչքեր, գորշ գուշնի վերարկու և հովանոցի ծայրը, վորով կինը ավազի վրա խոստումներ եր գրում և ավերում:

Թեյամանի մեջ ջուրը յեռաց, կափարիչը ձայն հանեց: Կինը կողովից հանեց պնակները և ծաղկավոր բաժակները շարեց սրբոցի վրա: Յերբ նա կուացավ սփռոցի վրա, թիկունքից ծամը թեքվեց, կախվեց ուսն ի վար: Ծովափի կինը կարճ խուզած մաղեր ուներ և սպիտակ պարանոց, վորի բարակ մորթու տակ յերևում եյին կապույտ յերակները: Տղան դատարկ տուփը ձեռքին ներս վազեց: Վրանի դռնից մի խումբ մանուկներ դարմանքով նայում եյին խտրի վրա նստած հյուրերին: Վորքան մեծ յեղավ տղայի ուրախությունը, յերբ նա ստացավ յերկրորդ տուփը: Այս անգամ նա դուրս չվազեց, այլ նստեց խտրի վրա մայրը նրա համար ևս թեյ լցրեց, իսկ ֆետրե գլխարկով մարդը շաքարի մի մեծ կտոր գցեց տղայի բաժակը:

Տղան դարմացավ և յերբ շաքարից պղպձակներ բարձրացան թիյի յերեսը, նա մատը կոխեց բաժակի մեջ՝ շաքարը բերանը տանելու: Թեկուզ տաք թեյը վառեց մատը, բայց ծպուտ չհանեց: Այնքան համեղ եր կիսահալ շաքարը, Հնազետը քթի տակ ծիծաղեց, ինչ վոր բան հիշեց մարդու նախնական որերից: Կինը նորից ջուր լցրեց թեյամանի մեջ և ուրախ ժպտաց յերեսայի չարածճի արարքի վրա:

Ֆետրե գլխարկով մարդը տեսավ այդ ժպիտը, ինչքան ծանոթ եր... Յերևի նույն դեմք ունեցող մարդիկ նույն կերպ են ժպտում: Կնոջ վերին շրթունքը աննկատ դողդողաց, ժպիտից շրթունքները կարմրեցին վորպես արնագուշն մեխակի թերթեր, ժպիտից աչքերը փայլեցին:

Հանկարծ նա ծոցից հանեց տետրը, թերթեց քարերի և քանդակների նկարներ, թերթեց և քարե արծվի բունը պարսպի գլխին ու սպիտակ թղթի վրա մատիտի արագ շարժումով նկարեց կնոջը՝ ոջախի մոտ նստած, աչքերը ոջախի քարին: Ծանոթ եյին դիմագծերը, միտքն այնքան եր աշխատել նրա վրա տարիներ առաջ: Փակ աչքերով ել նա տեսնում եր կնոջ պրոֆիլը:

Միայն տղան տեսավ մոր նկարն սպիտակ թղթի վրա: Նրան այնպես թվաց, թե ֆետրե գլխարկով մարդու սպիտակ թղթերը արտացոլում են ամեն ինչ, ինչպես աղբյուրի վճիտ ջուրը:

Քիչ հետո ձիերը վրանի առաջ եյին: Յերրորդ ձիավորը ձիերի գլխին հագցնում եր սանձերը, պնդացնում թամբի կաշվե կապերը: Յեվ յերբ պայուսակը կապեց թամբին, մոտեցավ մնաս

բարով ասելու ոջախի մոտ նստած կնոջը: Կինը տեղից վեր կացավ, գլխի շորն արագ իջեցրեց ճակատին և մատներն ծայրով բռնեց յերրորդ ձիավորի մեկնած ձեռքը: Մյուսներն ել հետևեցին նրա որինակին: Այս անգամ կինը ձեռքը կրծքին սեղմեց և խոնարհեց գլուխը: Ֆետրե գլխարկով մարդը տղային տվեց արծաթ դրամ ու շոյեց նրա մազերը:

Ձիերն իջնում էին Կաքավաբերդի քարափով դեպի Բասուտա ձորը: Ձիերի սանձից բռնած իջնում էին յերեք հոգի, վորոնցից ամեն մեկը մտքի մեջ հյուսում եր իր նախը: Ճանապարհի յերկու յեղերն բուսել էին ալպիական մանուշակներ: Ֆետրե գլխարկով մարդը կուսցավ, պոկեց մեկը և դրեց տետրի այն թերթի արանքը, վորի վրա նկարված եր յոռոտանին և այն բարակիբան կինը:

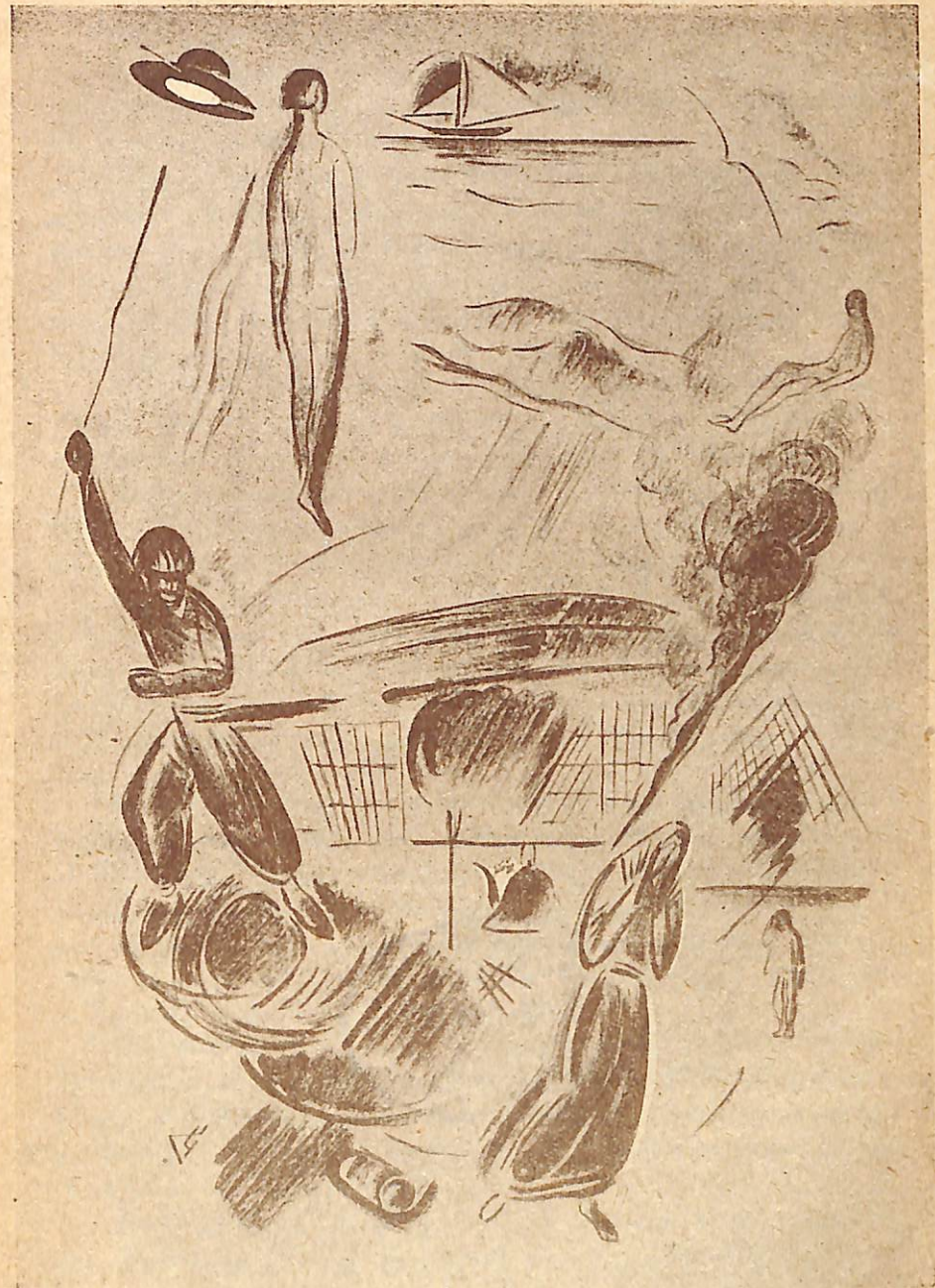
Ձիերի սմբակի տակից քարեր էին թռչում, քարերն աղմկով գլորվում էին ձորը: Ծով կար նրա մտքում և այդ ծովը ափ եր շարժում մերթ սև թավիշե գլխարկով մի գլուխ, մազերը կարճ կտրած, մերթ յերկարագետտ մի կնոջ, թիկունքին յերկար ծամեր, մերթ քարե քանդակներ, կիսավեր պարիսպներ, նրանց հիմքի մոտ ալպիական ծիրանագույն մանուշակներ...

* * *

Իրիկնացավ:

Նույն ճանապարհով, վրանների կողմն եր բարձրանում մի մարդ, գոտկում՝ պողպատե փայլուն մանգաղը: Բեզարած եր մարդը, ամբողջ որը հնձել եր կարճ ցողունով կորեկ և մեջքը ցավում եր: Դրա համար ել նա դանդաղ եր բարձրանում, մահակը դեմ տալիս քարին, յերբեմն կանգնում շունչ առնելու: Յերբ կանգ եր առնում, նրա կորացած ծնկները դողում էին:

Հնձվորը ցերեկվա մարդն եր, վորին յերրորդ ձիավորը պատմել եր բերդի գանձերի մասին: Իր արտից նա տեսավ ձիավորներին և նրան թվաց, թե ձիու թամբին կապած պալուստակներում հենց այն գանձերն են, վոր հարյուր տարիներ մնացել են քարի տակ, վորի վրա ինքը շարունակ նստել և, յերբ բերդի ալեբակներում պահում եր այժ ու վոչխար: Այդ միտքն եր նրան զայրացրել, թե հոգնությունը, — մարդը մոռաց եր, վորպես իրիկնացահին անտառում վորսի դուրս յեկող սոված արջը:

Նա հասավ առաջին վրանին, վռաքով դարկեց շանը, վոր պոչը շարժելով առաջ եր վազել տիրոջը դիմավորելու, ապա գոտուց մանգաղը հանեց, շարտեց մի անկյուն, փայտը դրեց ոչախի մոտ և լուռ նստեց խտրի վրա:

Ոչախը մխում եր: Թեյամանում յեռում եր տաք թեյը: Ծալքատեղում բարձի վրա յերկու կտոր շաքար կար: Հնձվորը դեռ տրեխները չեր հանել և գուլպաներից թափ չեր տվել կորեկի փնջերը, յերբ սուրմաների զոնգոցով, յերկար զգեստի ծալքերն իրար քսելով, ներս մտավ նրա կիճը, կնոջ փեշից կախված տղան, կոնսերվի յերկու դատարկ տուփ ձեռքին:

Տղան դեպի հալը վազեց, տուփերը ցույց տալու: Հայրը հասկացավ, վոր ձիավորները նստել են իր խտրի վրա: Տղան ցույց տվեց և արծաթ դրամը, վոր տվել եր նրան մի բարի քեռի:

Հայրը վռաքով դեն հրեց վորդուն ել, դատարկ տուփերն ել: Գլորվեցին տուփերը, տղան ել գլորվեց: Ապա տղան ցատկեց և վազեց տուփերի հետևից: Յերկու տուփը ձեռքին նա փաթաթվեց մոր փեշերին և սկսեց լալ: Հայրը ձայնը մեղմացրեց, տղային կանչեց, խնդրեց նրա արծաթ դրամը: Տղան արցունքների միջից ժպտալով մոտեցավ հորը, դրամը բռի մեջ: Ապա նա պատմեց, թե հյուրի ծոցում կար մի փալուռ իր, մեջը սպիտակ թերթեր: Արծաթ տվող մարդը մոր պատկերը հանեց թերթի վրա և դրեց ծոցը:

Խանդը կայծակի պես փայլատակեց մռայլ հնձվորի սրտում: Աչքերը լայնացան, նա գունատվեց: Մայրը նայեց տղային, հըրդեհվեց դեմքը, հայրը տեսավ կնոջ դեմքի կարմիրը: Այդ ամենը կատարվեց մի վայրկյանում: Հաջորդ վայրկյանին մարդը գազազած արջի նման վոստյուն արեց, նրա մազոտ ձեռքերը սեղմեցին ծանր մահակը և մահակն անասելի թափով իջավ կնոջ թիկունքին:

Սուրմաները զոնգացին, ցնցվեցին կնոջ յերկար ծամբը: Յեռոտանու վրա դրած թեյամանը թեքվեց: Մահակի ջարդված ծայրը թռավ ծալքի վրա: Կինը աղաղակ չհանեց, այլ ցավից գալարվեց: Նա ձեռքը թիկունքին տարավ, ապա դուրս յեկավ վրանի դռանը անձայն հեկեկալու:

Տղան դատարկ տուփերը ձեռքին հետևեց նրան և պահվեց մոր փեշի տակ: Մարդը մի քիչ ել զժգոհեց, ապա կերավ կորեկ հացը և փափախը գլխի տակ, մեկնվեց խտրի վրա:

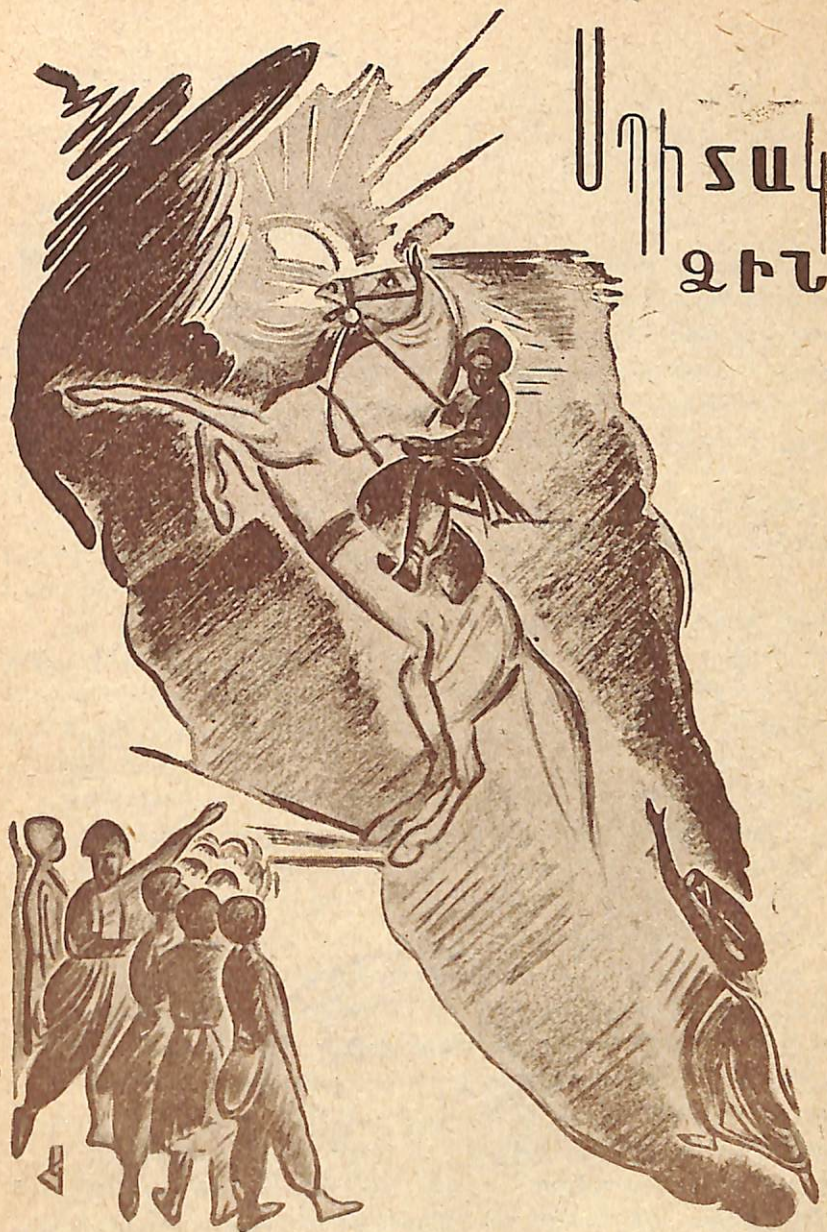
Սեվ ցիլերի սերմացանը—9

Հետո Կաքավաբերդի գլխին լուռթյուն իջավ: Ոջախներում հանգավ կրակը, յեղավ խավար գիշեր: Գազանների ահեց շները կուշ յեկան վրանների առաջ: Վոչխարը պառկեց կանաչի վրա: Պսիկի վրա մեկնվեց և կինը, թաղիքի տակ ծածկելով սողային:

Կաքավաբերդի գլխից ամպը հսկա խխունջի պես սողաց դեպի վրանները, խոնավություն կաթեց քարերի վրա, մամուռները վրա և ժակաղած վոչխարների բրդի վրա նստեց գիշերային խոնավությունը: Ցող կաթեց ալպիական մանուշակի ծաղկաթերթերի վրա:

Բուրմունքից արբեցած մի բզեզ քնել էր առեջքների մեջ և նրան աջնպես էր թվում, թե աշխարհը հոտավետ բուրաստան է, ալպիական մանուշակ...

Մի հակ
քիշ

ՇԱՐՄԱՂ բերին յերեկոյան, յերբ ժամհարը քաշում եր յեկեղեցու զանգերը, — խրճիթի ծանր դուռը տնքալով քաց եր անում: Յերկար ու կերկեր, իբրև արևելյան թախծոտ յերգ, ճռնչում եր հին դուռը, յերբ պառավի դողացող ձեռքերը ձգվում եյին դեպի դռան մաշված ունկը: Ուսվար խրճիթում դռան յերգին արձագանքում եր պղինձների զնգոցը և Շարմաղ բերու ջինջ ձայնը:

— Բո փառքը շատ, եսոր ել զանգերը զարկին, — մըմնջում եր այդ լուսերես կինը, վորին իրիկնապահի զանգերն ավետում եյին անանձնական անդորը:

Նա կանգնում եր դռան շեմքին, աչքը դեպի ներքևի բլուրնները, վորոնք անսահման հեռվում ձուլվում եյին մայրամուտի մուգ-կապույտ յերկնքի հետ և կազմում յեզրը մի անգո աշխարհի, վորին յոթանասուն տարի անդավաճան հավատում եր այդ միամիտ կինը:

Կանգնում եր դռան շեմքին և կարծես թե տեսնում եր պղնձ-ձյա զանգերի տխուր դողանջները, ինչպես մթնող յերկնքի տակ նազով ճախրող աղափնիները: Նա հավատում եր, վոր յերեկոյան զանգերի հետ յերկնային մի որհնություն թրթռալով ներս ե մտնում ու քսվում հին տան սեացած քարերին, նրա այրվող ոջախին, ինչպես ներս կմտներ գետնի յերեսով սողացող մշուշը:

Յեվ այդ հին հավատով ել վերջանում եյին Շարմաղ բերու կրոնական զգացումները: Յեկեղեցի չեղ գնում. վոչ աղոթք գիտեր, վոչ ծանոթ եր յեկեղեցական ձեսերի: Բայց և անպակաս մի խորհրդավոր ակնածանք եր ապրում, յերբ յերեկոյան յերգում եյին զանգերը, յերգում եր և հին դուռը, բլուրների և աշխարհի վրա իջնում եր մի խաղաղ յերեկո, ճախրում եյին վոսկեթև աղափնիները, և այդ ամենը ռամիկ հավատով նա ընդունում եր վորպես անքննելի խորհուրդ, վոր մնացել եր գյուղական աղջկա անուրախ մանկությունից:

Այդ յերեկո, յերբ Շարմաղ բերին դուռը հետ քաշեց և վոռքը շեմքին դրեց, հանկարծ հետ քաշվեց մի անարկու ձայնից, վոր

անախնիալ վորոտաց հենց նրանց կտուրի վրա և խռպոտ աղմուկով խլացրեց զանգերի ծանոթ զոդանջը:

Տանեցիները, վորոնք սփռոցի չորս բոլոր նստած լուռ ընթրում էին, — արձանացան և զարմացած իրար նայեցին: Ահ կար նրանց աչքերում: Նույնիսկ փոքրիկ Յերեմը բնազդով զգաց, վոր խռպոտ ձայնը բոթ է գոժում:

— Եհեհեյ, — ալիք ալիք դիզվեց ձայնը. — Ժողովուրդ... Թագավորի հրամանով առավոտը կանուխ ձիատերը ձիով քաղաք հեյ-հեյ... Ով չտանի, Թագավորի հրամանով տունը, տեղը եհեհեյ...

Յեվ ձայնը հեռանալով նվազեց, վորովհետև զգիլը ուրիշ կտուր բարձրացավ և յերեսն ուրիշ թաղի կողմը դարձրեց:

Շարմաղ բիրին չլսեց, թե զանգերն ինչպես լռեցին և հարկորան նրանց վերջին թավ յերեսները: Դուռը դժգոհ վրա դրեց և դուռը չերգեց յերկար ու կերկեր, այլ դժգոհ ֆուստաց պառավ շան նման:

— Չոռ, բայդուշ, հենց ես սհաթին եր...

Յերը Շարմաղ բիրին յեկավ, տեղը նստեց և յերեսները տատի ներկայությունից սիրտ առան, — Սիմոնը խոր հառաչով, կարծես ինքն իրեն, ասաց.

— Եսոր Մինասի տղան եր պատմում... Ասում էյի սուտ կլինի, առ քեզ...

— Այլի, յանի Թագավորն եղբան ձի ինչի՞ ա հավաքում, — հորը դարձավ անդրանիկ աղջիկը՝ ութ տարեկան Շողերը:

— Յես իմ, — ուսերը վեր քաշեց հայրը, — Կոյիլ ա, բալա ջան... Մարդ են ջարդում, ձիեր են կոտորում: Ժողովուրդ տնւր... Թագավորի հրաման ա:

— Փնւ, փնւ...

Ահապտ եր, թե Յերեմը այդ բացականչությամբ իր դարմանքն եր արտահայտում, թե պաղեցնում եր տաք ապուրը: Մայրը սկսեց նրան կերակրել և ահը սրտում, ամուսնուն հարցրեց.

— Մեր Յուլիկը չափումը կգն, — բայց Սիմոնը, վոր անախնիալ մտքերի հետ եր, չլսեց նրա հարցը:

Յուլիկը նրանց ձին եր, կապտավուն մորթով, վորի վրա, ինչպես աստղերը՝ ցրված էյին սպիտակ նշաններ: Յերկար, ալիք քաճե պոչ ուներ Յուլիկը: Յեվ ասում էյին, թե մի հին և ազնիվ ցեղի շառավիղն եր այդ ձին, վոր Սիմոնը գնել եր յերկու տարի

առաջ, փոխարենը տալով իրենց եղը, մի անմայր հորթ, մի կարպետ և յերկու բեռ ցորեն:

— Տուն եմ, յերեսներն տեր եմ, առանց ձիու հնար չկա, — ասել եր նա և ուրախության ժպիտով առաջին անգամ ձին քաշել աղբյուրը: Հենց այդ որն ել նրան անվանել էյին Յուլիկ, այն ձիու անունով, վոր յեղել եր նրանց տանը՝ Սիմոնի մանկության տարիներին:

— Հակառակի պես հայվանն ել ջանով ա, — ասաց Սիմոնը և սթափվելով խոր մտքերից, դանդաղությամբ հացի փշուրները փեշից սփռոցի վրա թափելով, — Տարվա ես ժամանակ ձին ել եղբան ջանով լինի: Հալբաթ եսպես պիտի լինեմ...

Ասաց ու վեր կացավ, փափախի մորթու միջից ծղնոտները մեկ-մեկ դեն զցելով, դուռս յեկավ գյուղամեջ, դրացի հարևաններից իմանալու ավելի ստույգ տեղեկություն:

Դարպասի մոտ Սիմոնը մի պահ կանգնեց, նայեց ձիուն, վոր արոտից վերադարձել և ախորժակով խժռում եր սարի թարմ խոտի խուրձը, յերեսն մոռթով քրքրում խուրձը և փնտրում սուսամբարի տերև: Սիմոնը տխուր նայեց. Յուլիկի վողորկ մարմինը և մորթու սպիտակ բծերը աստղալուսին մեղմ շողողում էյին:

Նա մի անգամ ել տեսավ, վոր ձին նիհար չի և չար վրդով վանքով կանչեց.

— Ստուկած, քիչ կեր ելի, տրաքվելու չես հո...

Կանչեց ու խուրձը դրեց գոմի կտրան: Ձին մեղմ վրնջաց և վրդը մեկնեց դեպի խուրձը:

— Հը՞, բոյը կարճ չի՞, նանի... Չափումը թե չգա, — դարձավ նա մորը, վոր հավաքնի մուտքը կալել ու կանգնել եր նրա կողքին:

— Յես իմ, այ վորդի...

— Ռուսի դադալը սրա վրա կարող ե նստի... Ձե, չեն տանի, — հուսադրեց իրեն Սիմոնը և քայլեց փողոցով:

Շարմաղ բիրին նայեց վորդու սրորովող մարմնին, մինչև նա հարվեց միջուկ և կենդանական խանդաղատանքով լինչ վոր բան մրմնջաց, վոր չգիտես աղթիք եր, որհնություն, թե՞ աղոտ հույսի ակնկալություն:

Մուկն եր, յերը Սիմոնը տուն յեկավ: Գոմում կապած ձին լսեց տիրոջ վոտնածայնը, նորից վրնջաց: Սիմոնը խղճահարկեց.

Նա ճրագը վառեց, խոտի խուրձը գրկեց և ներս մտավ գոմը: Յուրաքանչյուր ուրախությունից վրնջաց, մի քանի քայլ արեց, փորձեց կապը կտրել, բայց չկարողացավ: Սիմոնը խուրձը մոտեցրեց գրեց և յերբ ձին մոտեցրեց կոխեց մեջը, — ձեռքով շոյեց Յուրաքանչյուր փուլ մեջքը:

Ընդարձակ գոմի անկյունում նստել էր պառավ կովը: Յերկու այծերը, վորոնք բարձրացել էին մոտերի վրա, Սիմոնին պեսնելով ցած թռան և մերուքներն որորելով մոտ վազեցին: Սակայն Սիմոնը չմոտեցավ վոչ կովին և վոչ ել այծերին: Նա մի պահ կանգնեց, ապա ձիու վոտքերի տակ թափված խոտը ժողովեց և դուռը գրեց:

Յերեխաները քնել էին: Շարմաղ բիբին, աչքերը կկոցելով, դժվարությամբ թելում էր հաստ ասեղը, վորպեսզի կարկատի վորդու գուլպաները: Նրանց տան վաղուցվա կարգն էր այդ: Յերբ Սիմոնը քաղաք գնար, մայրն էր հոգում նրա ճանապարհի պատրաստությունը:

Խրճիթի հին դուռը ճրոաց, պառավը ասեղը թողնելով անհանգիստ հարցրեց.

— Հաստմտ ա...

— Բա հո սուտ չի...

— Ի՞նչ են ասում:

— Ասում են բոյը հաշիվ չի, յեթե ձին առողջ է, կտանեն... — և դարձավ մորը.

— Նանի, Յուրաքանչյուր մեծ տոպրակն ուր ա, հետս դարման եմ տանելու:

Շարմաղ բիբին վեր կացավ մեծ տոպրակի մեջի բուրդը թափելու:

Քնելուց առաջ Սիմոնը մի անգամ ել գնաց գոմը: Պառավ կովը այդ անսովոր այցից զարմացած, միչև վեր կենար ու վորոճալով մոտենար գոմի դռան, Սիմոնը ձիու համեստ ու չվանները սարքեց, գրեց ախոռի մոտ ու դուռս յեկավ:

Դուրսը աստղալույս գիշեր էր:

Դյուղում մեկ-մեկ հանգչում էին կրակները և կրակների հետ լուծւում էին ձայները: Ներքեը, գետափի մարդերում կանչում էր գիշերահավը: Արտերից, դաշտերից և հեռվի անտառից հովը բերում էր դով սառնություն և հազարավոր խոտերի բույր, վորի մեջ ավելի սուր զգացվում էր սուսամբարի և արդեն չորացող դաղձի կծու հոտը:

Սիմոնը նստել էր դարպասի քարին և քարի նման հոգսը ծանրացել էր նրա սրտին: Հաղիվ էր ծայրը ծայրին հասցնում, յերբ հավասար աշխատում էին ինքն ու Յուրաքանչյուր: Իսկ այժմ... Յեւ Սիմոնին թվաց, թե իրենց տնից տանում են վոչ թե մի ձի, այլ իր յեղորը, իր վորդուն, այնպես, ինչպես անցյալ ամառ շատ տներից տարան նրանց վորդիներին ու յեղբայրներին:

Սակայն հոգնությունը հաղթեց ու ներս մտավ առն:

— Հակառակի պես անիրավի մեջքը կասես հինայած լինի, — նորից հիշեց Սիմոնը:

3

Լույսը դեռ չէր բացվել, յերբ Սիմոնը ճրագը ձեռքին մտավ գոմը, Յուրաքանչյուր համեստ ու դուրս քաշեց: Հարևան բակերում ճրագներ էին շարժվում, ճռնչում էին դռները, ինչվոր ձայներ էին գալիս:

Սիմոնը լսեց իր հարևանի՝ Սաքու տղայի ձայնը: Նա բարկացած կանչում էր հարսի վրա, թե ինչու ձիու չվանը լույսով չի գալի:

Դռանը կանգնել էին Շարմաղ բիբին, կինը և նրա փեշից բռնած քնաթաթախ Շողերը, վոր անսել էր մոր խոսքը և լացով հագել շորերը, վորպեսզի տեսնի, թե ինչպես են ճանապարհ գցում Յուրաքանչյուր:

Տխուր ժամ էր, յերբ Սիմոնը դռնից հանեց ձին: Կարծես ներսը նա դարդարել էր մի դազադ, իսկ դուրսը սպասում էին այդ ծանր վայրկյանին, վոր աղի արտասովին:

Յուրաքանչյուր գոմից յերբ դուրս յեկավ, վրնջաց և ականջները խլշեց: Շարմաղ բիբին ձեռքը կրծքին խփեց և աղիողորմ ասաց.

— Ձան, — ու սրբեց արցունքը:

Շողերը մոտ վազեց, յերեկվա խոտի փշրանքից մի բուռ մոտեցրեց ձիուն: Յուրաքանչյուր տաք ուռնուկերից մի ջերմ շունչ շոյեց աղջկա սառած ձեռքերը:

Սիմոնն ամրացնում էր ճանապարհի պաշարը, կապում հարդով լի պարկը և միաժամանակ տնեցիներին պատվիրում, վոր ցերեկն այծերը հեռու չքշեն, վոր յեթե արև լինի՝ հնձած խոտի կիտուկները չքշեն և յեթե ջրի հերթն իրենց տան, լոբու մարգերն անպատճառ ջրես: Հենց այդ խոսքին Սաքու տղան կանչեց.

— Սիմոն, բա չպրծամ...

— Յեկան, յեկան:

Յեւ Յովակի ստանձը քաշեց: Տանեցիները դանդաղաքայլ հետեցին մինչև հարևանի դուռը, ասես հուղարկավոր ելին մի թանկագին դագաղի, վորին ուղի ելին գցում մահվան անվերադարձ ճանապարհով:

Շարմաղ բերին անընդհատ լալիս եր. լաց եր լինում և Շոդերը, լալիս եր նրա մայրը: Փողոցին չհասած, մայրը լսեց Յերեմի ձայնը.

— Ապի, ապի...

Դռան շեմքին կանգնել եր մերկ յերեխան ու բարձր-բարձր հեկեկում եր և կանչում հորը: Բայց ուշ եր: Սիմոնը Սաքու տղայի հետ արդեն իջնում եր ձորակը, վորպեսզի միանա ուրիշ ձիավորներին:

Մայրը վերադարձավ, գրկեց տղային ու տուն մտավ: Շարմաղ բերին ու Շոդերը կանգնեցին այնքան, մինչև ձիավորները դարձվեր բարձրացան և պահեցին բլուրի յետևը:

Արևը նոր-նոր շողերով վոսկի յեր թափում բարձր սարի կատարին, յերը վերջին ձիավորը յերեաց դարձվերի գլխին և անհետացավ, ինչպես սև ուրու:

4

Ձիավորները սկզբում լուռ ելին, վոմանք առավոտի գովից ընդարմացել ու կարկամել ելին: Սակայն բոլորն ել իրենց զբվար մտքերի հետ ելին, ձիերն ելին համեմատում իրար, ուշի ուշով դիտում, վորպեսզի վորոշեն, թե վճրը նորից կվերադառնա այս ճանապարհով և վորի՞ սանձն ու սարքը տերը շալակած տուն կբերի, վորպես մեռած մարդու զգեստներ, վորոնց վրա այնպես դառնաղի վողը են յերգում գյուղի կանայք:

Գնում ելին մեկ-մեկ, խումբ-խումբ: Մեկը գրպանից հաց եր հանել, մյուսն ագահությամբ ծծում եր չիբուխը, յերբորդը կախ եր արել վոտքերը, աչքը ձիու ականջներին և լուսաբացի նինջով որորվում եր ձիու հետ:

Բայց յերը սարի հետևից արեւ բարձրացավ, կարծես ջերմացավ տխուր ու լուռ ձիավորների սիրտը: Ամենից առաջ խոսեց դարբին Ավագի տղան՝ շիլ իվանը, վոր սարը բարձրանալիս սահել և հասել եր մինչև ձիու գավակը:

Նա ընդհատեց իր տխուր յերգը և միամիտ պարզությամբ ասաց.

— Յես ասածու քոու հավատն անիծեմ... Ի՞մ աչքս ետպես

արեց: Ի՞մ ձին վոր քոու լիներ, յես ես սարի գլխին ի՞նչ ունեյի: Մի քանիսը ծիծաղեցին: Սաքու տղան մտքում բարկացավ նրա վրա:

— Անդարդ հեյվան...

— Հրեն Հիբանի ձիուն տեսեք, — շարունակեց իվանը, ուրախ, վոր ընդհատեց ծանր լուռթյունը, — Կասես դագախի ձի լինի: Հիբան, պրիտավը քեզ ետ ձիով տեսնի, քեզ ել հետը կտանի...

— Ի՞նչ պակաս կավալեր ա, — ձայն տվավ մեկը: — Են որը Գարուտի առվով ենպես թռավ, վոր մնացինք արմացած:

— Մի տեսեք ե... Տերտերն իրա ձին ժամհարին ա տվե: Այ, ինչ եմ ասել հալալ ախպերության, — խոսքը փոխեց դարբնի տղան:

— Ա, քիչ յավա-յավա խոսիր, եյ... — կանչեց Շոդունց Աքելը, վոր գյուղում ավել անունով հայտնի յեր, վորպես «աղվես խեղդող», յերիտասարդ ժամանակ ձեռքով աղվեսը խեղդելու համար. — Տերտերը հիվանդ տեղով կարող ա՞ ձի նստի:

— Դե ասի մնացել ա, վոր մեզ համար աղոթք անի ելի, — կծու հեգնեց մի ուրիշը:

Ընդհանուր խոսակցությունից բացի, ծայր առան և մասնակի դրույցներ: Վոմանք ճանապարհն աննկատ անցնելու համար մի պատմություն սկսեցին, վոմանք ել խոսում ելին պատերազմի և նրա արհավիրքների մասին:

— Մեր Անդրին անցկացած շաբաթը մի նամակ եր ուղարկել Վարչավու կողմերից... Լավ չի գրում. ասում ե՛ ևս ե մի ամիս ե ծմակի մեջ, գիշեր-ցերեկ թոփերը տրաքում են: Մինչև անդամ չու դուրս գալն ել ա յերկյուղալի...

— Ի՞մ հորեղբոր Սիմոնն ել ա. գրե: Լաղաբեթից ա գրում, համա տեղը հայտնի չե: Մի տեսակ անուն են ասում... Են որը տերտերը ինչքան ման յեկավ գրքերում, չգտավ: Ասում ա եղպես քաղաք Ռուսեթու հողումը չկա:

— Նրա ի՞նչն ա վոր...

— Վոտիցն ա կպել: Գրում ա, վոր ծանր չի, մի ամսից պիտի դուրս գա:

— Աքել ամի, դու յերկիր տեսած մարդ ես, ես կոխիմ ինչո՞վ կվերջանա, — դարձավ նրան դարբնի տղան: Շատերը ծիծաղեցին, վորովհետև Շուդունց Աքելը իր վողջ կյանքում իրենց գյուղից և գավառակային ավանից այն կողմը չեր յեղեր:

Ինքը՝ Աքելը դժգոհ աստեց.

— Անհամ անհամի տղա...

Քիչ հետո խոսք ընկավ ձիերի պետական գնի մասին:

— Թեկուզ անուշը փող, ի՞նչ կառնվի դրանով...

— Յերկու բեռ դարի...

— Եդ ել չես առնի:

— Դե գոնե գինը տալին:

— Տային եր, վորտեղից ես ձի առնում: Մեր գյուղից վոր եսքան ձի յեն պահանջել, դու տես ամբողջ գավառից քանիսն են բերելու...

— Այ տղա, ես հո կարգին գործ եմք, — և դարբնի տղան բարձր կանչեց.

— Սլուշայ... Ափիցեր Աքել Շուղունցով...

— Ա, հերիք տնաղ տաս Աքել ամուս:

— Աքել ամիս նեղանալ չի... Դե շարքով գնացեք, տեսնեմ ով ա յետ ընկել, — ասաց Իվանը և ձին ճանապարհից հանեց:

— Թամամ հաշիվ... Աբրահամի ձին չկա՝ ես բազարում, Իսախանենց ձին՝ վոտը գելը ցրիվ ա տվել, մեկ ել Կոստանդ աղայի սպիտակ ձին...

— Կոստանդը հիմա քնած, ձին ել վոսկի դարին առաջը... Վեր կկենա, յուղ ու մեղր կուտի, ձին կթամքի և Կաթնաղբյուր մեղ կհամնի: Նա հո քո հավասարը չի, — ասաց Գիլանց Մուքին:

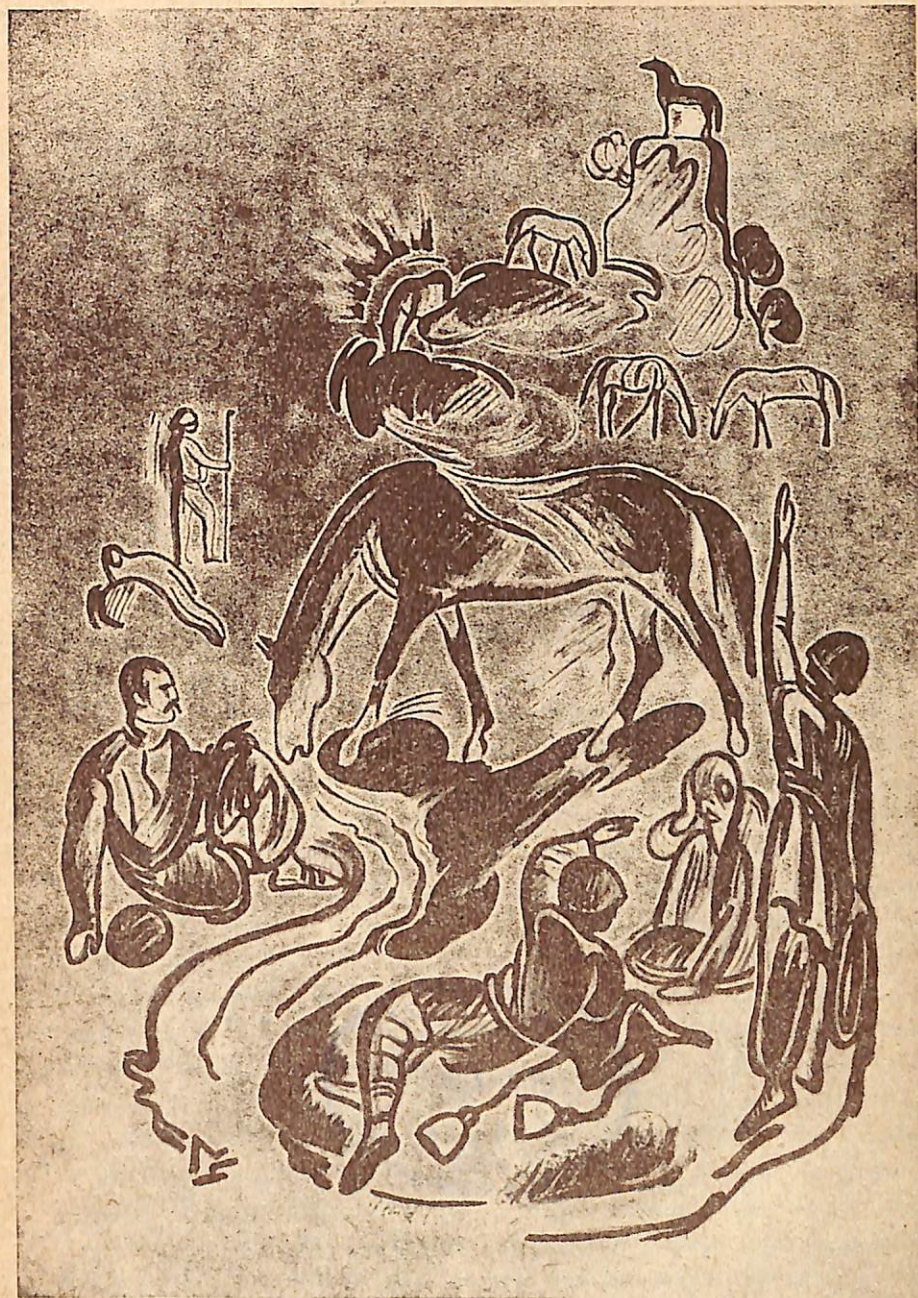
— Մի հաշիվ չի... Ես գլխից հենց նրա ձին եմ տանելու, — ասաց Սիմոնը և տխուր նայեց Յուլակին, վոր ականջները խաղացնելով գնում եր մյուս ձիերի կողքով:

— Վոնց չե, — առարկեց Իվանը, — քո Յուլակը առաջի նոմերը կհանի, նրանը չե... Թող Շարմաղ հոքիքն ինչքան ասես լաց լինի, — ձայնը տխուր մեղմացրեց Իվանը:

Սիմոնը վրդովվեց:

— Ուրեմն Կոստանդի սպիտակ ձին ու Յուլակը մի հավասարի յեն... Նա սպիտակ ձիու արժեքը մի բեռ վոսկի յե տվել: Յես ի՞նչ եմ տվել...

— Ես ե սե ու սպիտակ եստեղ կշռվի, — ասաց դարբնի տղան և խոսակցությանը վերջ տալու համար սկսեց պատմել, թե իբրև գերմանացիք պայթեցրել են մի ահուկի պարիսպ և ծովը կապել ուռաների հազար-հազար գործի վրա...

Արևը բավական բարձրացել էր, յերբ ձիավորները հասան Կաթնաղբյուր և Գիլանց Մուքու առաջարկով իջան հանգստանալու: Նրանք ձիերն արձակեցին աղբյուրից ներքև ընկած արոտներում՝ իսկ իրենք տեղավորվեցին աղբյուրի մոտ և բաց արին ճանապարհի պաշարը:

Այդ աղբյուրը, ուտելու պահանջը, գուցե և այն, վոր ճանապարհին հոգնելու չափ խոսել եյին պատերազմից, ձիերի հավաքից և որվա չարիքներից,—այդ ամենը աղբյուրի մոտ նրանց զրույցը փոխեց խաղաղ և սովորական առոյրյայի հունով:

Կարծես հունձի ժամանակն էր և ինչպես միշտ, ծփում եյին լեռան լանջերի բարձր խոտերը: Յեւ ինչպես ամեն տարի, ահա նրանք ձիերով չեկել են սարը: Հիմա կզրնգան գերանդները լորը կթռչի խոտերի միջից և լեռնային կաքավը կկարգա կանաչ սաղմոսը:

Դարբնի տղան հանկարծ նկատեց, վոր Շուղունց Աքելը շտապելուց մթնում տրեխները թարս և հագել: Յեւ այդ բունը զվարճություն պատճառեց մյուսներին:

Նրանց զվարթ ծիծաղը լռեց, յերբ Գիլանց Մուքին, վոր արդեն ալեհեր ծերունի յեր,—բարձրացրեց ողու առաջին թասը:

— Բարի լույս բացվի մեզ վրա և մեզ նման չարքաշ մշակների վրա... Բարով տեսնենք մեր զավակների ազատությունը սրի բերանից: Վողջություն լինի և արդար լիություն: Դու մեր սրտովն անես,— և ալեհեր գլուխը դարձրեց դեպի ջինջ յերկինքը, կարծես՝ նրա անհուն խորքից, մի աչք քաղցր նայում էր այդ խեղճ մարդկանց:

Միմոնը լուռ էր: Նա թիկնել էր քարին, թրջում էր հացը պաղ ջրի մեջ և դանդաղ կրծում: Յերբեմն հայում էր արածող ձիերին, վորոնք գլուխները չեյին բարձրացնում ցողառատ խոտից: Գյուղի ձիերի հետ արածում էր և Յոլակը:

Միմոնը մերթ աչքի տակով համեմատում էր իր ձիու բարձրությունը մյուս ձիերի հետ և տեսնում, վոր Յոլակը նույնիսկ Գիլանց Մուքու ձիուց էլ կարճ է, մերթ հայացքը քցում էր սալալանջի կողմը: Յեւ դժվարին մտքերը խռնվում եյին ուղեղում ու յերթը չէր տեսնում: Ահա՝ նորից դռանը կշոքի դռն աղբատությունը, վիզ կծուի ուրիշին, վոր իր խուրճերը տուն բերեն, վոր խոտը սարից բերեն: Յոլակին կտանեն և հնձած արտում խուրճերը անձրեից կսեանան...

— Թե Գիլանց Մուքու ձին հավասարվի Յուլակի հետ... Թե չե՝ նրանից կարճը չկա...

— Սիմոն, հրեն, — հանկարծ կանչեց դարբնի տղան և Սիմոնը ցնցվեց:

Նա գլուխը հետ դարձրեց:

Հեռվից խաղալով և խայտալով վազում եր սպիտակ ձին, քամին փրփուացնում եր բաշը և ձին լայն կրծքով ճեղքում եր լեռնային ողի սառն ակիքները: Փոշի չեւ բարձրանում գետնից և թվում եր թե ձիու արագավազ վոտները չեն դիպչում գետնին, և պայտերը զրնգում են ողի մեջ:

Արևը գեմից եր և արևը վոսկեսրել եր ձիու մարմար ճակատը, արծաթաձուլլ ասպանդակները և պողպատյա սանձը: Զիա՝ վորը ձիու հետ միաձուլլ եր և թվում եր թե արևմուտքի գորշ ամպերի պատվանդանից պոկվել եր մարմարիոնե մի հեծյալ և արշավում եր, վորպես չքնաղ տեսիլք:

Գյուղացիների զրույցը դադարեց: Բոլորը նայում եյին նրա կողմը: Նույնիսկ ձիերից մի քանիսը բարձրացրին իրենց գլուխները և հափշտակված, անասնական ահով նայեցին սպիտակ ձիուն:

Շուղունց Աքելի բերանում հացի պատառը սառել, մնացել եր:

— Այ ձի... Հազար մանեթ գին ունի:

— Տերն ել պակաս փող չունի:

— Եդ ձին ինձ տան, կոխվ չգնացողը մարդու տղա չի... — ասաց դարբնի տղան:

— Նրա վրա ամենաքաշը գեներալ կ'նստի...

— Վրան նստողն ել գեներալ ե:

Յերը ձիավորներին հասավ, Կոստանդ աղան սանձը ձգեց և հագիվ կարողացավ պահել ձիու գլուխը: Կապույտ քրտինքի փրփուրը նստել եր ձիու սպիտակ մորթի վրա: Զին կարմիր ուռնգերը փնչացնում եր, կանգնած տեղը վոտքերն անհանգիստ դոփում:

— Դուրս գալդ մի սհաթ կա, Կոստանդ աղա, — շողոքորթ կեղծութամբ հարցրեց Շուղունց Աքելը, վորին շմեցրել եր այդ տեսարանը:

— Սհաթին չեմ նայել... Մինչև դուք ձիերը նստեք, յես բազար կհասնեմ: Զեմ կարողանում գլուխը պահեմ, ձեռքերս կոտորեց...

Դարբնի տղան կամաց վրա բերեց:

— Տուր ինձ, յես կպահեմ:

Կոստանդն ուղեց ինչ վոր բան ասի, սանձը մի քիչ թուլացրեց. սպիտակ ձին նույն վայրկյանին զգաց այդ և տիրոջ խոսքը մնաց կիսատ:

Գյուղացիները տեսան սպիտակ ձիու ամենի վոստյունը: Մի ակնթարթից ձին պահվեց սարի հետևը:

— Հրեղեն ձի սրան կասեն...

Քիչ հետո գյուղացիները քաշեցին իրենց ձիերն ու ճանապարհ ընկան:

6

Յերկու լեռնաշղթայի արանքում, նեղ հովտի վրա, վորի մեջ տեղով գլորվում ե լեռնային կապույտ գետը, — ընկած ե այն փոքրիկ քաղաքը, դեպի ուր այդ որերը լեռնային կածաններով և դժվար արահետներով գնում եյին մարդկանց և ձիերի անընդմեջ շարքերը:

Նրանք իջնում եյին բարձր լեռներից, վորոնց գոգերում, ինչպես լեռնային արծվի բները, ծվարել են քարակոփ գյուղերը: Նրանք յեղնում եյին մթին ձորերից, ուր խավար խեղճութուն կար: Նրանք գալիս եյին բարձրավանդակի տափարակից, վորի մեջտեղը աղամանդի նման ջինջ լիճն եր, յեղեգների յերիզով, քարոտ ափին՝ հին գյուղը, վորի կիսավեր վանքը քարափից ցոլք եր քցում ջրերի վրա և թվում եր թե ջրերի տակ սուզվել ե մի մեռած վանք, ու սպիտակ բաղերը գիշերում են նրա մոայլ խորաններում:

Յեվ ով հայրենի ճանապարհով հասնում եր այն ծանոթ կետին, վորտեղից հանկարծ բացվում եր գետահովիտը, շողշողում եյին քաղաքի տների ապակեպատ պատռամբները, թիթեղյա կտուրները, — ով հասնում կր այդ կետին, ահով եր նայում ներքև, ինչպես արջառը, վորին քշում են սպանդանոց և ահա թաց ոռնգերով շնչում ե թարմ արյան հոտը:

Վրնջում եյին ձիերը՝ մետաղաձայն և յերկարածոր, ինչպես տխուր յերգը, կարծես վերջի հրաժեշտն եյին ուղարկում լեռնային կապույտ լճերին, վորոնց ջրից խմել եյին, տափաստաններին, վորտեղ անցել եր նրանց մանկությունը և ամայի գոմերին: Մեկը թավ եր վրնջում, մյուսը՝ արծաթահնչյուն և բարձրանում

եր հետևի վտարվելի վրա, ինչպես զազազած ցուր, ձգում եր սանձը և չեր ուզում իջնել այդ անվերադարձ ուղիով:

Յերը ձիավորները քաղաք հասան, հրապարակում ասեղ քցելու անդ չկար: Փողոցները, արտերի միջնակները, նույնիսկ աների բակերը սևացել էյին ձիերի հաղարավոր խմբերից:

Կային հազար գույնի ձիեր՝ վորձ, եզ, ծանրած և ծեր, քուռակներով և դեռ անծին, թամբած ու մերկ: Նրանց կապոտել էյին՝ վորին քարից, վորին ծառից կամ գետնին խրած սեպից: Կային և իրար կապած ձիերի խմբեր: Մեկի առաջ խոտ եր, մյուսինը հարդ, յերրորդը նեղվում եր քաղցից, շոգից և անսովոր մեջավայրից: Քաղցած ձիերը պոկոտում էյին փողոցի չոր և հազար սմբակի տրորած խոտը:

Ձիերն իրար հետ կուլում էյին. ամեն անկյունից վրնջոցի ձայն եր լսվում: Մի տեղ, ձիերի բազմության մեջ, քուռակը իր մորն եր կորցրել և բարակ վրնջոցով կանչում եր, վազվզում, մոռթք մոտեցնում ուրիշ մայրերի: Ծոգից կատաղած վորձաձիերը կտրատում էյին կապերը և ամենի կրքով հալածում եզերին, իրար կրծոտում և արնոտում բաշ ու ազդերը:

Այդ ժխորին խառնվում եր տերերի կանչն ու աղմուկը, հարայ-հրոցն ու բղավոցը: Հայ, թուրք իրար էյին խառնվել: Պետական հրամանը բոլոր գյուղերում կրկնվել եր պաշտոնական կարգադրությունների գործ նմանությունը և մարդկանց ու ձիերի այդ անհագին բազմությունը քշել քաղաք:

Հրապարակի մի անկյունում, տախտակներից շինած փոքրիկ բարձրություն վրա, դադաղի նման նեղ սեղանի շուրջը նստել էյին իշխանավորները: Նրանցից հեռու վտարի վրա յեր ստորագաս պաշտոնյաների՝ ուրյադնիկների, տանուտերերի և գյուղական գրագիրների խումբը, իրենց պաշտոնական տարագով, շքանշաններով և պղնձյա ծանր մեդալներով: Ավելի հեռու՝ հպատակների բազմությունն եր, վոր ծովի նման ծփում եր: Յեղ բոլորի աչքերն ուղղված էյին սեղանի շուրջը նստած չինովնիկների կողմը, վորովհետև նրանք էյին վորոշում ձիու և ձիատիրոջ բախտը:

Գյուղի տանուտերը կարդում եր ձիատիրոջ ազգանունը, բազմություն միջից մեկը, ձիու սանձը բռնած, առաջ եր գալիս, ինչպես կրկեսում՝ ըմբելը: Ապա նրա ձիուն մոտենում էյին միքանի հոգի, տնտղում, ատամները նայում, թղթի վրա ինչ վոր նշումներ անում: Մի վայրկյան խորհրդակցելուց հետո՝ սեղանի մոտ նստած պրիստավը ձեռքով նշան եր անում:

Ահա այդ նշանն եր, վոր հայտնի յեր դարձնում ամեն ինչ: Յիթե նշանը բազմության կողմն եր, ուրեմն ձին անպետք եր: Ձիու տերը սկզբում յերկյուղով, ապա ուրախությունից դողացող վտարվելով քաշում եր ձին և արագ հեռանում: Իսկ յիթե նշանը տախտակների մոտ կանգնած ուս պինդորեն եր ուղղած, ապա նրանք իսկույն մոտենում էյին, նոր սանձ հաղցնում ձիու գլուխը, հինը շարտում տիրոջ կողմը, ձին հեռացնում էյին, հանձնում ուրիշ գինավորների, վորոնք բազմության և տիրոջ աչքի առաջ միահավասար կտրում էյին ձիու պոչը, բաշը խուզում և բաշի մազերից կախում տախտակի մի փոքրիկ կտոր:

Ձիատերը փորձում եր գնալ իր ձիու հետևից, սակայն բղավում էյին նրա վրա և ինչպես պարտված ըմբել, նա մնում եր գլուխը կախ: Բազմությունը լուռ դիտում եր այդ տեսարանը: Ապա տանուտերը կանչում եր նրան և շքմած մարդը սթափվում եր, հավաքում այն, ինչ հանձնում էյին՝ ձիու սանձը, չվանները, համետը, — և այդ իրերը շալակած անցնում եր հրապարակով դեպի բազմությունը, ձեռքում բռնած թղթի կտորը, վորի վրա նշանակված եր ձիու գինը և նրա նախկին տիրոջ ազգանունը:

Գյուղացիները յերը քաղաք իջան, ձիերը կապեցին հրապարակից հեռու: Գիլանց Մուքին և Արեքը առաջ ընկան ամբոխի մեջ գտնելու հարևան գյուղերի մարդկանց:

Առաջին հանդիպած ծանոթին, վոր նրանցից կանուխ եր յեկել, իսկույն հարցրին.

— Հը, շատ են տանում...

— Ել մի ասեք, դուրում ա...

Սիմոնը տեսավ իր վաղուցվա ճանաչ թուրքին, և նրան մի կողմը քաշելով առանձին հարցրեց, թե ինչպիսի ձիերն են ազատվում, արդյոք կարճահասակ ձին ել են տանում:

— Ձիուկ վորքը պետի կտրած լինի կամ խոր վերք ունենա, վոր ազատվի... Թե չե՝ բոյը հաշիվ չի...

Սիմոնի վտանքը թուրացան:

Մինչև այդ խոսակցությունը նա դեռ մի աղոտ հույս ուներ, վոր այնուամենայնիվ հույս եր: Այժմ այդ ել ցնդեց: Նա հուսա-հատ մոտեցավ ձիուն:

— Յուրմիկ, — և ձին վրնջաց այդ ծանոթ կանչից: Կարծեց հիմա խոտ պիտի քցեյին նրա առաջը: Սիմոնը հարդով լի պարկը կոխեց նրա գլուխը:

— Յողակ... Գնում ես ելի...

Քիչ հետո Գիլանց Մուքլին հոգնած վերադարձավ։ Նրա ալեհեր դեմքի վրա դառն անհուսովություն կար։ Յեվ հուզված, հեռու գնաց շնչով ասաց գյուղացիներին.

— Հիմա Քարազուխն են կանչում, հետո գիլերեցիք են գնալու, նրանցից հետո՝ մենք...

Սիմոնը մի վայրկյան մտածեց, տալքալը ձիու գլխից հանեց ու ձին քշեց։

— Եղ հւր, Սիմոն, — ձայն տվավ Սաքու տղան։

— Տանեմ գետը... Կաթնաղբյուրից ջուր չխմեց։

Այդպես փախչում են սարսափից։ Այդպես փախչում ե հոտը, յերբ կայծակն անուշիկ վորոտով խփում ե մոտակա ժայռին։ Այդպես դողահար վազում ե գաղանը, յերբ հրդեհվում ե անտառը։

Սարսափահար փախչում եր Սիմոնը, մոլորվելով քաղաքի փողոցներում, անվերջ մտրակելով ձիուն։ Կարծես նրա հետևից ելին ընկել հրապարակի բոլոր գինվորները և նրանք, վորոնք նստել ելին դագաղի նման նեղ սեղանի շուրջը։

Ահա հասավ գետափի խուլ փողոցը։ Ահետեղ ել ձիեր կային, նրա նման գլուղի մարդիկ, յուրաքանչյուրն իր ձիու սանձից բռնած և սարուկի հեղուկյամբ իր հերթին սպասող։ Նրանք տեսան փախչող ձիավորին և վոմանք կարծեցին, թե անից սարսափած ձիավորը փախչում ե գետի հեռվի լեռները, ինչպես կփախչի պարտվածը գետի փրկության բերդը։

Հոգնած ձին մտրակի հարվածից մի քիչ արագացնում եր քայլերը, ապա նորից գնում բեռան տակ մեծացած գյուղական ձիու ծանր քայլերով։

Ահա հետ մնաց վերջին տունը և բացվեց կարտոֆիլի դաշտերը։ Սիմոնը դանդաղեցրեց ձիու ընթացքը և շունչ քաշեց։ Նրան քաղաքի սահմանից դուրս ավելի հեշտ թվաց։ Այն հեռվի լեռներից, վորոնց լանջին իրենց գլուղն եր, մի անապական դով գարկեց նրա քրտնած դեմքին։

Սիմոնը ծովից գետի աջ, գետը տանող նեղ ճանապարհով։ Ձին գլած գետի սառնությունը և առանց մտրակի արագացրեց քայլերը։

Գետակի հունն իջնելուց առաջ Սիմոնը յերկյուղով շուրջը նայեց և տեսավ, վոր ամալություն ե։ Միայն ներքևը, ուռիների ստվերում ննջում ելին կովերը։ Ու յերբ ծարավ ձին գլուխը

կուացրեց ջրի վրա, Սիմոնը ցած թռավ, սանձն ամուր կապեց ձիու առաջին վոտքից և սկսեց հետևի վոտքերը կապոտել։

Յողակը կուշտ խմելուց հետո փորձեց գլուխը վեր հանել, բայց չկարողացավ։ Յեվ մոռթը հնազանդ ու մոռնջ նորից կախեց գետի կապույտ ջրերի վրա։

Սիմոնն անսովոր արագությամբ ձիու համետը հանեց։ Արևի տակ փայլիլեց ձիու վողորկ և գեր մեջքը։ Ապա նույն արագությամբ կուցավ և գետնից վերցրեց մի չեչաքար։ Յերբ առաջին անգամ նա չեչաքարը Յողակի մեջքին քսեց, ձին հովություն դրաց, խաղացին նյարդերը, և հաճելի գրգիռից մեջքի մաշկը դողդողաց։

Ապա հանկարծ ձին մեջքին դրաց ծակծկոց։ Ձին փորձեց հեռանալ, բայց չկարողացավ, վորովհետև վոտքերն իրար պինդ կապված ելին։ Նորից փորձեց գլուխը վեր հանել, դարձյալ չկարողացավ։ Իսկ ցավը հետզհետե սաստկանում եր, վորովհետև Սիմոնը հուսահատ կատաղությամբ չեչաքարը քսում եր նրա մեջքին։ Մի քանի բուպեյից մաշկը պլոկվեց և արնոտեց քարը։

Յողակը տնքում եր, պոչն ուժգին խփում այս ու այն կողմ, դավալը աջ ու ձախ դարձնում, բայց վոչինչ չեր ոգնում։ Սիմոնն ամբողջ ծանրությամբ ընկել եր ձիու մեջքի վրա և քարը հաքսում եր։ Արդեն նոր բացված վերքից արյան կաթիլները դուրս ելին ցայտում և գլորվում հեացող կողերի վրայով։ Իսկ Սիմոնն ավելի արագ եր քերում, կարծես չեչաքարն ուղում եր թաղել Յողակի այնքան գեր ու վողորկ մեջքի մեջ։

Ձին այլևս չդիմացավ, շրջվեց կողքի վրա և մեջքը կիսով չափ թաղեց գետի մեջ։ Յավից և անսովոր վիճակից Յողակը ցնցում եր վոտքերը, փռնչում ուռնդերով, վիզն ու գլուխը քսում գետափին և փորձում վոտքի կանգներ։

Սիմոնն արնոտ չեչաքարը մի կողմը քցեց, ինչպես մարդասպանը դաշույնը և սարսափով նկատեց, վոր գետի ջուրն անվերջ կարմրում ե, յերբ ալիքը զարկում ե ձիու մեջքին։

— Ձլինի՛ տամար տրաքեց...

Յողակի աչքերի առաջ մթնել եր։ Գլխիվայր դառնում ելին քարերը, գետափը, և թվում եր, թե գետափի փափուկ մամուռը կախվել ե յերկնքից։ Հաճելի յեր ջրի մեջ և բնագդաբար կենդանին ավելի խորն եր թաղվում լարծուն տիղմի և ջրային խոտերի մահիճում։ Իսկ վիզն ու գլուխը չեր բարձրացնում կապույտ քարերի բարձից։

Սիմոնն արագ արձակեց կապերը, սանձը, ինքը կիսով չափ մտավ շուրը և գոռալուփ, աղերսելով, հրելով ու քաշելով մի կերպ բարձրացրեց ձիուն:

Յուրակը դողում էր:

Նրա մեջքի աջ կողմը ափսեյի չափ վերք էր բացվել և յերեւում էր կարմիր, տեղ-տեղ փոս ընկած, ճաքճքած միսը: Արյունը շարունակում էր կաթիլիկներ, բայց մի քանի տեղ արդեն լերդանում էր:

Սիմոնը հանցագործի հապճեպությամբ արյան հեռքերը լվաց ձիու կողերից, իր ձեռքերից, տիզմի բարակ շերտով ծածկեց վերքը, ջրխոտերով ծածկեց, ապա շատով համետեց ձին և դուրս յեկավ ճանապարհը:

Ձին հազիվ էր քայլերը փոխում: Սիմոնն ինչքան էլ կանչում էր, վոտքով փորին խփում, փաղաքշական խոսքեր ասում, ձին չէր արձագանքում քայլերը:

Յեվ Սիմոնն ու Յուրակը նույն փողոցներով գնացին դեպի հրապարակը: Յերկուսն էլ գլխիկոր էյին: Մարդն իր դաժան խոհի հետ եր՝ կտանէն այժմ, թե վոչ, ձին՝ հազիվ տնքում էր, պղտոր աչքերի առաջ գլխիվայր կախված մի չնաշխարհիկ արոտ...

7

Իսկ հրապարակն այդ ժամանակ ծփում էր մի արտասովոր դեպքից: Փողոցներում խռնված բազմությունից վոմանք բարձրացել էյին պատերի և պատուհանների վրա, վոր ավելի լավ տեսնեյին, թե ինչ է կատարվում մեջտեղը: Վոմանք բարձրացել էյին ձիերի վրա: Վոտքի էյին և կենտրոնում՝ սեղանի շուրջը բոլորած մարդիկ:

Մի կապտավուն ձի՝ յերկար, ծալվեծալ բաշով, բոլորովին մերկ, կատաղած վազում էր հրապարակով: Նա յերամակի ձի յեր, սնվել էր չեռներում, յերբեք հեծվոր չէր նստել մեջքին, սանձը չէր դիպչել մոտեթին, սմբակները պայտ չէյին տեսել: Այդ ձին էյին ուզում բռնել զինվորները, վորոնք յերկար պարանները թևերին փաթաթած շարտում էյին գերության ողակը՝ հենց վոր ձին մոտենում էր նրանց: Բայց ձին ամենի վոստյուն էր անում, թռչում ոձի նման գալարվող ողակի վրայով և փախուստի յեւք փնտրում: Ձինվորները մյուս խմբերը գազանային վոռնոցով կրտրում էյին նրա ճանապարհը և հետ փախցնում դեպի նրանք, վորոնք վոլորում էյին նոր ողակ:

Գյուղացիները շունչ պահած, անսահման հետաքրքրությամբ դիտում էյին կապտավուն նոսրի գաղաղած վազքը: Նրանք չէյին թագցնում իրենց հրճվանքը, յերբ ձին թռչում էր ողակի վրայով: Նրանց բոլորի թագուն ցանկությունն էր, վոր ձին ձեղքեր զինվորների շղթան և հրեղեն հրաշքի պես աներևութանար, թռչեր դեպի հայրենի լեռները և աֆստեղից պղնձաձայն վրնջաբ՝ հատուցման և անսահման աղատության յերգը:

Մարդիկ մի պահ մոռացել էյին իրենց ձիերը, վորոնց զինվորները կապել էյին փշալարի ցանկապատի յետևը, — մոռացել էյին, վոր ձիերի սանձերն ու չվանները շալակած, վոտքով պիտի բարձրանային դեպի լուռ գյուղերը, վորոնց դաշտերում այլևս չէյին վրնջալու փշալարով անջատված ձիերը:

Հանկարծ բազմությունը հառաչեց. լավեց խուլ գվիկոց, ինչպես հողմի շառաչն անտառում: Ձինվորները վաղեցին փշալարի կողմը: Մի վայրկյան ձեղքվեց բազմությունը, ինչպես ծովի սև ալիքները, յերբ յերևում է մութ անդունդը, — ապա նորից կլանեց ամեն ինչ:

Կապտավուն նոսրի վերջին հուսահատ վոստյունն էր արել, փորձել էր թռչել փշալարի վրայով և ընկել էր լարի յերկաթյա սուր փշերի վրա... Ճեղքվել էր կուրծքը, փորը և վշշում էր արյունը լարերի վրա, մահվան հրապարակի վրա, և մեռնող նոսրի ջինջ աչքերում ընդմիջտ սառչում էր հեռվի կապույտ լեռնաշխարհը...

Ձինվորները ձիու սառած մարմինն իջեցրին փշալարից: Բժիշկն արձանագրություն կազմեց և վերադարձավ սեղանի շուրջը, վորպեսզի նույն գորշ տաղտկությամբ շարունակեն գործը:

Սիմոնը յուրայիններին նույն տեղը չգտավ: Նրան ասացին, վոր արդեն իրենց գյուղացիներին կանչում են: Յեվ բազմությունը հրելով, ձին հետևից՝ հասավ հրապարակը, վորի մի կողմը կանգնել էյին դարբնի տղան, Գիլանց Մուքին, Աքելը և մյուսները: Գրագիրը կարգում էր անունները:

— Աչ մարդ, ռւր կորար, քիչ մնաց քեզ շտրաֆ անեն: Ասացինք հրեա կգա:

Ամենից առաջ Շուղունց Աքելին կանչեցին: Դողողալով նա առաջ անցավ, մի անգամ էլ հետ նայեց համադյուղացիներին, կարծես նրանց ներկայությունը հուսադրում էր նրան:

Մոտեցան և զննեցին նրա ձիուն: Ու մեկ էլ զինվորները վրա տվին, ձիու համետն արձակեցին և շարտեցին Աքելի կողմը:

Ձեռքը վերելից հայտնեց լճի ուր: Ձին վորնեքը քաշեցին ձին: Աքելը հրապարակում ֆնաց մի բոպե, նայեց ձիու հետևից և անխոս վերադարձավ, մեջքին ձիու համետը:

Դարբնի տղան սրախոսեց.

— Ափիցեք Աքել Շուղունցով, — բայց վոչ վոք չծիծաղեց: Դարբնի տղայի ժպիտն ալլանդակ կծկվեց և դեմքի վրա սառեց, վորպես դառնության կնիք:

Հետո Ռոստամենց ճակատը նշան ձին տարան: Գնաց և տերտերի ձին: Ժամհարը գլուխը կախ յեկավ:

— Հիմա յես տերհորն լինչ պատասխան եմ տալու...

Չորրորդ հերթը Կոստանդինն էր: Գյուղացիները դարմացան, յերբ լսեցին նրա ազգանունը, վորովհետև Կոստանդը նրանց մեջ չկար: Դարբնի տղան նկատեց, վոր սեղանի շուրջը նստողների մեջ ինչվոր փափսոց ընկավ:

Հրապարակի մյուս կողմից յերևաց Կոստանդը՝ լղար, մեջքը փոս ընկած, մոխրագույն մի ձի հետևից: Թվաց թե նույնիսկ չնայեցին նրա կողմը և ձեռքը վերևից նշան տվեց, վոր Կոստանդն ու ձին հեռանան հրապարակից:

Այդ այնքան արագ կատարվեց, վոր գյուղացիներից շատերը չհավատացին իրենց աչքերին, թե այդ «խեղճ» գյուղացին Կոստանդ աղան է: Նրանք ֆնացել էին ապշած: Իսկ Կոստանդը կեղծ ուրախությամբ հետ տարավ ձին և անհայտացավ:

Դարբնի տղան Սիմոնի ականջին շշնջաց.

— Տեսար, վոր ասում էյի...

Բայց Սիմոնը չլսեց: Նրա ականջին հասավ իր ազգանունը և Յուրակի սանձից բռնած, մտավ հրապարակը:

Յերբ մոտեցավ, վերցնել տվին ձիու համետը և մի ակնոցավ վոր ոռու, վոր անասնաբուժն էր, քիթը վեր քաշելով կռացավ վերքի վրա:

— Չտարան, — անցավ Սիմոնի մտքով: Բայց մարդը բարկացավ և մատը թափ տվեց Սիմոնի վրա: Նա հայհոյում էր:

Սիմոնը վախից դողաց, գունատվեց և նստեց համետի վրա:

Ձին վորնեքը Յուրակին տարան: Սիմոնը տեսավ, թե ինչպես իր ձիու յերկար պոչը սուր մկրատով կտրեցին: Յեվ իսկույն աչքին այնպես յերևաց, ասես Յուրակը մեծացավ և դարձավ դադախի ձի:

Գյուղական զբաղերը բղավեց նրա վրա: Նա սթափվեց և բեռը շալակին վերադարձավ յուրայինների մոտ:

Արևն արդեն թեքվել էր, յերբ գյուղացիները ճանապարհ ընկան տուն: Ահատվել էյին միայն ութ ձի, վորոնց վրա բարձել էյին ֆնացած ձիերի համետները: Գյուղացիներից վոմանք իրենք էյին շալակել ձիերի սանձերն ու չվանները:

Ահատված ձիերը, վորոնցից յերեքը ծուռ վոտ էլին, մեկի մեջքն էր փոս ընկած, յերկուսը քոս էլին, իսկ Հաբեդանց ձիու յերկու կողակը չկար, — ազատված ձիերը հազիվ էյին քայլում ծանր բեռան տակ:

Սիմոնը գլուխը կախ գնում էր մյուսների հետ: Դարբնի տղան էլ լուռ էր, վորովհետև վոչ վոք սիրտ չունի նրան լսելու:

Նրանք անընդհատ բարձրանում էյին լեռը, կարծես պիտի գնային մինչև մութ յերկինքը: Մայրամուտի արևը աջ կողմից նրանց վոսկեորել էր: Նեղ արահետով գնում էյին նրանք իրար հետևից, ինչպես կռուներ յերամ և թվում էր, թե բեռների տակ կքած սև ստվերները հավիտյան պիտի բարձրանային մութ լեռը, մինչև մի խավար անդունդ հանկարծ կլաներ նրանց:

Սիմոնը ձիու չվաններից և սանձից զգում էր Յուրակի վողորկ մարմնի ծանոթ հոտը: Յեվ մի միտք, ծանր բեռից ավելի դժվար ծանրությամբ նստել էր նրա գլխում և նա խոնարհել էր գլուխը: Բայց փակ աչքերով էլ տեսնում էր արնոտ չեչաքարը:

— Հենց իմ փեսությունը ֆնաց, Յուրակ... Հիմա հազար ձիու մեջ անտեր խրխնջում ես... Յարաբ տեսես արյունը ցամաքեց:

Յեվ նա բուռը լայն բաց արեց, այն բուռը, վորով բռնել էր քարը...

Բռի մեջ ստացականի կտրոնն էր, վրան Յուրակի գինը և իր ազգանունը:

Արևի մայր մտնող շողերը հրդեհել էյին ամպերը, ներկել արնոտ գույնով: Լեռների սև ստվերները ավելի վառ էյին ցուլացնում ամպերի կարմիրը: Կաթնադրուրի արոտներում և սալալանջում էլ վոչ մի կաքավ չեր կարգում և վոչ լոր էր ձկում: Քնել էյին քարերը, խոտերը, անբան հավքերը և լեռների վրա իջել էր իմաստուն մի յերեկո:

Կաթնադրուրից նրանք ջուր խմեցին և հացի փշրանքները թաթախեցին սառը ջրում: Մութն ընկնում էր և ճանապարհ դեռ շատ կար:

Սիմոնը նայեց ներքև... Այ այստեղ արածում էր Յուրակը:

Նրա ատամները արանքում յերեւի դեռ մնում եւ այս դաշտերի խոտը: Իսկ ինքը պառկել եր այս քարի տակ եւ մի լույս ճառագայթ խոստանում եր զվարթ վերադարձ:

Ու հետ նայեց Սիմոնը: Այնտեղ, ներքեւ խավար եր, խավարի մեջ քաղաքը եւ քաղաքի փշտարյա վանդակում աղիոգորմ վրնջում եր իր հույսը, իր Յուլիը:

Հանկարծ Կաթնաղբյուրից ներքեւ քարերի վրա զրնգացին ծանր պայտերը: Դյուղացիները ճանապարհից դուրս լեկան եւ մի կողմը քաշեցին բեռնած ձիերը:

Հեծվորը Կոստանդ աղան եր, սպիտակ ձիու վրա...

Միայն Շուգունց Աքելը կիսաբերան ընդունեց Նրա վողջույնը: Մյուսները քարի նման լուռ ելին: Դարբնի տղան, ատամները սեղմելով, դայրացավ:

— Տեսա՞ր, Սիմոն, սեն ու սպիտակը...

Սպիտակ ձին մի վայրկյան ցոլաց մթնոլ աբեի շողերում եւ չքացավ դեպի նարնջագույն ամպերը: Կարծես մարմարիոնե մի արձան արշավում եր դեպի պատվանդանը, վոր իր անհաս բարձունքից ահ ու սարսափ մաղի ռամիկ գյուղերի վրա:

9

Կես գիշեր եր, յերբ տուն հասան:

Դռան մոտ կանգնել եր Շարմաղ բիրին, ճրագը ձեռքին: Սիմոնը ներս մտավ, տոպրակն ու սանձը գցեց մի անկյուն: Անկողնից վեր թռավ Շողերը:

— Ապի, բա Յուլիը...

Աղջկա միամիտ հարցին վորպես պատասխան, դուրսը, լեռնային գյուղի սառը խավարում, վրնջաց անմայր մի քուռակ: Կարծես բազմաթիվ մանր զանգակներ լերդեցին անեղրական տրիսթյուն:

Շարմաղ բիրին սարսուռով վրա դրեց դուռը եւ հին դուռը մի անգամ ել յերգեց յերկար ու կերկեր, արեւլյան թախծոտ մի յերգ: Պառավը լալիս եր...

Հետո քանի յերեկո իջավ եւ զանգեր զարկեցին, բայց մինչեւ մահ, իրիկնապահին նա վոչ դուռը բացեց եւ վոչ ել զանգերի դողանջը վորպես անանձնական որհնություն ներս մտավ նրանց սե խրճիթը...

ՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ դեմ կմեղանչենք, յեթե այս տարածությունը, վոր կոչվում է Աստաֆյան, անվանենք փողոց, վորովհետև մեր քաղաքում այս փողոցը հռչակված է նաև իբրև ժամադրավայր, նավահանգիստ, այն հին մակույկների համար, վորոնք հանդարտ որորվում են վերից վար, այսինքն «անցնում են և բարձրանում»: Նա և պատկերասրահ է, այն տարբերությամբ, վոր պատկերները զբոսնում են և մի որվա ընթացքում հետաքրքրասեր մեկը կարող է տեսնել նաիրյան հոգևոր կուլտուրայի բազմաթիվ ներկայացուցիչներին: Այս փողոցն ունի նաև վատ համբավ. յեթե մեկը կամենում է ցույց տալ իր բացասական վերաբերմունքը մի տեղեկության կամ կարծիքի մասին, — ասում է՝ «Աստաֆյան փողոցի զրույց ե»։ Վերջապես կարելի չէ մեջտեղ բերել մի այլ ապացույց, վորով աներկբա կզառնա այն, վոր այս տարածությունը սովորական առումով փողոց չէ, այլ ունի այնպիսի հատկանիշներ, վորոնցից զուրկ են քաղաքի մյուս փողոցները: Նկատված է, վոր այստեղ յերկար տարիներ ժամադրվողներին, հանգստացողներին, փողոցում վիճաբանողներին և առհասարակ այս տարածության սիրահարներին հատուկ է մի առանձին քայլվածք՝ մի տեսակ հոգևոր յերթ, յերբ մարդը թեքում է վիզը, գնում է իրանը որորելով, աչքերի առաջ մեռած մառախուղ և մառախուղի մեջ անիրական մի աշխարհ: Մեր ծանոթներից մեկը, վոր մասնագիտությամբ բժիշկ է, տպագրության համար պատրաստ ունի մի գիտական շարադրություն, վորով ապացուցված է համարում մի առանձին՝ նրա տերմինով ասած՝ «երկմենյան ախտի» գոյությունը և միանգամայն գիտականորեն բացատրում է այն պակասությունները, վոր հատուկ են այս փողոցի սիրահարներին:

Կարող ենք թեթևակի պտույտ անել մեր քաղաքի մի քանի փողոցներում, վորպեսզի համոզվենք, վոր քաղաքի փողոցներից զուրկ մեկը չունի այն առանձնահատուկը, միակը և անկրկնելին. ինչ վոր այս, թյուրիմացաբար փողոց կոչվող, տարածությունը՝ Գաղաքն ունի Կույր փողոց, վոր վերջանում է այգիների

ճանապարհով. Տպագրիչներն փողոց, վորտեղ մեծ մասամբ ապրում են պղնձագործ արհեստավորներ. Բաղնիքի փողոց, ուր յերկու աստամնարուժ կա և պարսկական հին բաղնիքից մնացել և միայն մի խոր գուր, վոր հետզհետե լցվում և բակերի աղբով: Կան փողոցներ, վորոնց բնակիչները տառապում են հարատե հարբուխով, լուսկաց և տխուր մարդիկ են, ինչպես ղերեղմանափորները և ժամագործները: Կան զարմանալի փողոցներ, վորոնք ունեն ցածր դռնակներով պատեր և յերգող ջրեր: Կանուխ և իջնում մուլթն այդ փողոցներում և խավարն ավելի թանձր և, քան հարեան փողոցում, վորտեղ գիշերաչին ժամերին կարելի չե տեսնել արթուն և զվարճացող բնակիչներ: Պատահել և մեղ տեսնել հին փողոցներ, վորտեղ ամեն քայլափոխի մի բան գրավել և մեր անդրադ ուշադրությունը: Մի տափակ կտուրով տան ամբողջ ճակատը դարդարված և գունագեղ աղյուսներով, վորոնց համակարգություն մեջ կա թագնված իմաստ. մի ուրիշ տուն ունի յերազային պատշգամբ, կապույտ ճաղերով, և թվում և, թե անա ցածր դռնակը կբացվի և նշաձև աչքերով մի աղջիկ դուրս կգա պատշգամբ, և, ինչպես յերազ, նորից կանհետանա: Ահա մի գետնափոր տուն, վոր դրսից լուսամուտ չունի և գորշ պատի մեջ չի յերևում դուռը: Կարծես ղեղնած այգիներում ամայի հնձան և, վորտեղ այլևս չկա վոչ մի բան, վոչ յերգ: Մակայն գետնի տակից լսվում և յերեխայի լաց և գետինը թնդում և փայտե որորոցի զարկերից: Ու չքանում են պատերը, տեսնում եք մորը՝ կուցած որորոցի վրա և մոռացված մի յերգ որորում և ձեր մանկությունը: Ահա մի ուրիշ փողոց, վորի միջով գնում և բարակ գետը: Տները գետափին են և շատ պատշգամբներ կախված են ջրերի վրա: Տնից տուն կամրջակներ են, վոր գարնան հեղեղին բարձրացնում են վեր: Ի՞նչ քաղցր և գով գիշերը քնել ջրերի վրա կախված պատշգամբում, լսել ջրի ձայնը, և զգալ գետի հունով սարերից իջնող հովը: Իսկ յեթե պատշգամբի վրա շողք և գցել ղեղձենին և նրա ստվերի միջով, ջրերի մեջ լողանում են աստղերը, իսկ յեթե գետի մյուս ամիս, կավե պատի յետևը, քնել և մի աղջիկ, ինչպես յեղնիկը անտառի խաղալի վրա...

Այդ փողոցից կարելի չե մտնել մի ամբողջ քաղաք, քաղաքի մեջ քաղաք, բաղմաթիվ խճճված անցքերով, ինչպես մըշնոցը, մանվածապատ և բոլորովին նեղ փողոցներով, վորոնցով հաղիվ և անցնում պաղպաղակ վաճառողի սայլակը,—կավե տներ և կիսաչոր չինարիների մի լարերինթ, վորտեղ խլրտում և արհեստա-

վորներ և մանր տնատերերի մի անուխ բաղմաթյուն: Այստեղ մի տուն կբել և ռադիոյի կայմի ծանրության տակ, մի ուրիշ փոքր դռնակին կայցրել են թիթեղի կտոր՝ «նորոգեմ պրմուս», իսկ տերը մտել և կիսաքանդ պատի ճեղքը: Այս փողոցներում ապրում են ամենաորինապահ և միլիցիոնների կարգադրությունը յերկյուղած բարեխղճությամբ կատարող քաղաքացիներ: Յերք քաղաքի կենտրոնական փողոցներում դեռ նոր են կախում տոնական դրոշները, այս թաղի տների վրա արգեն ծփում և դրոշակների ծովը: Ու թեև յերիտասարդները գլխավոր փողոցներից լուր են բերում, վոր տոնը վերջացել և, այստեղ դրոշակները դեռ ծածանվում են, մինչև գա ինքը՝ հերթապահ միլիցիոնները և կարգադրի, վոր հանեն դրոշակները:

Բայց կան և լուրջ փողոցներ՝ քաղաքի տներով և մայթերը սալահատակ: Այդ փողոցներով անշշուկ սուրում են շքեղ ավտոներ, այնտեղ ծառերն անգամ միահավասար և միանման են ու չեն շարժվի ամեն պատահական քամուց, մինչև չշարժվի ծայրինը և սոսափը, վորպես հրաման, չանցնի սաղարթից-սաղարթ: Նրանց գրանիտե քարերը դրնգում են գեղեցիկ նժույգների դոփյունից և ներշնչում ակնածալի պատկառանք:

Մենք ահամա շրջեցինք քաղաքում՝ Տպագրիչների փողոցից մինչև գետափը, յեղանք ասիական թաղի լարերինթում, տեսանք այն խաղաղ փողոցի յերազային պատշգամբը, նույնիսկ հասանք այն փողոցը, վորտեղ կան վանդականման տներ և պատուհաններ, վորոնց յետևից, յերբ լուռ և փողոցը, կարելի չե լսել աղջկա սրտամորմոք յերգ և դռան ճեղքից տեսնել արևելցու գեղեցիկ բակը՝ վարդենիներով, վորոնց վրա դեռ կարմիր են վարդերը, յերբ թափվում և առաջին ձյունը: Մենք յեղանք և այն փողոցներում, վորտեղ չկան բարդիներ և վորտեղ գրանիտե հունի մեջ գնում են ջրերն առանց խոխոջի, առանց շառաչի: Բայց այդ փողոցներից և վոչ մեկը չի կազմում քաղաքի հպարտությունը և մեր նկարագրությունն առարկան: Ավելին. նրանք բոլորը փողոց են, հաղորդակցությունն անոթներ, և նրանցից վոչ մեկի անունը չի կապված յերազների, բամբասանքների, այլատեսակ շաղակրատությունների, դատարկապորտ թափառումների և ժամանակի վատնման հետ, ինչպես այս փողոցն և, վորի նկարագրությունը հիմա կանենք, ապա կպատմենք մի ուրախառիթ գեպը և նրա հետ կապված մի անանուն մարդու յեղերական վախճանը:

Տները նշմարվում են առավոտի մշուշով, լապտերների լույսը աղոտանում է: Չի շարժվում և վոչ մի տերև, վոչ մի ծառ: Ամեն ինչ քնած է լուսաբացի խոր քնով: Հոգնած ձիերը պառկում են տաք աղբի վրա և վզները յերկարում: Այդ նշան է, վոր շուտով կբացվի առավոտը: Հեռվի ճահճուտներից լսվում է գորտերի կըր-կըռոցը, վոր ափելի վեհաշուք է դարձնում լուսաբացի խորհրդա-վոր յերկունքը: Լուսինը ջրային շուշանի նման լույս է տալիս տիեզերական ովկյանում: Իսկ ասաղերը սկսում են անեանալ, վորովհետև վաղուց է ասված՝ «յերևեցն արեգական անեանան աս-տեղունք»:

Ահա ճահճուտներից բարձրանում է տաք գոլորշին, վոր դող-դողում է շատ բարձրերում: Մի րոպե, և սառը հոսանքը ցած է իջնում: Արդեն խշշում են բարդիների բարձր կատարները, իսկ ներքևի ճյուղերը, խավարի մեջ, դեռ անշարժ են: Ապա լուսա-վորվում են վերևի ճյուղերը, տերևները դողում են և դողը կա-մաց-կամաց սահում է ցած: Կարծես մի խավար քող ընկնում է ծառերից և նրանք հագնում են ծիրանի շապիկ: Փողոցը դեռ նիրհում է: Լուսադեմի դովից քաղցր նինջ է իջնում ժամապահ միլիցիոներների վրա, վորոնց սև սիլուետներն ընդունում են դա-նազան դիրք: Ահա մեկը հենվել է հեռագրապուշին և անշարժ է, ինչպես սյունը: Մյուսը ձեռքերն ադիրի նման կռթնել է հրա-ցանին, յերրորդն անշարժ նայում է առվի ջրին, վոր նրա համար յերգում է սեր և խնդություն: Վաղ առավոտյան ով գիտե, վոր Շուշանն է միտն ընկել: Չորրորդն արձանի պես է, վորպես մի ահեղ մոռումնոտ՝ ճանապարհի մեջտեղը: Մի խոսքով լուսաբացին փողոցը նման է զինվորական արձանների հաղթական ալլելի:

Գետի յերեսով արդեն փչում է սառը հոսանքը և խոնավա-նում է գետինը: Փողոցի ծայրին յերևում է անտիրական մի շուն, վոր դունչը վեր ցցած քշում է ուղիղ ներքև: Նրա քթովի և ըն-կել ինչ վոր քաղցր բույր, վոր մեյգանի կողմից բերում է քամին:

Ահա լուսավորվեցին այս փողոցի ծառերը, վորոնց գեղեց-կությունը վաղեմի մի ուր գովել է այն նշանավոր պոետը, վորի անունը մեզ համարձակություն ներշնչեց ափելի մանրամասն նկարագրելու լուսաբացը, քան այդ թույլատրում է չափի գգա-ցումը: Յեվ վերջապես մի այլ բանաստեղծ, վորից առավել բանքարով վոչ վոք չի նկարագրել բարդիները, լուսինը, ջրերի

յերգեցիկ զրույցը, — մեր ներկայությամբ մի թուխ մաշկով աղջ-կա, վոր նման էր յեթովպուհու, ասաց.

— Ձեր մագերը նման էն այս ծառերին, — հետո թափահա-րեց ծառը և հազարավոր նարնջագույն տերևներ տեղացին կաշ-տառ աղջկա ուսերի վրա...

Ահա լուսավորվեցին այդ ծառերը, յեղան դռնապանները՝ ափելներով, թիակներով, դույլերով և սկսեցին հարդարել փողոցը: Նրանք ել գնացին և ապա արևը վոսկի տեղաց Արարատի գա-գաթին: Արդեն սուկեցին գործարանները՝ մեկը դիլ և ուրախ, մյուսը խապոտ, յերրորդը՝ յերկարածոր, ինչպես տխուր սեգյահ: Փո-ղոցում դարթնեց աղմուկը: Տասը, քսան, հետո հարյուրներ, միայ-նակ կամ խմբերով, յեղան տներից, յեղան մյուս փողոցներից և բանվորների բազմությունը լցրեց այս փողոցը:

Վոմանք դրում են կոճկում բաճկոնը, վոմանք տրորում են աչքերը և գնում են լուռ ու լուրջ: Կան տարիքով մարդիկ, վո-րոնք հազար-հազար անգամ անցել են այս փողոցով և տարիների ընթացքում նրանց վոտքերը վարժվել են մի չափի, վորով ան-վրեպ հասնում են աշխատանքի վայրը: Հինգ րոպե, և փողոցը լցնում են կաշեգործները, հյուանները, դարբնները, մանտյոները, հնոցապանները, — գործարանային աշխատանքի բոլոր ներկայա-ցուցիչները: Կան հյուաններ, վորոնք յերեսուն տարի նույն կողո-վը ձեռքին, նույն հաստ մատիտը ափանջի հետևը, գնացել են այս փողոցով: Կարելի յե տեսնել ներկարարների, վորոնց բարձ-րավիզ կոշիկների վրա յերևում են բոլոր ներկերի հետքերը՝ գա-ճից մինչև ալիֆ: Ահա «արճիճե» բանակը, ահա և կաշեգործները, վորոնք, վաղնջական ժամանակներում, յեղբայրակից եյին բա-նաստեղծական արվեստին:

Աշխատանքի այդ բանակը անտարբեր է փողոցի գեղեցկու-թյան: Յեթե մեկը յերազում է այս փողոցում՝ նրան անվանում են «ավարա»: Յեթե վարպետը բարկանում է աշկերտի վրա և հանդիմանում, ապա հիշատակում է և այս փողոցի անունը. «դու-լավ կարաս Աստաֆյանը չափես...»: Գործարանները շտապող այս մարդիկ չեն սիրում փողոցի յերկարությունը: Նրանք, յերբ վե-րադառնում են աշխատանքից, հատկապես տարիքավորները, շատ են գանգատվում այս յերկար փողոցից. «Գնա՛, գնա՛, թե վերջա-նա՛...», «Յեթե կաղատվե՛ք սրա ձեռից»..., «Ա՛խ, մի վոտքերս կտրվեն գետնից, գոռալով գնամ, գոռալով գամ...»: Յեվ այս բո-լորն այն փողոցի հասցեյին, վոր համբերատար լսում է և մյուս

փողոցներից ավելի մաքուր է, մայթերն ամուր են, իսկ լանջը՝ արծաթյա պնակի նման վողորկ։ Յեւ վայրերն այն ժամանակ, յերբ ներկարարների ծանր կոշիկներն ամուր դնում են, աչն ինչ փողոցը, կարելի չէ ասել, կուլ է տալիս իր սեփական փոշին, վոր հեշտ լինի նրանց յերթը։

Սակայն բարակում է այս հոսանքը և միայն հեռվից, կաշեպործարանի մոտերքից լսվում է ներկարարների հաստ կոշիկների դոփյունը։ Նրանք դեռ գործարան չեն հասել։ Փողոցում յերեւում է փռու ծխագուլն շղարշը։ Դարձյալ յերեւում են հատուկներս մարդիկ։ Նրանցից մի քանիսը շտապում են, մյուսները ծանրաքայլ են։ Շտապողները հետ մնացած բանվորներն են, ծանրաքայլ անցողները՝ ծառայողները բանակի առաջապահները, վորոնք թևերի տակ մատյան, համրիչ, կամ թղթի կապոց՝ դնում են իրենց հիմնարկը կիսատ բալանսը լրացնելու, կամ քաղվածքներ դրանցնելու և կամ հենց այնպես, մի քանի րոպե վարիչի աթոռի վրա նստելու և յերազելու ռիզ դիտել վորպիսի հեռանկար։

Նրանք առաջապահներն են, իսկ բանակը դեռ թեյ է խմում և հաճախ նայում ժամացույցին։ Մի քանի րոպե ևս, և ահա փողոցը հեղեղում են գործավարները, մեքենագրուհիները, հաշվապահները, վիճակագիրները, հաշվետարները, քարտուղարները, մանր բաժինների վարիչները, վորոնց մեջ, ինչպես սարկակը ճնճողիկների յերամում, կարելի չէ տեսնել և վարչության պետերին։ Այս բանակը առաջինի վոչ կարգապահութունն ունի, վոչ ծանրախոհ լրջութունը։ Միայն գլխավոր հաշվապահներն են իրենց քայլվածքով ներշնչում ուժ և վստահութուն։ Իսկ մանր հաշվետարները, վոր միայն թվաբանական չորս գործողություն են կատարում հաշիվների հետ, — կարծես դպրոց են գնում։ Հապա մեքենագրուհիները... Կա այնպիսին, վոր փողոցումն է ավարտում իր տուալետը, կա, վոր հենց գլխավոր հաշվապահի քթի տակ վեր է քաշում գուլպան և կորացնում իր վոտքը (և ինչ վոտք, սրտեր խոցող կեռ յաթաղան...)։ Կա և այնպիսին, վոր մինչև հիմնարկի մուտքը զարմանալի արագությամբ տեղեկանում է գիշերային պատահարների մասին, մի քիչ բամբասում է, մի քիչ զվարճացնում և մի քիչ նախանձում։ Ահա սրանց են ասում «Աստաֆյանի որիորդներ», սրանք են, վոր փողոցը լցնում են յերփնաբույր ոծանելիքներով, ոգի մեջ թողնելով աննյութական ժապավեն, յերբ նրանց բարակ մատներն արդեն խաղում են ուղեբեմուղի ստեղծների հետ։

Առավոտյան այդ ժամին փողոցում կարելի չէ լսել զանազան տեմբերների ծիծաղ, գլխավոր հաշվապահի կուշտ վրնջոցից մինչև մանր հաշվետարի անպատեհ քրքիշը։ Սակայն այդ ամենը վոչինչ են այն խոսակցությունների աղմուկի մեջ, վորով հեղեղվում է փողոցը։ Ահա Մատթողկոմատի գործակատարը հանդիպեց Պտուղբանջարկենտրոնի գործավարին. մի բարև և նրանք ընդհարվում են գրության սխալ նոմերի, առդիրը չլինելու, «մեր պատասխանը» ուշացնելու և ել ով գիտե ինչպիսի առիթով։ Մի ուրիշ տեղ բռնվել են իրար վասիլ Պետրովիչը և Կոյուղու վարչության ծախսարարը։ Վասիլ Պետրովիչը սպառնում է Բողոքների Բյուրոյով և ավելի բարձր ինստանցով, յեթե Կոյուղու վարչությունը չմոճի տախտակների արժեքը։ Իսկ ծախսարարը կրկնում է. «Վարկը բաց անեն, իսկո՛ւյն, իսկո՛ւյն, Վասիլ Պետրովիչ, հենց նույն օրը...» Ահա Պետարիսիլի աշխատակիցը պատմում է գիշերվա յերազը, պատմում է և միաժամանակ ընկերոջ թևից քաշ տարով մոտենում՝ կարդալու թարմ մահազդը։ Մենք կարող ենք այս որինակները բազմացնել, վորպեսզի չկարծեն, թե այդ ժամին Աստաֆյան փողոցով անցնում են միայն սեթեկեթ մեքենագրուհիներ և կամ թե մանր հաշվետարներ. վոչ, այդ բազմության մեջ կան պետական բարձր խիճեր, գլուխներ, վորոնք ընդունակ են կառավարելու մի ամբողջ նահանգ, և վոչ թե միայն մի դրամարկը։ Կարող ելինք բազմացնել գործի մարդկանց թիվը, բայց մինչդեռ մենք խոսքով ելինք, նրանք արդեն անցան իրենց գործին։

Անցավ և մարդկային այս ալիքը, յեղավ ժամը տասը։ Աստաֆյանը նորից ամայացավ։ Արդեն արևը բավական ճանապարհ է կտրել և գնում է դեպի այն սառն ամպը, վոր մոլորվել է վերևի կապույտում։ Ծառերը ստվեր են գցում մայթերի վրա, և մայթերի ստվերով ծանրաքայլ անցնում են կոլլեգիայի անգամները, վորոնք վաղ առավոտյան իրենց բնակարաններում ընթացք են տվել սեծամեծ գործերի։ Արագ վազում են ցրիչները՝ դեպի հիմնարկները, փոստը, բանկերը, — տանելով հեռագրեր, ծրարներ և բազմաբովանդակ գրություններ։ Բայց ահա գալիս է այն ժամը, յերբ կոլլեգիայի անդամը լսել է յերկու բաժնի դեկուցում, յերբ կենսաթոշակ ստացողը նստել է «հառաչանքի ծառուղու» նստարանի վրա, յերբ դպրոցում աշակերտները կորցնում են ուշադրությունը և խժժում են նստարանների վրա, — մի խոսքով այն ժամը, յերբ փողոցի մաքուր հայելին շողշողում է և լրագրային

կիսովի ստվերում քունն է մտել մշակը, — այն ժամը, յերբ քաղաքի ամենաչքնաղ կանայք, ընդամենը ութ-իննը հոգի, իրենց մանուկներին հետ, և յեթե չունեն՝ մենակ, դուրս են յեկել արևին ցույց տալու իրենց զգեստները, իրենց յերեսները, քայլվածքը և իրենց:

Այդ ժամին Աստաֆյանը դառնում է լեռնային լիճ: Յեվ լողում են այդ լճի վրա նրբիրան կանայք, այնպես վոր նույնիսկ արևը խանդով է նայում այդ փողոցին: Յեվ ի՞նչ բույր, մշկենու ի՞նչ հոտ... Ահա գնում է մեկը և գիտե, վոր քաղաքի ամենագեղեցիկ վոտքերն իրենն են. գնում է և վոտքերը վոխում այնպես կաքավաքալ, կարծես ավազանում է կոխել գետինը: Ահա մի ուրիշը՝ յերկար և սև արտանունքներով, վորոնց տակից նայում են միին աչքերը, ինչպես աստղերը ջրհորի մեջ: Կան և կապույտ աչքեր, այնքան վճիռ, վոր նրանց մեջ արտացոլում է զգեստի ծփանքը, ինչպես անտառի շորորը լեռնային լճակի մեջ: Կան և հոլանի բազուկներ, և ել ինչքը չկան ու ի՞նչ ձևեր, ձևերի վորպիսի կորուսվում, ամենը նուրբ...

Լավ է դադար առնել այստեղ:

3

Հետաքրքիր չեն մյուս ժամերը՝ մինչև յերեքը, չորսը, և նույնիսկ այդ ժամերն ել հետաքրքիր չեն, վորովհետև բանակները աշխատանքից հոգնած շտապում են հացի և հանգստի: Նրանք արագ են անցնում և ուշադրություն չեն դարձնում փողոցի յեռ ու գետին, այլևս բարձրաձայն չեն խոսում իրենց ծառայության և առտնի գործերի մասին: Յեթե վորևե մեքենագրուհի մի քիչ կանգնում է վիտրինի առաջ և դիտում կանացի գլխարկները, — ուշադրության արժանի չե նրա տխուր դիրքը: Կարելի չե լսել զուսպ արտունջներ, վոր շոգ է, սակայն այդ չի վերաբերում փողոցին, վորովհետև շոգը արևն է թափում: Նրանք չեն նկատում, վոր հենց այդ ժամին փողոցի ծառերը շարժում են իրենց ճյուղերը՝ վորպեսզի զովանան ծառայական անձանց հոգնած մարմինները:

Հետո յերկարում են ստվերները, արևը հանգստի չե գնում: Հետգհետե կենդանանում է փողոցը: Դուրս են գալիս նրանք, վորոնք հետկեսորյա քնից ծանրացել են, և նրանք, վորոնք սպասել են ձգվող ստվերներին: Սկսվում է Աստաֆյան փողոցի իսկական կյանքը, նրա վեհությունը, այն ժամանակը, յերբ նա

դադարում է փողոց լինելուց և դառնում է զբոսարան, ժամադրավայր, յերազատուն, մի խոսքով հայրենի տուն, վորտեղ շրջում են հորեղբոր վորդիները և մորաքրոջ աղջիկները, հորեղբայրները, քեռիները և պապերը: Ամենից անհամբերը յերիտասարդներն են: Ահա Գետառի կողմից արագ գալիս է մի դեռատի պատանի: Նա սանրել է մազերը, փայլում են կոշիկները և ձեռքին ծաղիկներ լինում ունի: Նա չի տեսնում վոչ խոչնդոտ, վոչ մյուս փողոցների յերթևեկը: Նրան թվում է, թե Աստաֆյանը մի անմարդ ալգի չե, վորտեղ ծառերը բուսել են ստվերի և հառաչանքների համար: Մի անմարդ այդի, վորտեղ նրան սպասում է մի մանկահաս աղջիկ և միամիտ մի զրույց: Այդ դեռ սկիզբն է. և յերբ վառվում են լապտերները, Աստաֆյան փողոցում կարելի չե տեսնել նման պատանի զուգեր, վորոնք հեռունները չեն գնում և վոչինչ չեն զգում մարդաշատ մալթերի վրա, բացի առավոտի նման բացվող իրենց սերը: Նրանք իրարից վորոշ հեռավորության վրա յեն կանգնած և շատ-շատ աղջիկը յերկարում է իր բարակ բազուկը ծառից մի տերև պոկելու, իսկ տղան ծառի բունը գրկած շարունակում է սիրային շատախոսությունը: Իջնում է գիշերը, յերևում են ուրիշ զույգեր, վորոնք գնում են փողոցն ի վեր, դեպի համալսարանի բարդիները և ուշաթափվող աղբյուրը: Գիշերային տարածամին այդ կողմերում կարելի չե տեսնել արձանի նման անշարժ դույզների, վորոնք բռնկվել են անհաղթահարելի կրակով: Յեթե բարդիները կարողանային խոսել և քարերը լեղու առնելին, այն ժամանակ կարելի չե լսել դարմանահրաշ պատմություններ՝ ավելի հետաքրքիր, քան հազար ու մի գիշերների հեքյաթները: Իսկ յեթե յուրաքանչյուր զույգ իր այցելությունը հավերժացնելու համար մի քար գցեր այդ կողմերը, այն ժամանակ մենք կունենայինք Բաբելոնի աշտարակի չափ բուրգեր և հյուսիս-արևելյան քամին փոշի չեր մաղի մեր քաղաքի վրա:

Իսկապես, վոր դարմանալի փողոց է Աստաֆյանը...

4

Այնուամենայնիվ ամենահրաշալի այդ ժամերի նկարագրությունը չի կարող գերել մեր գրիչը և մեզ ստիպել մոռացության տալու մի եակի, վորին մենք պետք է անվանենք անանուն մարդ, վորովհետև մի առանձին բան չի ավելանա, յեթե հիշա-

տակենք նրա անունը և ազգանունը, նկարագրենք նրա դեմքը և պատմենք նրա կյանքը, թեկուզ համառոտագրած:

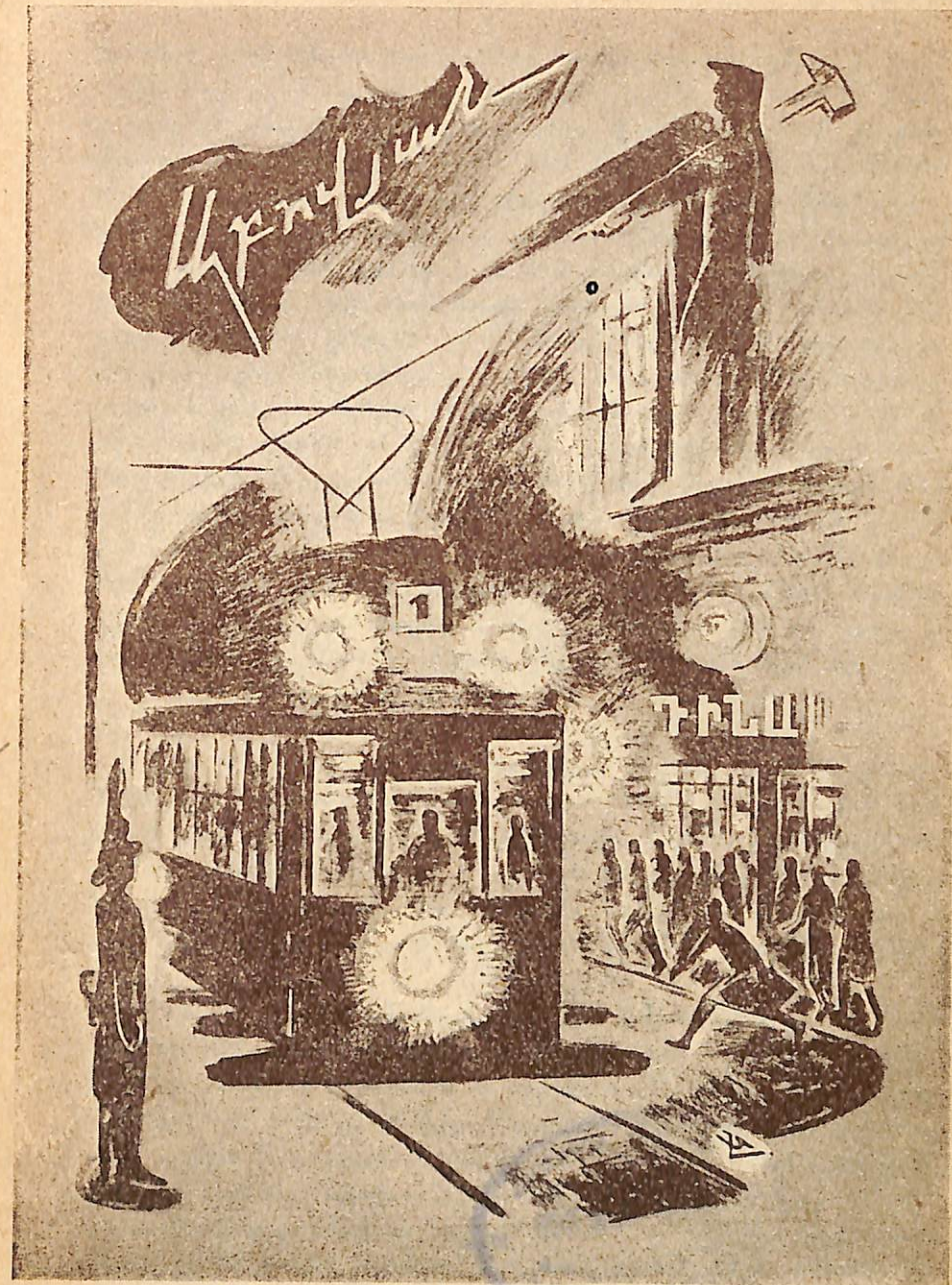
Ահա վրա հասան այն ժամերը, յերբ փողոցում չհաշված նրանց, վորոնք շտապում են տուն, մնացել են նրա հավատարիմ յերկրպագուները: Այդ մի քանի դուշգ սիրահարներ են, վորոնք իրարից չեն կարողանում բաժանվել, ապա մտավորական խավի ներկայացուցիչներ, վորոնք ճեմելով վիճում են ո՞վ գիտե ինչպիսի անլուծելի խնդիրների մասին, ապա նրանք, վորոնք նվժում են, ինչպես գիշերային բուռն, և վերջապես նրանք, վորոնք զգացմունքների կապանքներն արձակվել են և այդ տարածության վրա զբոսնելով դահ են, վոր վերեւից ժպտում են հայրենի աստղերը, վոտքերի տակ հին հողն ե, ջրերը գալիս են յերկրի խորքերից և ջրերը նրանց պատմում են հին որերի մասին:

Գիշերային այդ ժամին քաղաքի այն խուլ փողոցներից, այն ասիական լաբիրինթից, վոր, ինչպես ասացինք, քաղաք ե քաղաքի մեջ և վորտեղ խլրտում ե մանր տնատերերի մի բազմութուն, — դուրս ե գալիս մի վտիտ մարդ, մի անանուն մարդ: Նա կանգնում ե յերեք բարդիների առաջ, նայում ե ներքե, տեսնում ե փողոցի գետինը, վոր շողում ե լույսերի տակ, և լսում ե ջրերի ձայնը: Հետո նա բարձրացնում ե բարակ վերարկույի ոձիքը և մայթի վրայով գնում ե դեպի վեր: Փողոցի վերջում նա անհայտանում ե և յերկար ժամանակ չի յերևում: Նա հաստում ե մի փոքրիկ բարձրության վրա և այնտեղից նայում ե քաղաքի լույսերին, դաշտին և հեռվի լեռներին:

Մուտի մեջ ցցվում ե Արարատի սպիտակ գագաթը: Ստորոտը, վորտեղ ձյուն չկա, կորչում ե մուտի մեջ և յերևում ե միայն ձյունոտ գագաթը, վոր հեռունեքում դողում ե, ինչպես վիթխարի ամպ: Նրա աչքին հա յերևում ե այդ սպիտակ գագաթը և քաղաքը, վորի կրակները քանի հեռանում, այնքան խառնվում են իրար և ստացվում ե կրակների ծփացող ծով: Սակայն այդ անանուն մարդը խորշում ե կրակների ծովից և հայացքը դարձնում ե դեպի լեռան գագաթը: Ապա նայում ե Աստաֆյանի ուղիղ սլաքին և փակուս ե աչքերը:

Ի՞նչ եր նրա ցնորքը, ի՞նչ կդարձներ նա այս փողոցը:

Նա կփակեր փողոցի բոլոր մուտքերը կավե պատերով, կթողներ միայն մի դռնակ, վորով մտներ միայն սայլը: Նա հողին կհավասարեցներ բոլոր քարաշեն տները և նրանց փոխարեն կհառուցեր կավե խրճիթներ, նրանց կտուրին չարդախ, վորպեսզի

լուսնկա գիշերներին բնակիչները բարձրանալին վերև և լուսնակը շողք գցեր փալտե օրորոցների վրա: Նա կկտրատեր բոլոր լարերը և բնակիչներին կհրամայեր, վոր ձմեռը ձեթ վառեն, մնացած ժամանակ յեղնեն արևի հետ և պառկեն մթնով: Յեղնեն արևի հետ և աշխատեն իրենց պարտեզներում, այգիներում, ցանեն սոխ ու սխտոր, վոսկեհատ ցորեն և հնձաններում վոտքերով ձմին խաղողը: Նա կցանկար տեսնել համեստ աղջիկներ, արծաթյա մախչյով, գլխանոցներով, յերկար-յերկար ծամերով, վորոնց ծայրերին լինելին ուլունքներ: Աղջիկները սափորներով գինի բերեյին հնձաններից, մարեն մառանից հաներ սպիտակ լավաշ և յուղ, և պանիր, ինքը նստեր կտուրի վրա, ներքևը ջրերը խոխոջային, վերևը յերկնքի խոր կապույտը: Յեվ ցուք տար Բարձր լեռը: Հավիտյան այգպես մնար այս փողոցը, բերդի պես զրսից անջատված խոր խրամատներով, կապույտ ծուխը բարձրանար վերև և ծխի սիջից ինքը նայեր Արարատին ու հիանար: Թող ամբողջ աշխարհում թագավորեր յերկաթը, և միայն այստեղ իշխեր կավը, քարը, փայտը... Դրսից չհասներ վոչ մի հնչյուն, վոչ մի ոտար աղմուկ և վոչինչ չվրդովեր նրա հանգիստը:

Անեղծ մնար պրովինցիան...

Այդ եր նրա ցնորքը:

Հետո նա լսում եր այն ձայները, վոր բերում եր քամին լեռներից: Նա զգում եր քամու բերած բույրերը և վորոշում, վոր լեռան վրա արդեն բացվել ե մանուշակը, վոր բաղբը բարձրացել են գետերի հոսանքով մինչև լեռնային մարգագետինները, վոր հասկերը լցվում են կաթնագույն հեղուկով, անա գալիս ե տաք շեղջի բույրը, ուրեմն ցորեն են ծեծում և կարմրել ե խընձորը:

Նստում եր այդ անանուն մարդը բարձրության վրա և մտածում եր մի անեական աշխարհի մասին: Նրա աչքի առաջ բացվում եր բլուրների, լեռների և դաշտերի մի ընդարձակ տարածություն, մի ամբողջ յերկիր: Սպիտակ և բարձրահասակ յեղները անա քաշում են արորը, պարարտ սևահողը ծալվում ե իրար վրա, յերգում ե մշակը՝ պարզ յերգեր, հետո աղջիկները հաց են բերում, մշակ ու սերմացան նստում են սև հողերի վրա, աղջիկները ժողովում են դաղձ, յեղներն արածում են կանաչ արոտներում: Մայր ե մտնում արևը, հոգնած մշակները և յեղները տուն են վերադառնում, ոջախներից բարձրանում ե ծուխը և լսվում ե շների ուրախ աղմուկը:

Նրա անիրական աշխարհում միայն այդ կար՝ գյուղերը՝ խաղաղության մեջ, ծառեր՝ յերգերի համար, ջրեր՝ վոր վոռոգում են արտերը և պարտեզները, շներ՝ վորոնք հաջում են լուսնի վրա, մարեններ՝ հաց թխելու համար և գորարներ՝ վորոնք ձմեռը նըստեյին ողաներում, գգեյին բուրդ և մինչև լույս հեքյաթներ պատմեյին:

Ամեն գիշեր այդ անանուն մարդը լինում էր այդ յերկրում: Ահա գնում է ջրելու պարտեզը: Ջրուն է նստել, և ձյունի վրա նա տեսնում է գազանների հետքեր: Անձրև է իջել և տաք գոլորշի յե բարձրանում ձիերի մեջքից, վորոնք սեղմվել են իրար և ննջում են: Խշշում է անտառը, մինչև լույս նրա խորքում վառվում է հովիթների խարույկը:

Յերբեմն նրանք, վորոնք կես գիշերից ուշ անցել են այդ փողոցով, լսել են տխուր յերգի և նվագի ձայն: Վոմանք յենթադրել են, վոր այն կույր յերաժիշտն է փչում իր սրինգը, վոմանք վերագրել են մենավոր սայապանին, վորը քշել է սայլը դեպի գյուղական ճանապարհը, և սայլի հետ որորալով յերգել իր միամիտ յերգը, վոմանց նույնիսկ թվացել է, վոր այդ խուլ ձայնը գալիս է աստղերից, — սակայն ստույգ է, վոր յերգողը այն վտիտ մարդն էր, վոր ուներ մաշված հնաձև վերաբիտ և նիհար մարմին:

Ինչպես լաց, ինչպես մորմոք ու կարոտ հնչում էր նրա խեղձության յերգը և նա գոհ էր, վոր իրեն լսում են լեռներից իջնող քամին, ջրերը, բարդիները, այն ձյունոտ գագաթը, վոր սահմանն էր նրա անիրական աշխարհի: Այդ վտիտ մարդը իջնում էր փողոցի վրա և հիացած փողոցի խաղաղությամբ, ջրերի ձայնով ու ծառերի սոսափով, քայլում էր դանդաղ և չեր տեսնում անցնողներին: Նա հասնում էր մինչև այն յերեք բարդին և ապա կորչում էր նեղ փողոցների լաբիրինթում, կարծես մտնում էր գետնի տակ, ինչպես մի վոգի կամ մի սև բղետ:

5

Այն բանակը, վոր առավոտյան կանուխ աշխատանքի յերգնում, և դժգոհում էր հեռավորությունից, — մի որ շրջվեց դեպի այս փողոցը: Սկսվեց այն, ինչ անջնջելի կմա մեր քաղաքի պատմության մեջ: Բահերով և բրիչներով գինված մի բազմություն գրոհի դիմեց: Փորեցին գետինը և արևի տակ շողաց այն հողը, վոր յերբեք արևի յերես չեր տեսել: Հող լցվեց մայթերի վրա, առաջացան խրամատներ և գուրեր, խճաքարների կույտեր, վորոնք

վերջ տվին այս փողոցի սիրահարների հոգևոր յերթին: Փողոցը դարձավ յեռացող աշխատանքի կաթսա և նրանք, վորոնց ուրախացնում էր այդ դժվար աշխատանքը, ապրում էյին գործի հաջողությամբ, պայքարում էյին հաղթանակի համար: Քաղաքից դուրս արդեն հաստատ քայլերով, մետր առ մետր, քաղաքին և նրա փողոցներին էյին մոտենում պողպատյա գծերը: Հողաթումբերը և խրամատները ուղենիշեր էյին, և վորքան բարձրանում էյին նրանք, մինչև վեր, մինչև քաղաքի վերջը, այնքան լեռնանում էր ուրախությունը:

Յեկավ և այն որը, յերբ առաջին վագոնը սուրաց այս փողոցով... Խնդություն էր և ազատության աղաղակներ: Կարծես զրահազնացք էր, վոր քաղաքի բնակիչներին բերում էր փրկություն բազմադարյա ստրկությունից:

Փողոցն ուրիշ դարձավ: Թեքվեց պրովինցիայի դեղնած արևը՝ Բացվեց մի վիհ և այդ վիհը կլանեց այն միակը և անկրկնելին, վոր հայտնի յեր, վորպես Յերևան քաղաքի Աստաֆյան փողոց:

Մի գիշեր այն անանուն մարդը, վոր վերջին սիրահարն էր այս փողոցի, դուրս յեկավ նեղ փողոցների լաբիրինթից, վորտեղ ամեն մի տան մեջ, ամեն մի ներքնահարկում խոսում էյին այդ վիթխարի հաղթանակի մասին: Դուրս յեկավ մարդը, նայեց իր յերեք բարդիներին: Նրանք կանգուն էյին և յերբ սլացավ լույս սերով վողողված վագոնը, նա բնազդաբար սեղմվեց բարդիներին: Ապա արագ-արագ բարձրացավ վեր, դեպի այն բարձրությունը:

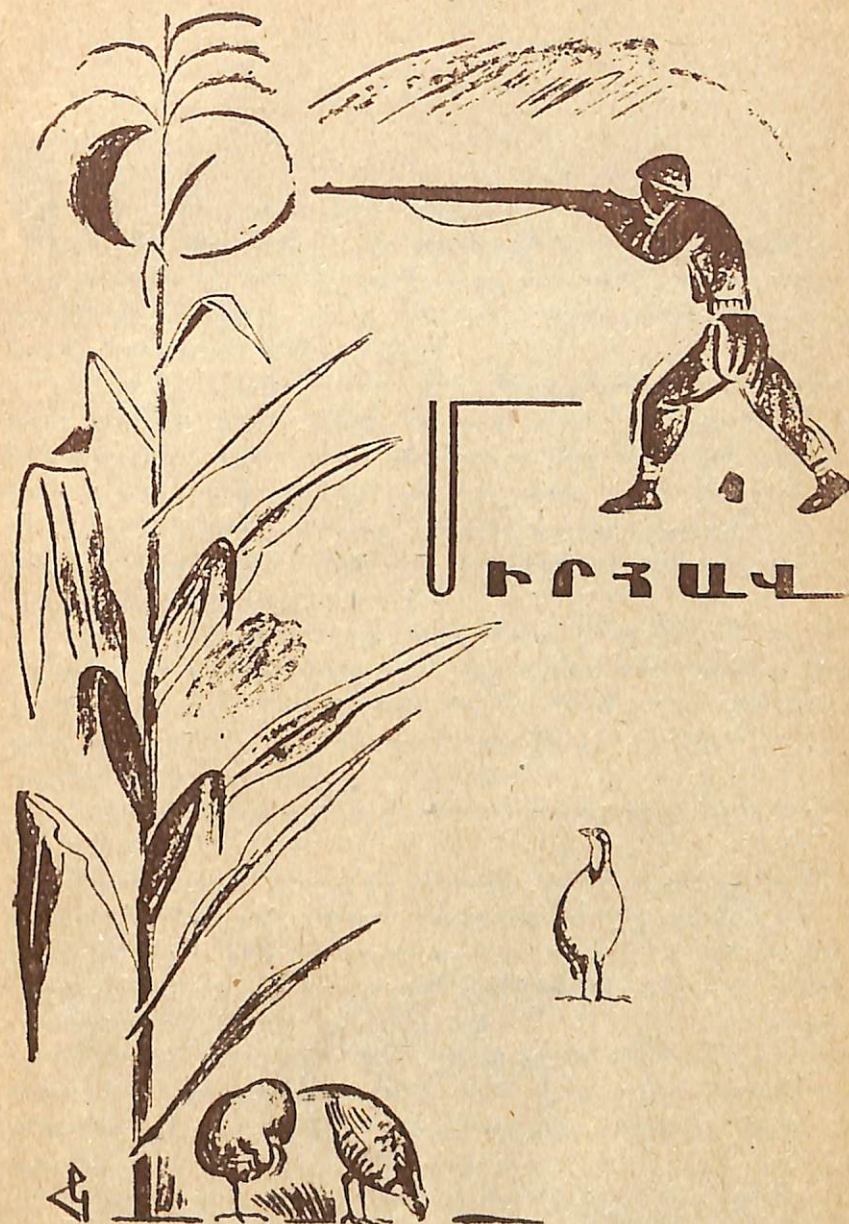
Այնտեղից նա տեսավ ուլսերը, վոր ձգվում էյին փողոցի ամբողջ յերկարությամբ: Նրանք գնում էյին հեռու, խառնվում ուրիշ ուղիների, անցնում աշխարհից աշխարհ: Հետո նա հենվեց քարին, տեսավ դաշտը, տեսավ և այն ձյունոտ գագաթը: Նույնն էր, ինչպես ամեն գիշեր: Ապա կամեցավ կավե պատերով փակել բոլոր մուտքերը, վորպեսզի դրսից վոչ մի հնչյուն չհասնի իր փողոցին: Յեկ ճանապարհ յեկավ դեպի այն անիրական աշխարհը...

Հանկարծ, ներքևում, կապտագույն ուլսերի վրա նա տեսավ մի վիթխարի տուն, լույսերով վողողված, վոր շարժվում էր ամենի թափով, գալիս էր աղմուկով և զանգերի ղողանջով, գալիս էր, վոր բարձրանա լեռը, խլի իրենից և այդ բարձրությունը: Նրան թվաց, թե ուլսերի վրայով գալիս է մի անեղ դադաղ, վորից փրկություն չկա, ահա ղողանջում են զանգերը և այդ վտիտ մարդը տեսնում է դադաղի բաց կափարիչը:

Նրա սավերը անհետացավ:

Հետո պատահամբ գտան մի վերարկու, վոր կռթնել եր քա-
րին, մի գույգ մաշիկներ և մի հնաձև գլխարկ: Այդ ամենն այն-
պես եր, վոր կարծես մեջը մարդ կա, գլխարկի տակ՝ գլուխ, վե-
րարկույի մեջ՝ իրան, և կռթիկների մեջ՝ վոտքեր: Բայց վոշինչ
չկար: Կարծես մարդը շորերի միջից հրաշքով դուրս եր յեկել և
անհետացել: Այդպես իր հին շապիկից դուրս ե գալիս ոձը:

Բայց ասում են, վոր մի վտիտ մարդ, այլ տարազով, յերե-
կոները, յերբ հանդարտվում ե քաղաքի աղմուկը, Աբովյան փո-
ղոցի վերջում սպասում ե տրամվայի վագոնին: Մարդը մտնում ե
ներս, նստում և պատուհանից նայում ե դուրս: Տրամվայը նրան
տանում ե քաղաքից դուրս և այդ մարդն անհանգստության
նշաններ ե ցույց տալիս, յերբ յերևում ե այն Բարձր լեռան գա-
գաթը: Նա խնդրում ե արագացնել ընթացքը, ուրախությունից
բողբում ե և համոզված ե, վոր ինքը բարձրանալու յե այն լեռան
գլուխը և տեսնելու յե իր ցնորքի աշխարհը:

Ա

ՇՈՒՆ եր, պայծառ աշուն...

Ողբ մաքուր եր, արցունքի պես ջինջ: Կապտավուն սարերն այնքան մոտ, այնքան պարզ եյին լերեւում, վոր հեռից կարելի չէր համարել նրանց մաքուր լանջերի բոլոր ձորակները, կարմրին տվող մասրենու թփերը:

Աշուն եր, տերեւթափով, արևի նվազ ջերմությամբ, դառնաշունչ քամիով, վոր ծառերի ճղներեց պոկում եր դեղնած տերեւները, խմբերով քշում, տանում հեռու ձորերը: Նույնիսկ քարափի հաստաբուն կաղնին խոնարհվում եր քամու առաջ: Ամայի ձորերում, դեղնակարմիր անտառի և հնձած արտերի վրա իջել եր մի պայծառ տխրություն: Զինջ ողի սառնության մեջ զգացվում եր առաջին ձյունի շունչը:

Այգում յերիտասարդ կեռասներները մրսում եյին, քամուց խշշում: Սիմինդրի յերկար տերեւները թրերի նման քսվում եյին իրար, պողպատի ձայն հանում: Կարծես ձիավորներ եյին արշավում իրար դեմ և սիմինդրի տերեւը, վորպես բեկված սուսեր, ընկնում եր քամու առաջ:

Արևի տակ ժպտում եր վերջին արեածաղիկը և ուրորում դեղին գլուխը:

Դիլան դային նստել եր հնձանի պատի տակ, ընկուղեւում չոր կոճղին: Նա սովորություն ուներ ուշ աշնանը վերջին անգամ այգին մտնելու, դուռ ու ցանկապատ ամրացնելու և հնձանը փակելու, վորպիսի ձմռան ցուրտ գիշերներին գայլ ու գազան չպատսպարվին ներսը:

Չորացած վոստերի և ցողունների մի կապ ժողովել եր, դրել մոտը: Յեւ հոգնությունից հանգստանում եր, աչքը հեռու սարերին: Նստել եր ու միտք եր անում՝ ականջը սիմինդրի տերեւների խշշոցին:

Աշնան արևը ջերմացնում եր նրան. ձորի խաղաղությունը դուրեկան եր: Ծառերին փաթաթված վազերն ուրորվում եյին քամուց, Դիլան դայու միտքն ել տարուբեր եր լինում, ինչպես քամիների բերանն ընկած չոր տերեւ: Քամուց հնձանի դռնակը մեղմ ճռնչում եր, և մաշված դուռը դողդոջ յերգում եր մի հին յերգ:

Յեթե արևը չխոնարհվե՞ր դեպի մայրամուտ, նա առանց հոգ-
նության յերկար կմնար այդ դիրքով և չէր հագե՞նա մրգերը քա-
ղած և արդեն դեղնող ծառերի սոսափից: Շուտով կիջնի ձմեռ, և
հիվ գիտի բացվող գարնանը նորից պիտի լին՞ք բանա այգու
դուռը, թե մի ուրիշ ձեռք:

Աշնան խաղաղ որին նրան հաճելի յեր և՛ սիմինդրի տերև-
ներն խշռոցը, և՛ վազերի որորը, և՛ հնձանի դռնակի յերգը:

Այդպես մի անգամ ել, շատ տարիներ առաջ, ճոնչաց այգու
դուռը: Ելի արև որ եր: Հնձանի ստվերում ուռենու կողոփներին
մեջ սև խաղողը շողշողում եր:

Ներսը՝ քարե տաշտի մեջ, Դիլան դային, մինչև ծնկները
բաց վոտներով, ձմրում եր խաղողը և արնագույն շիրան քարե
տաշտից ծորում եր կալի կարասը:

Հնձանը շոգ եր: Ծմրում եր խաղողը, ինքն իրեն դնում
կայտառ մի յերգ և քրտինքի կաթիլները գլորվում եյին, ընկ-
նում շիրայի մեջ: Յերիտաւարդ եր այն ժամանակ, յերակներում
արշուճը յեռում եր իբրև թունդ գինի:

Դռան ձայնին Դիլանը գլուխը դուրս հանեց: Այգում վոչ վոք
չկար: Ու հանկարծ, յերբ սիմինդրի մարգերում յերևաց գլխի զառ
կապույտ մանդիլը, ինքը պահվեց դռան հետևը:

Կարծես հավք եր թագնվել անտառի մթին խորշում: Ապա
վիզը յերկարեց, ինչպես կաքավը դեղնած արտերում խշռուն լսե-
լուց, և մի ջահել կին դուրս յեկավ սիմինդրի խիտ արտից: Դուրս
յեկավ, ճոճեց բարակ մարմինը, վորպես յեղեգ և կաքավի մանր
քայլերով սորաց դեպի հնձանը:

Սոնան եր, զառ մանդիլով նորահարսը, լույս ատամներով
աչն աղջիկը, վոր այնպես զրնգան ծիծաղում եր, յերբ առվակի
մեջ կախում եր սպիտակ սրունքները, իսկ զբացու տղան՝ Դիլանը
ջուր եր ցնցողում նրա վողկույզի պես գանգուր մազերին:

Հարսը փափուկ քայլերով, ինչպես այծյամը ձյունի վրա, մո-
տեցավ հնձանին: Դռան մոտ զրնգացին Սոնայի շարե շապիկի
արծաթ սուրմաները և ներս մտավ, ինչպես միամիտ հավքը վան-
դակի բաց դռնով:

Հանկարծ տեսավ նրան, ցնցվեց, վոստյուն արեց դեպի հեռ,
բաց մի կրակված ձեռք փակեց հնձանի դռնակը:

— Բաղը մարդ կգա, Դիլան, — դողալով խնդրեց նա:

Ու չիմացավ գինուցն եր, թե հնձանն եր տաք, — Դիլան
դային չիմացավ: Սոնայի աղանջին շնչաց:

— Կաց, անխիղճ...

Շշնջաց ու պինդ, պինդ փաթաթվեց նրան: Այնքան դուրե-
կան եր նրա շուշը վեր չարած, լաջվարդ հալավի հոտը, աչքքան
տաք եր հնձանը:

Սոնան ոձի պես կեռումեռ արեց, փորձեց աղատվել նրա
բազուկների ողակից, կարոտով խնդրեց, խոստացավ: Վորպես
յեղեգ ճոճեց նրա դալար մարմինը և մեջքը խոնարհեց... Անի-
մաստ մաքառումից հոգնած, հարսը սրտաբուխ նրան բնծալեց իր
մարմինը, վորպես անարատ զոհ: Յեվ նա ազահ համբուրեց հար-
սի կարմիր լար շրթունքը, անհագուրդ հիացավ վոսկեղեղձան
հյուսերով, վոր ծփում և խշռում եյին լուսեղեն լանջի վրա:

Հետո թեր ջարդված հավքի պես Սոնան ամաչկոտ դուրս
թուավ հնձանից, մի անգամ ել շորորաց այգու շաղոտ խոտերի
վրա և ներսը թողեց լաջվարդ շապիկի բուլբուլ:

Իսկ զրնգան սուրմաները՝ կայտառ կոհակների նման ծափ
եյին զարկում:

* * *

Նրանք մանկության ընկերներ եյին և նրանց սերը ծնվել
եր նույնքան աննկատ, ինչպես մի դիշերում բացվում ե մուգ
մանիշակը: Առունների ափին, այգիներում, դաշտերից խուրձ կըն-
լիս, ամառվա լուսնյակի գիշերներին խոտի զեղի մոտ, — ամեն տեղ
այդ սերը ծիծեռնակի պես ճովողում եր, մինչև հասունացան
նրանք, և մի որ ել մեծատուն հարեանի շեմքով ներս մտավ Սո-
նան, հարսի քողը յերեսին, քողի տակ արցունքից կարմրած աչ-
քերը՝ պայծառ, վորպես լեռնային ծովակ:

Հարսանիքից չորս ամիս հետո պատահմամբ հանդիպել եյին
իրար այգիների ճանապարհին: Դիլանը նրան կանգնեցրել, հարց-
րել եր հալը, Սոնան թախիծով թոթովել եր ուսը և արագ հե-
ռացել:

Հանդիպումը բորբոքել եր նրան, բայց առաջվա նման մոտիկ
լինելու ցանկությունը, իբրև խոր յերկնքում նազով ճախրող
թռչուն, յերբեք չէր իջնում նրա շեմքին:

Ու հանկարծ այդ հավքը թառեց նրա ուսին...

Ինչո՞ւ յեկավ այդին, արդյոք Սոնան մանկության առվակի
ջրերն եր կարոտել, թե՞ պատահմամբ մոտեցավ հնձանի դռնա-
կին՝ մոտածելով, վոր ներսն ել ամայի յե, ինչպես այգում: Դիլան
դային մինչև վերջը չիմացավ այդ:

Սեվ ցիլերի տրամադմանը—12

Մի քանի անգամ մոտեցավ, կամեցավ նրա հետ խոսել, բայց Սոնան խույս տվեց:

— Թող, Դիլան, գնա քեզ համար...

Յեվ ել իրար չտեսան:

* * *

Դիլան դային միայն գիշերը տուն գնաց: Ամբողջ ուր թափառել եր ձորում, չեղել եր հարեանի այգու շրջակայքում, աղբյուրն եր գնացել, փողոցի անկյունում կանգնել եր, բայց վոչ մի տեղ Սոնային չեր տեսել:

Լուսնյակ գիշեր եր, յերկինքն անամպ: Փչում եր գիշերվա հովը: Դիլան դային պառկեց դեղի գլխին, նոր հարած խոտերի վրա ու քունը չտարավ:

Հագարավոր չորացած ծաղիկներ բուրում եյին խոտի խուրձերի միջից և լուսնյակ գիշերով նրան այնպես եր թվում, ասես ալդ նույն դեղի վրա պառկել և Սոնան և խուրձերի մեջ թողել լաջվարդի բույրը:

Լուսաբացին հալվեցին աստղերը, գիշերվա լազուրը գունատվեց: Յերը ծաղիկներն արթնացան գիշերվա նիրհից, և ցողը շողշողուն կաթիլներ շարեց նարնջագույն քարերի վրա, — արևի առաջին շողերի հետ, գյուղի դիմաց, դեղնած արտերում դարթնեց կաքավը:

— Կանխկա, շանխկա...

Լավում եր կաքավի թավ յերգը: Ավելի վերև, անտառի խորքից կանչում եր միրհավը:

Դիլան դային վեր կացավ, ուսը քցեց կայծքարով հրացանը և յերեսը դարձրեց դեպի սարալանջի անտառը, վորտեղից կանչում եր միրհավը:

Միտ չունեի իջնելու այգին, տեսնելու հնձանը:

Քայլում եր Դիլան դային շաղոտ խոտերի միջով, հնձած արտերն եր կոխ տալիս, վոսկեգույն ծղնոտները, և գլուխը կախ բարձրանում դեպի անտառը՝ արահետի կեռմաններով և թփերի միջով:

Ահա ճամփի յեղրին՝ մասրենու պառավ թուփը, նրա մոտ տափակ քարը, վորի վրա հովիվներն այժմ ել աղ են ցանում վոչխարի համար... Սուրճ եյին կրում միասին՝ ինքը, Սոնան: Արևը խանձել եր աղջկա յերեսը, վոսկեդեղձան հյուսերի ծալրը: Դեղին ծղնոտի փշրանքներ կային մագերի արանքում:

Կալից ձիերը քաշում ելին, հասնում այդ քարին, և ձիերը կանգնեցնում: Ինքը բարձրացնում էր Սոնային ձիու վրա, հետո էր ձին նստում և գնում արտերը խուրձի:

Մի անգամ ել Սոնան խնդրեց, վոր միասին նստեն: Ու մի ձին հետքից քաշեցին: Առջևը Սոնան եր նստել, հետևում ինքը: Մի ձեռքով սանձն եր պահում, մյուսով գրկել եր նրա բարակ մարմինը: Աղջկա ծամերը քաղում էյին նրա յերեսին:

Իսկ մյուս առավոտը, յերբ այդ քարին հասան, և ինքն առաջարկեց նորից միասին մի ձիու նստեն, Սոնան հայտնեց, վոր մայրը հանդիմանել է իրեն և խստիվ պատվիրել առանձին նստելու...

— Ինչո՞ւ:

— Ամոթ ե, — ասաց աղջիկը արդար ժպտով:

Դիլան դային մոտեցավ մի դեզի, ձեռքը կոխեց խուրձերի մեջ և տաքություն դրաց: Կեծացել էյին խուրձերը, գիշերվա խոնավությունից հասկերը տակել էյին:

Յերբ ծանոթ արտին հասավ, հենվեց կայծքարով հրացանին, միտք արեց: Սոնան այստեղ մի ամառ քաղհան եր անում, կռահում եր ցորենների վրա, մատները փուշ էյին մտնում: Սոնան հնձվորի համար հաց եր բերում, քրտնում եր արևի տակ և քրտինքից շապիկը փակչում եր լանջին:

Լինե՞ր, այնպես լինե՞ր, վոր ինքը հնձվոր լինե՞ր, նրանց արտը հնձե՞ր, Սոնան հաց բերե՞ր իրեն, շապիկը քրտներ և քրտնած նստե՞ր կողքին:

Հետ նայեց Դիլան դային, յեկած ճանապարհին նայեց: Մարդ չկար. աշնան մերկ դաշտերն էյին: Ու միայն մասրենու կարմիր թփերն էյին, և փայլուն մասուրները գեղնած տերեւների արանքում:

Հանկարծ մի թփի յետեւ լավեց կաքավի ձայնը:

— Կնխ-կղա, շնխ-կղա...

Դիլան դային դուռ քալերով, կուղեկուղ մոտեցավ թփերին: Հնձած արտում կաքավները հավաքում էյին ընկած հատիկները, կացահարում թափված հասկերը: Մեկը չե՞ր, շատ էյին: Ցատկոտում էյին, որորում գեր մարմինները: Գարնան յերկու ճուտեր մի հասկի համար կովում էյին՝ կաուց կաուցի:

Դիլան դային չոքեց, նշան բռնեց: Մի գեր կաքավ, սպիտակ վիզը ձգեց, սկսեց չորս կողմը նայել: Մյուսները լռեցին, տապ արին ծղնոտների մեջ:

Քամին խշաղցրեց թփերը, ինչպես Սոնան սիմինդրի յերկար ցողունները... Ու խշղցը կաքաջներին հասավ թե չե, խակույն փռալով մի քանի հանգույց արին ողում, իջան արև առած արտերի վրա:

Ճանապարհը շարունակեց: Քանի գնում թփերն ավելի էին շատանում, արտերի մեջ յերևում էին հատուկներ՝ կաղնիներ՝ ծոված, կռացած, կայծակից խանձված: Ասես պահապաններ էին կանգնել անտառի և արտերի սահմանում:

Արահետը բարակում էր: Վերջին արտերն էր կոխ տալիս: Անտառից հովը փչեց նրա դեմքին, ռունգերն ազահորեն ծծեցին անտառի խոնավ ու զով ողը:

*
* *

Անտառը ծանոթ էր նրան, գիտեր, թե վորտեղ և սիրում բունդնել ու կանչել միրհավը, մթին անտառների վոսկեփետուր թըռչունը:

Անտառի մեջ մամուռ ժայռեր կային, արջաբներ, քամուց ընկած դարավոր կաղնիներ, վորոնց վրա սունկերը շար էին ընկել: Ծառերի կիսաչոր ճղները մամուռտել էին և կիսախավարի մեջ կարծես հետին վորտեղի վրա բրդոտ արջեր էին կանգնած:

Ժայռերին չհասած՝ դիմացից լսվեց հրացանի պայթյուն:

Աղմուկից դրնգաց անտառը, դեղին տերևներից ցողի խոշոր կաթիլները մետաղի ծանրությամբ ընկան խաղալի վրա: Մթնկա խորշում թպրտաց գիշերահավը:

Ո՞վ պիտի լիներ: Կայծքարով հրացանի ձայն չեր: Իսկ գյուղում ուրիշ բերդան չկար:

— Տեսնես ո՞վ է վորս անում, — մտածեց նա:

Տերևները խշաղցին: Դիլան դային տապ արավ, պահվեց քարի յետեր: Միրհաֆն էր. հանգիստ քուջուջ անելով փոխում էր արնագույն տոտիկները և կտուցով քրքրում լորենու փափուկ տերևները:

Դիլան դային թագստոցից գլուխը հանեց նշանի, հրացանի փողը յերկարեց քարի վրա: Բայց հանկարծ թռավ միրհավը, հետքից մի ուրիշը, ապա յերրորդը, չորրորդը...

Ձգուշ ե միրհավը, դժվար ե նրան խփել: Յերբեմն ալնքան մոտ ե գալիս, ահա ուզում ես կրակել, բայց մի թեթև խշղցից, նույնիսկ վորսորդի խոր շնչառությունից, — բացում ե թևերը,

թռչում գնդակից արագ, ծղրտում, պտույտներ անում թանձր սաղարթի վրա և անձայն իջնում մի ուրիշ տեղ: Ձգուշ ե միրհավը. քուջուջ անելիս ձգում ե վիզը, աջ ու ձախ կռանում և ապա նորից յերկարում վիզը, չորս կողմը նայում:

Դիլան դային թագստոցից դուրս յեկավ, ճանապարհը շարունակեց: Արդեն անտառի խորքն էր. տեղ-տեղ ծառերն անանց պատնեշ էին կազմել: Տերևները հարյուրավոր տարիներ թափվել էին իրար վրա, արևելես չէին տեսել ու չէին փտել: Ծառերի բները թաղվել էին տերևների կույտի մեջ, և ճյուղերը թխսամոր թևերի նման փռել ստվերում բուսած կապույտ սունկերի վրա:

Դիլան դային կոխ էր տալիս չորացած տերևները, թաղվում, ինչպես հարդի շեղջի մեջ, սայթաքում և ճղներից բռնելով ճանապարհը շարունակում:

Հասավ աղբյուրը, կռացավ, կուշտ խմեց: Քիչ հետո իջավ լորենիների ձորը:

Ներքև, քարերի վրա, ալնքան շատ միրհավ կար... Արևը տաքացրել էր մամուռ քարերը, վոսկեփետուր միրհավը, թևերին սև պոտեր, թռչում էր քարից քար, կանչում, կացահարում հարեվանին, եզի շուրջը պտույտներ անում:

Նշան բռնեց: Յերբ քարը կայծ տվավ և կայծից բռնկվեց վառողը, հրացանի փողից բոց ու մուխ յեկավ, ձորերը վորտաքին անավոր արձագանքով, ձորից թռան միրհաֆները՝ թևերը լայն, փափուկ բմբուլով, թևերը փռած աշնան արևի վոսկե շողերի տակ:

Միայն մեկը թպրտաց, մամուռ քարից վայր ընկավ թփուտների մեջ:

Դիլան դային վրա վազեց և վազելիս նկատեց, վոր մի սպիտակ շուն, լեզուն հանած, ցատկեց թփուտների կողմը: Վորսկան շան շունչն ու Դիլան դայու ձեռքերը միասին ձգվեցին դեպի արնոտ միրհավը:

Նրա մատները դիլան դեղին բմբուլներին, բայց վերավոր միրհավը հանկարծ թևին տվեց, թռավ վեր: Յերկու փետուր որորալով վայր ընկան, աշնան դեղին տերևների նման:

Դիլան դային ափսոսանքով նայում էր արնոտ միրհավի յետևից, յերբ հանկարծ, շատ մոտիկ լսեց վոտնաձայն: Հետ նայեց, աչքերը վարմանքից լայնացան և հրացանը բնագդմամբ ձեռքից վայր սահեց ծառի յետևը:

Անտառապահն եր, աչքերը՝ կասկարմիր ածուխ...

Մոտեցավ, բղավեց և մինչև ուշքի կգար, նրա մարակը ողբ ճեղքելով չափեց Դիլան դայու ուսը, մինչև թխակների վոսկրը, մրմուռը ծակծկեց, ինչպես յեղինջի հարվածը բաց մսերի վրա:

Անտառապահը հարվածում եր նրան և դայրանում, վոր Դիլան դային փախցրել եր նրա դարեկած միբհավը:

Անտառապահի վորսկան շունը մեկ նայում եր ախրոջը, մեկ՝ Դիլան դայուն, մրոում եր, պոչը դեռնով տալիս, մեկ բերանը բաց՝ հուզմունքից հորանջում, մեկ ել անհանգիստ հոտոտում թփերը, վորտեղ քիչ առաջ թփրտում եր արնոտ միբհավը:

Անակնկալ հանգիստումը նրան շշմեցրեց... Նրանք արդեն հեռացել եյին, յերը Դիլան դային ուշքի յեկավ, նայեց նրանց հետեից, մտաբերեց շան կարմիր յերախը...

Դիլան դային նստեց քարի վրա: Ցավից նրա դեմքը կծկվում եր: Մեջքը կարծես շիկացած շամփուրներով խանձել եյին, աչքի տակը հարվածից տաքացել եր: Յերկար միաք արեց Դիլան դային, աչքը միբհավի յերկու փետուրներին: Մի անհուն դառնունություն և կսկիծ ավերեց նրա չքնաղ ուրը:

... Արեւը խաղում եր մայրամուտի ամպերի հետ: Անտառում լուռթյուն եր: Միբհավը թռել եր հեռու... Մամոտ քարի վրա յերկու փետուր եր ընկած, դեղնապուշնսև պուտերով, իսկ թփի չոր ճյուղերին՝ արյան կաթիլներ:

Դիլան դային ձորով իջավ ներքև:

Յերբեմն յերազ եր թվում միբհավը, բայց մարակի տեղերը մրմնջում եյին, աչքի տակ ցավ եր զգում, վոտքերը թեթև դողում եյին:

Սեղմել եր հրացանի տաք փողը, ինչպես միբհավի մարմինը, վորին միայն մի վայրկյան շոշափեց և մատների ծայրով զգաց, վոր բմբուլը փափուկ ե: Միբհավի մարմինը՝ տաք բմբուլ, ինչպես Մոնայի մարմինը լաջվարդ շապիկի մեջ:

Տուն չգնաց: Քարքարոտ արահատով իջավ այգին: Ճոնչաց հնձանի դռնակը, ներս մտավ, մեկնվեց քարե հատակի վրա:

Յերբ առավոտյան արևի շողքը հնձանի դռնակի ճեղքով փայլեց ներսում, Դիլան դային զարթնեց, տրորեց աչքերը և աչքի տակ ցավ զգաց: Ուռուցքը չեր անցել:

Այդ ուրը նա քարե տաշտում ավերի դայրացած եր ճմլում սև խաղողը և չեր զգում, թե ինչպես քրտինքը գլորվում և ճակատից, կաթում պղտոր գինու մեջ...

* * *

Աշուն եր, պայծառ աշուն...

Հնձանի առաջ նստել եր Դիլան դային, գլուխը խոնարհել կրծքին ու միտք եր անում արևի տակ անցած-դնացած որերի մասին:

Այդ աշնան հաջորդ ամառը Սոնան մեռավ յերեխայի վրա և լաց լացին նրա մայրը, ամուսինը, բարեկամները: Ուրիշ աղջիկ գնաց նրա տեղը, Դիլան դային ել կին առավ, բայց հիշողության մեջ հավիտյան անջինջ մնաց Սոնան, հնձանը, լաջվարդ շապիկը, արծաթե սուրմաները:

Դիմացի բլրակի լանջին գերեզմանատունն ե: Սոնայի գերեզմանաքարի վրա մամուռ կա, գրերը վաղուց լցվել են հողով, քարը թեքվել ե մի կողքի վրա և թաղվել հողի մեջ:

Սոնային լաջվարդ շապիկով թաղեցին: Արդեն վաղուց փտել ե լաջվարդն ել, վոսկե մամուռի նման մարմինն ել...

Քանի աշուն եր անցել այն որից, — համարք չունի: Դիտի, վոր ինքը զառամել ե արդեն, քայլելիս հենվում ե փայտին, աչքը չի տարբերում աշնան անտառի գույները, ականջը սուր չե մանրիկ վոտնաձայն լսելու:

Հնձանի առաջ խոխոջալով հոսում եր առվակը, գիշեր-ցերեկ ջուրն աղմկում եր, ջրի անվախճան և անքննելի զրույցն անում մամուռներին, քարերին...

Դիլան դային առվակի կողմը նայեց, ժպտաց: Նրա հիշողության խավար անդնդում բոցկլտաց այն որը, ինչպես միայնակ աստղը մթին յերկնքում: Այն որը, յերբ Սոնան սրունքները կախել եր առվակի վրա և ծիծաղում եր...

Ապա միտքը սահեց, արահետով անցավ դեպի անտառը:

Մերհավ կար անտառում, թռավ արնակոլով, յերկու փետուր թողեց փափուկ մամուռները վրա: Մերհավի պես եր Սոնան, աչքերը խաղողի սև հատիկներ, — տարիներ առաջ, մի արևոտ աշնան, յերբ իր ջլուտ վոտքերը պղնձաքարի ծանրությամբ ճմլում եյին խաղողը՝ և անապակ գլխին շիթ առ շիթ ծորում եր մատների արանքով...

Մերհավի պես թռավ Սոնան, հետքից թողեց տխրություն և դառնաթախիծ հուշեր:

... Դիլան դային վեր կացավ, հետ քաշեց հնձանի դուռը, յերկաթե փակն ամրացրեց, մինչև մյուս գարուն: Ապա կուցավ,

դժվարութեամբ շալակեց չորացած վոստերի և ցողունների կապը,
և հոգնած վոտքերը ձերունու հուշիկ քայլերով վռնեց դեպի այ-
գուղու դուռը:

Այգուղում ել վռն վռք չմնաց:

Միայն իրիկվա հովից խշշում ելին սիմինդրի կոշտացած ցո-
ղունները. չորացած տերևներն անհանգիստ խմբվում ելին այս ու
այն անկյունում, թալրառում հուսահատ և անմուռնչ պառկում սև
գուրի մեջ:

26 — 32

3

ԵՍ հարցնում եմ Ավագին:

— Մենք եւ այն վարագույրը...

— Մնում ե:

— Իսկ մնչրը...

— Մայրը դեռ հավատում ե:

Հետո բարձրանում ե մի այլ վարագույր և յերևում են արևի շողերով վողողված Արաքսի տափարակը, առափնյա դեղնած յեղեգները, վորոնք հազիվ որորվում են գետի զովից:

Ավագի հետ հասնում ենք հնձած արտերի սահմանին և նրատում միայնակ չինարու տակ: Ընկերս սրբում ե քրտնած ճակատը և արևից այրված աչքերը դարձնում մութ սաղարթի կողմը: Ճյուղերի վրա նստել են գեր սարյակներ և դաշտային գորշ ճնճղուկներ: Նրանք անհանգստանում են և թվում ե, թե հարցնում են իրար, թե ինչ մարդիկ ենք, հրացան չկա մեր ձեռքին կամ քար չենք առնի: Ապա հանդարտվում են, վորովհետեւ ծեր սարյակը հանդիմանում ե նրանց անտեղի հուզմունքի համար: Այնուամենայնիվ թռչունները բարձրանում են վերևի ճյուղերի վրա: Նրանք կորչում են տերևների արանքում և չի դադարում թռչնային անհանգիստ զրույցը:

Շողից և հոգնությունից ծանրանում են իմ կողերը և յերբ փակում եմ աչքերս, լսում եմ հազարավոր գերանդինների խշռոց, նույնիսկ հասկերի վայր ընկնելը: Հետո սաստկանում ե այդ խշռոցը, զով ե լինում և լսում եմ բազմաթիվ նիզակների իրար զարկելը: Աղմկում են յեղեգները... Յերևի գետի հունով լեռներից իջնում ե սառը հոսանքը:

Ապա մեկնվում եմ Ավագի կողքին և աղմկող յեղեգների արանքից նայում Արարատին: Յերևում ե լեռան մուգ կապույտ ըստվերը, վրան ձյունի նման սպիտակ ամպ: Յերբ որորվում ե յեղեգներ, որորվում ե և լեռան կապույտ ստվերը, հազիվ նշմարելի դողում ե գազաթի սպիտակ ձյունը, վոր ցուրտ ցուք ե տալիս շիկացած ողում:

Ու լիաթոք շնչում եմ դուր, վոր իջնում ե լեռան բարձր-
գագաթից, ամպի նման սալտակ ձյուններից և այն կապույտ, ինձ
համար հավիտյան անհասանելի ամպերից...

Գետնի կալն արևից ճաքել ե: Խոր ճեղքներից բարձրանում ե
խանձված հողի բույր: Մի սարդ հյուսել ե վոստայնը ճեղքի վրա.
ծղնոտի ծայրը մոտեցնում եմ վոստայնին և հողի մթին խորքից
գուրս ե վազում քաղցած գաղանը՝ բրդոտ մի սարդ և ամենի
արագությամբ պտույտ ե անում վոսկեգույն թելերի վրա, ան-
համբեր փնտրելով վորսը:

Ծղնոտների արանքում մի սև բզեզ գլորում ե աղբի կլոր
գունդը: Ահա նա, աղբակեր սկարաբեյը, այն բզեզը, վորին յե-
զիպտացիք անվանում եյին սրբազան, վորովհետև հավատում
եյին, թե նա յե գլորում յերկրագունդը, ինչպես այս կլոր աղբը:
Մի բույն նա սևին ե տալիս ծղնոտների մեջ, ասլա աղբագունդի
հետ գլորվում հողի ճեղքը:

Յես մատներով արորում եմ կավը, ամենահին նյութը, վոր
կա այս տափարակում: Քանի վոտքեր, քանի սմբակներ և անիվ-
ներ անցել են այս կավի վրայով, ինչքան ե ծեծել ձյունը, և՛
հողմը, և՛ արևը, և՛ անձրևը:

Անմոռնչ, հավիտյան համր կավ...

Ահա հեռվում յերևում են այգիների գորշ պարիսպները և
տների պատերը՝ կառուցված նույն հին կավից: Արևը խանձել ե,
քամին և անձրևը պոկել են պարիսպների կառարները, մի տեղ
փոս արել, մի ուրիշ տեղ թողել սրածայր:

Նստել են կավի հին պատերն այս ընդարձակ դաշտում, ինչ-
պես չոքած ուղտեր: Նրանցից մեկը ցցել ե վեղը, մյուսի միայն
սապառն ե յերևում, յերրորդը չոքել ե առաջի վոտքերի վրա,
կարծես հիմա պիտի իջեցնի և հետին վոտքերը:

Գնա մինչև հին Բաբելոն, ելամների աշխարհը, մինչև Ադի լի-
ճը և Միջագետքի խանձված դաշտերը, ամեն տեղ կատնես այս
բերրիական կավը, մահարձանի պես մի չինար և սրբազան բզեզ-
ներ:

Իսկ այս դաշտում ինչքան արագ են մահանում պարիսպները,
յերկաթե անիվները արորում են բրդոտ սարգերին և արգավանդ
կավը ուռճանում ե նոր սերմերով:

— Վեր կաց, Ավագ, գոյն ընկավ...

* * *

Նրան անվանում եյին Սեթ և վորովհետև հայրը վաղուց եր
մեռել, կոչում եյին մոր՝ Յերանուհու անունով՝ Յերանի տղա Սեթ
և կամ Յերանի Սեթ:

Կարճ եր հասակը, թե բարձր, թավ եր ձայնը, թե բարակ, և
դիտել նա սրինդ նվագել, սիրել եր նա մի աղջկա և հենց այդ
չինարու տակ մեզ նման հանգստացել եր նա, յերբ վերադառ-
նում եր Արաքսի ափերի արտերից, — այդ բոլորն ինձ չափանդեց
իմ ընկեր Ավագը, կամ գուցե և պատմեց, սակայն իմ հիշողու-
թյան մեջ ժամանակը խռնացրից այդ պատմության պայծառ
գույները: Յեղ հիմա յերբ գրում եմ նրա մասին, վորին չեմ տե-
սել, յես իմ ընկերոջ պատմածից հիշում եմ այն, վոր Յերանի
Սեթը գլուղի ամենալավ սերմնացանն եր:

Այս կողմերում Արաքսը գարնանը յեխում ե իր ափերից, վա-
րար ջրերը տիղմ են փռում լայն տափարակի վրա և առափնյա
յեղեգնությունը դառնում են կանաչ կղզիներ: Սերմնացանը ցա-
նում և սերմը, յերբ հետ են գնում ջրերը և գետինն նստում ե
թաց տիղմը: Նա հանում ե վոտքերը, մինչև ծնկները վեր քաշում
և փայտյա կտոր պարանոցից կախ գնում ե որոր և հավասար
քայլերով: Գնում ե և աջ ձեռքով լիաբուռն վերցնում ծանր հա-
տիկները, վոր մի վայրկյան շողում են արևի տակ, ինչպես ճրճ-
դուկների յերամբ և ծանրությամբ ընկնում հողի մեջ:

Ահա այգալիսի սերմնացանն եր Սեթը, հողի մշակ: Ունեւ մի
մայր, մի հին տնակ, յերկու բարդի, վորի կատարին ամեն տարի
ծանոթ արագիլը նորոգում եր բունը և պառավ Յերանի համար
բերում գարնան խնդություն, ինչպես մյուս արագիլները գլուղի
մնացած տների համար:

Յերբ արագիլը աղմուտ հողերում այլևս գորտ չեր բռնում,
ուրեմն հետ եյին գնացել Արաքսի ջրերը և ժամանակն եր, վոր
Սեթը կախի կտոր, սերմ ցաներ, իսկ մայրը յեխներ փորելու
բակի մարգերը, վորոնց կեսը փչացնում եյին հարևանի հավերը,
իսկ սոխի մարգում պառկում եր իր՝ Յերանի կատուն:

... Այս ամենապարզ պատմությունն ե, ամենից հասկանալին:
Գյուղը դաշնակների թիկունքում, գլուղում գաղտնի պատրաս-
տություններ ապստամբության, յերբ հարավից արշավեր կարմիր
հեծեղազորը: Ահի գիշերներ, բռնություն, վախ, կողոպուտ: Գիշեր-
ներ, յերբ գեղի գերբերն եյին քշում սովահար մի բաղմություն,
Սեղ ցեղի սերմնացանը — 13

յերը դերքերէց հետ եյին փախչում նրանք, վորոնք ուզում էյին քրտինք թափել հողի վրա, արտերը ջրել և ունենալ խաղաղություն իրենց խեղճ խրճիթներում:

Յերը գյուղում հարավից լսեցին թնդանոթի առաջին վորոտը, և նահանջող թշնամին յետ դարձրեց ձիերի գլուխը, թշնամու թիկունքում պայթեց ապստամբությունը, վորպես արձագանք այն առաջին վորոտի, վոր խրճիթներին ավետեց ազատություն դաշնակցական գերությունից:

Արև եր, ելի արագելներ կային և չուղտ փայլով արևի տակ շողում եր արգավանդ տիղմը: Հանկարծ գնդակների տարափ տեղաց յեղեգնուտների կողմը, վորտեղ սպիտակ ձիավորների դեմ ամբարացել էյին մի խումբ ապստամբ գյուղացիներ:

Անթը չոքեց այն չինարու յետեր և վորոտաց նրա հրացանը: Արշավող ձիավորների վախեցած յերամբ շող յեկավ, ապա նորից գունդ կազմեցին և թաց հողերի վրայով ձիերը քշեցին դեպի միայնակ ծառը, վոր սև պտկերը նետել եր ամայի դաշտում:

Յերեկոյան կարմիր հեծելազորը գյուղը մտավ:

Միայն մյուս արավոտ, յերը յեկան և ծանր թնդանոթները, դաշտի բարակ արահետով, յեղեգնյա պատգարակի վրա, ընկերները տուն բերին սպանված սերմնացանի մարմինը: Նրա սրունքները մերկ էյին, մի կողքի վրա չորացած տիղմ եր և խանձված արյուն: Յերեում եր միայն սառած աչքը, վոր նայում եր անշարժ, ինչպես գորշ ավազ անհունի խորքից...

Նա արնաքամ սողացել եր թաց հողերի վրայով դեպի յեղեգները, դեպի ջուրը, կոշտ մատներով չանգոնել եր գետինը, ցեխուտ եր մատները և անզգայության մեջ ցեխոտ մատներով սեղմել եր թրատված ուսը: Հետո յերեսն ի վայր թաղվել եր սառը հողում՝ վորպես վոսկենատ սերմ:

Յես նայում էյի մի ցածր դռնակի, վորի յետեր վոչ ձայն կար, վոչ շարժում: Արևամուտին այնքան բարձր էյին յերեում բակի յերկու բարդիները:

— Յերան հորքուրը վոչ աղայի դիակը տեսավ, վոչ թաղումը: Յերը նրան հայտնում են, վոր ահա բերում են, նա ճշով դուրս ե վազում, բաց մինչև շեմքը չի հասնում... Չորս որ մնում և ուշաթափ: Անում էյին, վոր կմեռնի...

Հեռային գյուղերում այս շենքը կնամակեր հին մարգի: Գտուրին կլինեք կլոր անցք, և տափակ մղաններով բարձր կալից հարդի տաք շեղներն ալիք-ալիք կմղանեյին ներս: Հետո անցքը կփակեյին չոր ցախով և մի անտիրական շուն կձմեռեր հարդի վրա, մարտի վերջին շունը կցնկներ վեց ապորինի լակոտ, վոր հղիացել եր ցուրտ աշնանը, ցանկապատի տակ:

Այդպես կլինեք լեռնային գյուղերում:

Այս շենքը յեղել և հարթավայրի գյուղի յեկեղեցին: Հանել են վարագույրը, սրբերի պատկերները: Դարբինը տարել և մկրտության քարե ավաղանը և այժմ կարմրած խոփերը նետում ե ավազանի պղտոր ջրի մեջ: Մնացել են քարե յերեք աստիճանները, վորով իջնում են գետնափոր ակումբը, յերկու պղնձյա աշտանակները, վերոնցից կախում են նավթի լամպեր, մնացել ե յեղեգնյա կտուրը և ջահերի նման կախված յեղեգները, վոր ճոճվում են, յերը բացվում և դուռը: Ակումբի յեղեգնյա կտուրի տակ ապրում են հին աղաքիները, և յերը գուրսը բուք ե լինում, նրանք ծվարում են միսից մզած նիշերում, այնտեղ, ուր պահում էյին արծաթյա անոթները:

Նոր նկարներ են դարդարում սպիտակ պատերը և հին կամարների տակ հնչում են նոր խոսքեր: Այդ գետնահարկ շենքում աղմկում են յերխոստարդ սերնդի զվարթածայն զրույցները:

Դռան գլխին, քարի վրա առաջին տարին քանդակեցին մի սուրճ և մի մանգաղ, ներքե՝ անպաճույճ գրերով գրեցին՝ «Կեցցեք»: Այդ անդարդ քանդակից այժմ ցոլում ե առաջին հավատացողների սրբազան պարզությունը, այն անկրկնելի հմայքը, վոր ունի սկզբնական որերի անվարժ վոճը, յերը նոր մարդը հնի թանձր խավարից թոշում ե դեպի նոր արշալույս և առաջին հետքերն և դրոշմում քարերի վրա, թղթերի վրա և պայծառ խնդությամբ սկսում ե իր նոր եջը:

Առաջին զրոշները դառնում են սրբություն, հերոսներն անմահանում են և գալիս են նորոգ գուսաններ՝ նրանց և այն հերոսական որերի մեծարման յերգերով:

Յեվ ահա Նոյեմբերյան տոներին յեղեգնյա կտուրով այդ ակումբում յեղավ մի սովորական դեպք:

Վառել էյին բոլոր ճրագները և կամարների տակ գեռ մուխ եր: Նույնիսկ թվում եր, թե ճրագների լույսից ավելի յեր թանձ-

րանում խավարը: Լուսավոր եր բեմը և բեմի լույսը հազիվ եր հասնում առաջին շարքերին, վորտեղ փայտյա ցածր նստարանները վրա իրար եյին սեղմվել կանուխ յեկած հանդիսականները:

Դռնակն անդադար բացվում եր, նոյեմբերյան քամին ներս եր փչում, որորվում եյին յեղեգները և ճրագները լույսը դողում եր: Մարդիկ, վորոնք ներս եյին մտնում այդ դռնակներով, իջնում եյին քարե յերեք աստիճաններով, նրանք կորչում եյին մութի մեջ, յերևում եյին ծխախոտի կրակները, ինչպես գիշերային լուսավոր բեղեր: Հետո առաջանում եյին դեպի լույսը:

Աղջիկները դարձաբույս եյին բեմը: Խնչ կարող ե լինել դաշտերում, նոյեմբերյան որերին... Դեղնավուն փշատերև թուփեր, դեռ կանաչ մասրենու ճյուղեր և դաշտային արցանգեղներ, վորոնք ծաղկում են ցրտերի հետ և միայնակ վայելում աշնան արևը: Աղջիկները դեղնավուն փշատերև թփերից, մասրենու կանաչ ճյուղերից և աշնան դաշտի ծաղիկներից հյուսել եյին մանյակներ ու պսակներ, բամբակի բացված կնգուղները հագցրել եյին պսակներին և այդ ամենը նկարների կարմիր յերեղների հետ հյուսած կախել պատերից:

Անկյունում դրոշներն եյին, վորոնք հսկումի եյին կանգնել մի պարզ և արդեն կարմիրը մաշված դրոշակի, վորի վրա նույն անպաճույճ մուրճն եր ու մանգաղը, ինչպես քանդակել եյին դռան ճակատին: Այդ ապստամբության առաջին դրոշակն եր, վոր պարզեց գյուղը, յերբ հարավից վորոտաց ազատության առաջին թընդանոթը:

Դուռը բաց եյին անում, ներս եր մտնում նոյեմբերյան քամին, որորվում եյին յեղեգները, նվաղում և ապա բռնկվում եր ճրագների լույսը և ծփում եյին դրոշակները: Ինչպես հին գինվոր, վոր խանձվել ե անեղ մարտերում, ապստամբության խուսափած դրոշակը կարծես մեղմ շշուռնով ավանդում եր վոսկեղոծ նորերին այն պայծառ որերի դաժան պարզությունը, յերբ իրեն բարձրացրին հողի մշակները, վորպես փրկության փարոս և ապստամբության նշան, ինքը փողփողաց խրճիթների վրա, լսեց գնդակների մետաղաձայն աղմուկը, տեսավ առաջին զոհերի արյունոտ մարմինները և, յերբ պղնձե փողերը հնչեցին թաղման նվագը, խոնարհվեց նրանց գերեզմանները վրա:

Բեմի մարդկանց հետաքրքրության առարկան այն նոր վաղույրն եր, վոր քաղաքից նվեր եյին բերել յերկու յերեռասարդ բանվոր: Նրանք վերից ամրացրել եյին վաղույրը, քնում

եր վոր ձգեյին պարանը և վարադուրը ծալեծալ իջներ: Սակայն այդ հանգիստվոր բոսկին թողել էյին վերջը, յերբ կհավաքվեյին բոլորը և իրենք, քաղաքից յեկած յերիտասարդները խոսք կառնեյին վողջուցնի և կասեյին իրենց այդ, ինչպես և մյուս նվերների մասին:

Դռնակը նորից բացվեց, մեկը լուցկի վառեց քարե աստիճանները լուսավորելու և մի ամբողջ խումբ իրար հետևից ներս մտան: Լսվում էր ծանր կոշիկների զոփյուռն, ապա նրանք գուրս յեկան միմեից և հանգիստականները նրանց մեջ տեսան մի անծանոթ մարդու, վոր հասարակ շինել էր հագել և ձմեռային գլխարկ: Նա խարխալելով էր գալիս, վորովհետև ներսի տաքից գոլորշի յեր նստել ակնոցների հաստ ապակիներին:

Մշտաների հետ այդ մարդը բարձրացավ բեմը և նրանք, վորոնք զբուցում էյին կամարների տակ, առաջ յեկան ու խիտ նստեցին, այնպես վոր վերջի շարքերը հաղիվ էյին նշմարվում Նա սրբեց ակնոցները և հետաքրքրությամբ նայեց շուրջը: Ազավները լուսավոր բեմից և այդքան մարդկանց աղմուկից անհանգիստ թպրտացին կոտորի տակ, մի քանիսը ճախրեցին լույսերի և մարդկանց վրա, ապա կորան մութի մեջ:

Մարդը ժպտաց աղափնիների թպրտոցի վրա, թե՞ ջերմություն զգաց և հստակ ձայնով սկսեց իր պարզ գրույցը:

Լսել էք դուք այն արթուն խոսքը, վոր հոսում և, ինչպես խնայող գրույցը, յերբ առաջին վարկյանից խոսողն իրեն և բեկոռում բոլորի ուշադրությունը, յերբ չկա ինքը խոսողը, իսկ նրա ճշմարիտ մտքերը մութի նման հարվածում են և բաղխում խոր դռներ, յերբ խոսքի մեջ կա անխորտակելի ճշմարտություն, վոր հարթում և իր ճանապարհը ուրիշների սրտում և ուղեղների մեջ, յերբեմն փայլում բարձր մաքերով և յերբեմն զարմացնում իրերի ու մարդկանց ճշգրիտ ճանաչողությամբ:

Նա խոսում էր այնպես, կարծես պատմում էր միայն մեկին, այն սրտագին մտերմությամբ, վոր ունի պատմողը լսողի հանդես: Նա պատմում էր այն չարքաշ որերի մասին, վոր անգարձ անցել են, խաբերալուծյան, սուտի, շահագործման, հողևոր այլասեռման, ծեծի և բռնությունների այն ժամանակների, յերբ սով կար, և՛ սուր, և՛ բանտ, և՛ կեղեքում: Յերբ պատմում էր այդ ժամանակներից, շատերը վերհիշում էյին պատկերներ, վորոնք անջնջելի զբոշմ էյին զրել նրանց հիշողության մեջ: Ով քաղց էր հիշում, ով վորդուն՝ վոր անվերադարձ գնաց պատերազմ, ով հիշում էր իր

դառն ապրուստը, յերբ բաղխում եր ունեորի դուռը և ում մեջքի վրա խարաղանի հետքերը ցավում եյին, վորպես հին վերք:

Հետո նա դարձավ ապստամբութեան որերին, իբրև միակ յիշք, իբրև հոյակապ թուիչք դեպի ազատութիւնը, վորպես միակ ճանապարհ, վոր մարդուն հանեց լուսավոր ափը: Նա հիշատակեց ստեղծագործ աշխատանքը, յերբ անապատները հագեցնում են ջրից և ուրախանում ե մարդն իր վոռագած դաշտերով, յերբ ծուխ ե բարձրանում գործարանների ծխնելույզներից և հերոսը դժվար աշխատանքով հալում ու կոփում ե իր կամքը, վորպես ամրակուռ պողպատ:

Նա անսպասելի վերջացրեց... Բոլորովին հանգիստ, առանց ձայնի բարձրացնելու: Մի վայրկյան լուռ մնացին, հետո բարձրացավ ծափերի աղմուկը: Կարծես հագար-հագար աղափններ թպրտացին ու թափով ճախրեցին:

Հնչեց յերգը, յեղավ նվագ, ապա նոր վողջույններ, դարձյալ զվարթ յերգ, դուրս յեկավ այն յերեօսասարդ բանվորը և խոսեց հախուռն ավյուռնով: Նա թվեց նվերները և այդ վայրկյանին ծանրութեամբ իջավ նոր վարագույրը, վոր բերել եյին նրանք գյուղական ակումբի համար:

Զարմանքի ալիքը գնաց մինչև վերջին շարքերը:

Վարագույրի վրա ամբողջ հասակով նկարված եր մի վիթխարի սերմնացան, փայտե կոտը պարանոցից կախ, մինչև սրունքները բաց վոտքերով: Լույսի տակ շողում եյին այն վոսկեղույն հատիկները, վոր աջ ձեռքով նա շաղ եր տալիս արգավանդ ցելերի վրա:

— Յերանի Սեթն ե...

— Իսկը Սեթը...

— Աչքերը, աչքերը...

— Ես մեր հողերն են... Ա՛յ են դամիչները, են սեր լիւր...

Գիտէր այդ անհայտ նկարիչը Յերանի Սեթին և այս գյուղը, նրանց հողերը, — դժվար ե ասել: Գուցէ նրա համարձակ յերեմեկայութիւնը ազատ ճախրել և յերկնել եր այդ պատկերը, վորպես ամենից հարմարը գյուղական բեմի համար:

Առաջին ապավորութիւնը մնաց անջնջելի:

Թեթև ծփում եր վարագույրը, սերմնացանը ծալվում եր և ներքեից այնպես եր թվում, կարծես քայլում ե սերմնացանը, և գետի զովից որորվում ե յեղեգնուտը: Իսկ խորքում կապույտ

մշուշի մեջ հազիվ նշմարելի յերևում եր գույգ Արարատը, ինչպես նոյեմբերյան պարզ գիշերներին յերևում ե գյուղի կառույներից:

Յերկու կին, վորոնց ազգական եր պառավ Յերանը և նրա նահատակ վորդին, ջերմ հավատով ընդունեցին ամբողջի կարծիքը, վոր իրոք վարագույրի վրա Յերանի Սեթն ե: Նրանցից մեկը վեր կացավ և փոքրիկ ձեռքը մոտեցրեց սերմնացանի բոբիկ վոտքերին: Կարծես իր ձեռքի ջերմութիւնն ուղղում եր հաղորդել անկենդան պատկերին, իբրև ջինջ սիրո նշան: Մյուսը, և մի ուրիշ կին մեղմ հառաչեցին ու լաց յեղան մեռած սերմնացանի համար:

Այդ գիշեր արցունքը սրբագործեց մի վոսկի առասպել:

* * *

Քանի Նոյեմբեր անցավ...

Ու դեռ մնում ե այն հողաշեն ակումբը, յեղեգնյա կառույով, և ծփում ե վարագույրը, և բոց աչքերով մի սերմնացան սև հողերի վրա առատութեամբ շաղ ե տալիս վոսկի հատիկներ:

Գալիս ե արդեն խուլ մի պառավ, յեղեգնյա ավելը ձեռքին: Սրբում ե հատակը, զայրանում ե աղափնների վրա, յերբ նրանք նստում են պղնձյա աշտանակների վրա, վոր դրված են վարագույրի յերկու կողմը: Նա ավլում ե ակումբի բակը, ապա նորից ներս ե մտնում և մաքուր ձեռքով սրբում վարագույրի փոշին:

Յերբ վոչ վոք չի լինում ներսը, պառավ Յերանը հանդարտ գրուցում ե վորդու պատկերի հետ:

Հետո մայրը համբուրում ե վորդու անկենդան վոտքերը:

* * *

Փողոցի անկյունում ինձ հանդիպում ե իմ ընկեր Ավագը: Յես հարցնում եմ նրան.

— Մնում ե այն վարագույրը...

— Մնում ե:

— Իսկ մայրը...

— Մայրը դեռ հավատում ե...

— Լավ ե, վոր վոչ վոք չի փշրել այդ առասպելը:

Հետո Ավագն ինձ պատմում է նորություններ գյուղից և գյուղի մարդկանցից:

Փողոցով անցնում են մարդկանց զորասյուներ, թնդում և նվազախումբը և յես լսում եմ պղնձե փողերի հաղթական յերգը:

Հետո իմ աչքի առաջ հառնում է մի հաղթանդամ սերմնա-
ցան, վոր մեր սև ցեղերի վրա ցանում և վոսկեհատ սերմեր:

	Ե Է
Ծիրանի փողը	5
Խոնարհ աղջիկը	21
Նամակ ուռապ բազմաթիւն	39
Բրուսի տղան	55
Սեղ «հացը»	87
Ալախական մանուշակ	115
Սպիտակ ձիւն	131
Պրովինցիալի մայրամուտը	155
Միտհալ	173
Սեղ ցեղերի սերմնացանը	189

գիրքը շարել են ավրորան և կիմա բաղայանը ։
եջերը կապել և ավետիս կողաբաշյանը ։ շար-
վածքը սրբադրել և դառնիկ տեղ-ստեփանյանը ։
կլիշենիքը պատրաստել են յերվանդ մեղքոնյանը,
միսաք քելբեթիւնյանը և մամիկոն խոջոյանը ։
տպագրել են անանիա բաբայանը և Վ. աղա-
բյանը ։ վիմագրական տպագրութիւնը կատա-
րել են միսիթար գրիգորյանը և դավիթ դավ-
թյանը ։ վիմագրական նկարիչ՝ և. դանչո ։ կաղ-
մարախներ՝ ա. լաթոյան, ա. միսիթարյան, ա.
գրիգորյան, Վ. սիմոնյան, դ. յուսուշաճկյան և
պ. դասապարյան ։ տպված և հարյուր որինակ
լյուքս թղթով, հազար որինակ համար մեկ և
չորս հազար որինակ համար յերկու թղթով ։

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0326664

23560